

Kriminalističke teme

RIJEČ UREDNIKA

Eldan MUJANOVIĆ

Poštovani čitaoci,

u novom izdanju časopisa „*Kriminalističke teme*“ objavljujemo pet radova koji referiraju na različite sfere naučnog interesovanja, uključujući kriminologiju, kriminalistiku, istražnu psihologiju i sigurnosne studije. Uzimajući u obzir problematiku koju oslovljava svaki od pomenutih radova, evidentno je da se radi o vrlo aktuelnim i zanimljivim temama koje autori razmatraju na inovativan i sistematičan način, čime značajno proširuju i produbljuju spoznaje iz pomenutih naučnih oblasti. U strukturnom smislu, ovaj dvobroj sadržajno obuhvata dva izvorna naučna rada i dva pregledna naučna rada, te jedan stručni prikaz knjige.

Dvobroj započinje izvornim naučnim radom pod naslovom „*Obilježja počinitelja imovinskoga kriminaliteta u Kantonu Sarajevo*“, u kojem autori prezentiraju rezultate eksploratornog istraživanja koje se bavilo ispitivanjem razlika socijalnih i psihičkih obilježja kod recidivnih i nerecidivnih počinitelja krivičnih djela imovinskog kriminaliteta u Kantonu Sarajevo. Nadalje, izvorni naučni rad pod naslovom „*Prepoznavanje emocionalnih izraza lica i detekcija laganja*“ značajno doprinosi razumijevanju načina na koji detekcija i prepoznavanje emocionalnih izraza lica mogu poslužiti kao pomoć kriminalističkim istražiteljima prilikom otkrivanja laganja i procjene verbalnog, vokalnog i neverbalnog ponašanja osobe. Sljedeći rad pod naslovom „*Svijet u vihoru neizvjesnosti*“ implicira kritičko promišljanje o aktuelnim i kompleksnim pitanjima savremenog sigurnosnog ambijenta, uključujući i inovativne pristupe sagledavanju, analizi i rješavanju savremenih sigurnosnih problema. U konačnici, rad pod naslovom „*Uloga žena u terorizmu kroz prizmu teorije lijevog realizma i feminističke teorije*“ sa aspekta kriminoloških teorija razmatra fenomen terorizma kao jednu od globalnih sigurnosnih prijetnji današnjice, pri čemu je poseban akcenat stavljen na ulogu žena u terorističkim organizacijama.

Dodatno, sadržaj ovog dvobroja je obogaćen stručnim prikazom knjige pod naslovom „*Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima – teorijski, međunarodno-pravni i komparativno-pravni aspekti*“ u okviru kojeg autor iznosi svoje opservacije i utiske, te ovu naučnu publikaciju dodatno približava zainteresiranom dijelu naučne i stručne javnosti.

Na kraju se želim zahvaliti svim članovima Redakcije i recenzentima koji su izravno doprinijeli kvalitetu, pripremi i objavljivanju ovog izdanja „*Kriminalističkih tema*“.

Glavni i odgovorni urednik,
Dr sc. Eldan Mujanović

OBILJEŽJA POČINITELJA IMOVINSKOGA KRIMINALITETA U KANTONU SARAJEVO	1
THE CHARACTERISTICS OF PROPERTY OFFENDERS IN CANTON SARAJEVO <i>DARKO DATZER</i> <i>ELDAN MUJANOVIĆ</i> <i>MELIHA ŠTITKOVAC</i>	
PREPOZNAVANJE EMOCIONALNIH IZRAZA LICA I DETEKCIJA LAGANJA	23
RECOGNIZING EMOTIONAL FACIAL EXPRESSIONS AND LIE DETECTION <i>VALENTINA BAIĆ</i> <i>IRMA DELJKIĆ</i> <i>JELENA PETROVIĆ</i>	
SVIJET U VIHORU NEIZVJESNOSTI	39
THE WORLD IN A WORTEX OF UNCERTAINTY <i>BAKIR ALISPAHIĆ</i>	
ULOGA ŽENA U TERORIZMU KROZ PRIZMU TEORIJE LIJEVOG REALIZMA I FEMINISTIČKE TEORIJE	49
THE ROLE OF WOMEN IN TERRORISM THROUGH THE PRISM OF LEFT REALISM AND FEMINIST THEORY <i>NERMA HALILOVIĆ-KIBRIĆ</i>	
„PROŠIRENO ODUZIMANJE IMOVINSKE KORISTI PRIBAVLJENE KRIVIČNIM DJELIMA - TEORIJSKI, MEĐUNARODNO-PRAVNI I KOMPARATIVNO PRAVNI ASPEKTI“, AUTORI - Darko Datzer, Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović, Eldan Mujanović, Haris Halilović, Radmila Dragičević-Dičić, Damira Delost, Maria Vittoria De Simone	67
„EXTENDED CRIMINAL CONFISCATION - A THEORETICAL, INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LEGAL VIEW“, AUTHORS - Darko Datzer, Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović, Eldan Mujanović, Haris Halilović, Radmila Dragičević-Dičić, Damira Delost, Maria Vittoria De Simone <i>AZRA JAMAKOVIĆ</i>	

OBILJEŽJA POČINITELJA IMOVINSKOGA KRIMINALITETA U KANTONU SARAJEVO

Izvorni naučni rad

Darko DATZER
Eldan MUJANOVIĆ
Meliha ŠTITKOVAC

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Istraživanja u Bosni i Hercegovini, a posebice u Kantonu Sarajevo, o obilježjima počinitelja kaznenih djela u oblasti imovinske delinkvencije nisu naročito česta. Ranija istraživanja bavila su se razmjerima imovinskoga kriminaliteta, no socijalna i psihička obilježja počinitelja tek su fragmentarno istražena. Rad se bavi sa često istraživanim obilježjima delinkvenata: dobi prvoga sukoba sa zakonom, obiteljskim i bračnim prilikama, obrazovanjem, finansijskim i stambenim prilikama, korištenjem slobodnoga vremena, te konzumacijom alkohola i droga.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Radom se namjeravaju opisati obilježja recidivnih i nerecidivnih počinitelja kaznenih djela u oblasti imovinske delinkvencije, te ustanoviti značajnost razlika. U društvenome smislu, rezultati mogu imati značaja za kreiranje tretmana i pravilnu distribuciju zavodskih resursa.

Metodologija/Dizajn: Istraživanje je eksploratornoga tipa i bavi se obilježjima trideset recidivnih i trideset nerecidivnih počinitelja kaznenih djela muškoga spola kojima je izrečena kazna zatvora za imovinska kaznena djela s područja Kantona Sarajevo u Bosni i Hercegovini. Instrument za prikupljanje podataka je modificirana i prilagođena verzija upitnika korištenoga ranije u istraživanjima u inozemstvu.

Ograničenja istraživanja/rada: Istraživanje je ograničeno na mali broj ispitanika, koji nije reprezentativan niti za Kanton Sarajevo, niti za Bosnu i Hercegovinu. Korelati delinkventnoga ponašanja bili bi znanstveno uvjerljivije istraženi da se uključio veći broj ispitanika, po mogućnosti koristeći longitudinalni ili sličan pristup.

Rezultati/Nalazi: U većini psihičkih i socijalnih obilježja recidivni i nerecidivni počinitelji kaznenih djela se razlikuju, mada ne značajno. Rezultati istraživanja sugeriraju da su recidivni počinitelji imovinskih kaznenih djela osobe koje su imale negativno školsko iskustvo, jedan dio potekao je iz delinkventnih obitelji, vrlo vjerojatno su se družili sa delinkventnim prijateljima, tendiraju imati lošu finansijsku situaciju i biti rijetko zaposleni. Manje je vjerojatno da su u odnosu na nerecidivne, a pogotovo

nedelinkvente, u stabilnim bračnim vezama. Vjerojatno su sa konzumacijom opojnih supstanci započeli kao adolescenti, koja navika se obično zadržava i do kasnijih životnih razdoblja.

Generalni zaključak: Postoje izvjesne razlike između recidivnih i nerecidivnih počinitelja kaznenih djela u oblasti imovinske delinkvencije kao tipičnoga oblika konvencionalnoga kriminaliteta, koje su vrlo vjerojatno rezultat nepovoljnih društvenih okolnosti prisutnih u životima recidivista još od adolescentske dobi.

Opravljanost istraživanja/rada: Istraživanje je u znanstvenom smislu opravdano potrebom verifikacije u kriminologiji često iznošenih teza o razlikama u obilježjima recidivnih počinitelja kaznenih djela u odnosu na nerecidivne.

Ključne riječi

imovinska delinkvencija, recidivizam, karakteristike počinitelja

UVOD

Imovinski kriminalitet spada u konvencionalne oblike kriminaliteta, čija je kaznenopravna zaštita pružana običajnim pravom, ali i najranijim pisanim zakonima i kodeksima staroga i srednjega vijeka. Imovinska delinkvencija je masovna pojava odavna, pa Siegel (2010) navodi da su križarski ratovi još u jedanaestome stoljeću donijeli masovne krađe imovine nevjernika na koje su križari naišli tijekom svojih pohoda, a što je inspiriralo seljake i posrnule plemiće da i sami posegnu za kriminalnim stjecanjem koristi zaskačući hodočasnike i sve ostale koji su pohodili njihovim teritorijem. Imovinski kriminalitet odnosi se na ukupnost počinjenih kaznenih djela na štetu imovine i imovinskih prava i interesa i smatra se najzastupljenijim oblikom kriminaliteta koji dominira ukupnom slikom kriminaliteta (Adler, Mueller, Laufer, & Grekul, 2008; Göppinger, 1976; Kaiser, 1985; Kürzinger, 1996). Krađe i teške krađe, kao tipični pojavni oblici imovinske delinkvencije, se smatraju oblašću kriminalnopolitičkoga angažmana koji predstavlja glavninu svakodnevnoga rada policije i drugih organa (Maguire, Wright, & Bennett, Domestic burglary, 2010). Prema podacima iz *Europskoga pregleda kriminaliteta i pravosudnih statistika* (Aebi, i dr., 2014), više se od polovice policijski registriranih delikata u periodu 2007-2011. godina u europskim zemljama za koje su prikupljeni podaci odnosilo na imovinske delikte. Najviše je krađa (oko 42 %), a najmanje razbojništava (oko 2%).

Maguire i dr. (2010) navode da su počinitelji provalnih krađa iz domaćinstava poznati policiji velikom većinom muškarci, mlađi od 25 godina starosti, dok su među osuđenicima za ova djela u Engleskoj i Walesu gotovo bez iznimke muškarci i u velikom postotku mlađi od 21 godine starosti. Počinitelji provalnih krađa tendiraju imati visoke stope povratništva, te se zapravo smatra uobičajenim da su provalne krađe počinjene od strane povremenih ili incidentnih počinitelja rijetkost. Često su to djeca i mladi koji eksperimentiraju sa kršenjem normi. Maguire i Bennett (1982) navode da su dvije petine provalnih krađa počinjenih u Engleskoj krajem sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća počinjene od strane malodobnih počinitelja, sa velikim učešćem

djece u počinjenju krađa predmeta male vrijednosti.¹ Tilley (2010) navodi istraživanja koja sugeriraju visoke udjele počinitelja muškoga spola u delinkventnoj populaciji kradljivaca iz trgovina (tzv. *shoplifters*), od kojih je najveći broj počinio delikt blizu mjesta stanovanja. Veliki broj je ranije osuđivan.

Kod jednoga dijela počinitelja kaznenih djela, involviranje u delinkvenciju rezultat je stjecaja okolnosti koje ne ukazuju na trajnu opredijeljenost bavljenja delinkvencijom, često kao rezultat pritiska vršnjaka. Siegel (2010) pod situacijskim delinkventima krađa, koji termin se često koristi kako bi se označili počinitelji kaznenih djela koji su počinili djelo stjecajem okolnosti koje se ne mogu povezati sa trajnom opredijeljenošću osobe da se involvira u deliktna ponašanja, smatra počinitelje koji ne raspolažu naročitim vještinama, koji su impulzivni i kojima je involviranje u ponašanje kojim se krše zakoni tek epizoda u inače konvencionalnome ponašanju. Oni najčešće nisu razvili identitet delinkventa, a kaznena djela obično čine pod utjecajem kakve krize ili pritiska socijalne sredine.

Kod nekih pripadnika delinkventne populacije, činjenje kaznenih djela rezultat je neprilagođenosti društvenim normama. To su uglavnom povodljive i osobe nenaviknute na rad, sa određenim nedostacima u psihičkoj sferi, odgoju i obrazovanju i koje ne tragaju aktivno za prilikama za počinjenje djela, ali ih koriste ako se ukažu. Takva sklonost činjenju kaznenih djela može biti i endogena, pa su to često psihički defektne osobe (Singer, Kovčo Vukadin, & Cajner Mraović, 2002). Kod drugoga dijela recidivnih počinitelja u oblasti imovinske delinkvencije razvijaju se delinkventne stavovi i navike na način da se bavljenje imovinskim kriminalitetom smatra izvorom prihoda i stilom života. Spomenuta kategorija delinkvenata, koju se naziva profesionalni ili karijerni delinkventi, su persistentni, kronični počinitelji, koji se involviraju u delinkvenciju u svakoj fazi života (Brown, Esbensen, & Geis, 2013; Paternoster, 2014) i u značajnome dijelu promatra kriminal kao sredstvo za osiguranje egzistencije, zapravo kao neku vrstu zanimanja. Kao i u legalnim poslovnim aktivnostima, različiti aspekti delinkvencije doživljavaju se kao sasvim uobičajeni sastojci profesije. Tako se činjenje imovinskih kaznenih djela promatra kao „posao“ od kojega se dâ dobro zaraditi; provalnici „rade“ u pojedinim područjima; postoji „tržište“ za ukradene stvari, sa redovnim „kupcima“ i „prodavcima“; postoje „eksperti“ i „specijalci“ koji uživaju poseban status zahvaljujući svojim sposobnostima i mogućnostima zarade; najzad, oni koji se više ne bave krađama smatraju se „umirovljenim“ (Maguire & Bennett, 1982). Bavljenje imovinskom delinkvencijom u takvim se shvaćanjima smatra racionalnim izborom za počinitelje, koji važu korist od počinjenja djela i vjerojatnoću otkrivanja i težinu sankcija. Brojne su studije prikazivale recidivne kradljivce upravo kao „profesionalce“, koji raspolažu specifičnim znanjima i bave se delinkvencijom kako bi zadovoljili svoje potrebe (kako društveno prihvatljive, npr. hrana, ali i druge, npr. konzumacija droga). Takvi počinitelji često imaju svoje supkulturne običaje, moral, ne poznaju osjećaj srama ili krivnje. Svoje aktivnosti pravdaju time da i drugi krše norme, ali da je razlika u odnosu na njih da ne bivaju otkriveni. Vjerojatno jednu od najpoznatijih studija o profesionalnim počiniteljima krađa napisao je Sutherland još u prvoj polovici prošloga stoljeća. Izlažući iskustva i shvaćanja profesionalnoga kradljivca, kojega pseudonimno naziva Chic Conwell, Sutherland (1937) je među prvima iznio činjenice važne za shvaćanje profila osobe koja krađu doživljava kao zanimanje. Prema njemu, profesionalni kradljivac je osoba

¹ Spomenuti se podatak može pripisati manjoj sofisticiranosti u počinjenju djela, što djecu kao kategoriju počinitelja čini lakšim za otkrivanje i doprinosi „precjenjivanju“ učešća djece u delinkvenciji.

koja krađu promatra kao izvor prihoda, ne naročito drugačiji od bilo kojega drugog, koja planira svoje pothvate, uspješna je u manipuliranju ljudima i spremna djelovati na bilo kojem dijelu zemlje. Ne želi se u naročitoj mjeri baviti sa „amaterima“, kojima će tek rijetko ponuditi savjet kako nastupiti prema policiji ili sudu. Profesionalni kradljivci nikada neće denuncirati druge, čak i u slučaju da se ne podnose ili imaju povijest fizičkih razmirica. Sutherlandova su istraživanja i razmišljanja o počiniteljima imovinske delinkvencije kasnije proširena konceptom kriminaliteta moćnih, poput društvenih elita, korporacija, javnih zvaničnika, koja nisu nužno nezakonita u konvencionalnome smislu (Simpson & Weisburd, 2009).

Počinitelje koje opisuje Sutherland i koji se jasno distingviraju od ostalih, te čine „delinkventnu elitu“, rijetko se susreće; oni čine obično tek par postotaka u ukupnoj sumi ispitanika (Paternoster, 2014). U istraživanju Maguirea i Benneta (1982) od četrdeset intervjuiranih provalnika samo trojica su mogli biti svrstani u kategoriju počinitelja visoke klase.² Oni se tendiraju kretati unutar ekskluzivnih malih skupina (kliká), finansijski relativno dobro stoje, posjeduju određene deliktne vještine i uspješno odvajaju posao od zadovoljstva. Jedan dio su bili beznadno neuspješni kradljivci, koje se često uhićivalo za sitne, loše izvedene provalne krađe, često pod utjecajem alkohola. Većina su, međutim, bili počinitelji koji se nisu mogli svrstati niti u jednu od ovih skupina, nego su oscilirali između ponašanja i stavova koji su se povezivali sa jednim ili drugim krajem spektra. I oni su, kao profesionalni počinitelji, promatrali činjenje kaznenih djela kao zanimanje, ali su uglavnom bili značajno slabije organizirani, nije im uspijevalo ostati izvan rešetaka dulje od dvije godine i koji nisu uspijevali prikriti narav svojih aktivnosti od većeg broja ljudi. Kreću se u većim skupinama, variraju u kriminalnim znanjima i vještinama i slabije slijede supkulturnu etiku. Iako se dive počiniteljima visoke klase, nemaju potrebnu disciplinu i doživljavaju njihovu konvencionalnost (u smislu prihvaćanja većine socijalnih normi) dosadnom.

Čini se da je višestruko činjenje kaznenih djela ili povratništvo³ povezano sa određenim obilježjima počinitelja imovinskoga kriminaliteta. Većina recidivnih počinitelja kaznenih djela tendira biti slabije obrazovano, imati problema sa zaposlenjem, biti slabijega društvenoga statusa, imati obiteljske probleme (veliki je broj odrastao izvan vlastite obitelji, sa roditeljima koji nisu imali razumijevanja, niti mogućnosti da zadovolje potrebe svoje djece, često ne iskazujući adekvatnu ljubav, pažnju i osjećaje), oskudijevati u materijalnim sredstvima za život (Kaiser, 1985; Singer, i dr., 2002). Kaiser drži da je to djelomice tako zbog činjenice da socijalno okruženje spomenute kategorije počinitelja takvo da podržava drugačiji vrijednosni sistem i drugačije obrasce ponašanja, te da su to mahom osobe koje su rano počele sa delinkventnim aktivnostima.

Istraživanja u Bosni i Hercegovini o obilježjima počinitelja kaznenih u oblasti imovinske delinkvencije nisu naročito česta. Određeni podaci o razmjerima imovinskoga kriminaliteta postoje,⁴ no socijalna i psihička obilježja počinitelja tek su fragmentarno istražena. Rad se bavi sa često

² Spomenuti autori navode i druge nazive koji se koriste da se označe profesionalni počinitelji imovinskih delikata: karijerni kradljivci, „uspješni“ ili počinitelji „teške kategorije“, „iskusni“ počinitelji i sl.

³ Horvatić (2002) razlikuje nekoliko vrsta povrata. U kaznenopravnome smislu, povrat se odnosi na činjenicu da je počinitelj novoga kaznenog djela ranije već osuđivan; u kriminologijskome, okolnost da je počinitelj ranije činio kažnjiva ponašanja, a ne samo kaznena djela, za koja ne mora biti formalno kažnjavan, te u penologijskom okolnost da je počinitelj pravomoćno osuđen i kažnjen, napose kaznom zatvora, koju je i izdržao.

⁴ V. Mujanović, Datzer i Budimlić (2012).

istraživanjem obilježjima delinkvenata: dobi prvoga sukoba sa zakonom, obiteljskim i bračnim prilikama, obrazovanjem, financijskim i stambenim prilikama, korištenjem slobodnoga vremena, te konzumacijom alkohola i droga. Sve su to skupine obilježja koje se ističu u svojoj vezi sa delinkvencijom, te se njima (između ostaloga) bavi većina kriminologijskih teorija. Andrews i Bonta (2010) u svojim teorijskim razmišljanjima o prediktorima kriminalnoga ponašanja navode da spomenuta obilježja čine osnovu temeljnih osam skupina faktora u objašnjavanju kriminaliteta. Spomenute skupine varijabli Cambridge (longitudinalna) studija o delinkvenciji (Farrington, 1995) također navodi kao obilježja nezaobilazna u ozbiljnijim kriminologijskim istraživanjima. Ovaj rad skromnijega je zahvata i ne smjera testiranju određene teorije, nego cilja opisivanju spomenutih odabranih obilježja i propitivanju razlika između recidivnih i nerekidivnih počinitelja kaznenih djela u oblasti konvencionalnoga kriminaliteta. Rad je usmjeren na unaprjeđenje spoznaja o spomenutim obilježjima počinitelja imovinske delinkvencije, te, budući da se polazi od premise da se recidivni počinitelji razlikuju od situacijskih, u usporedbi sa nerekidivnim. Na taj bi se način trebalo doprinijeti stvaranju slike o recidivnim počiniteljima kaznenih djela u oblasti imovinskoga kriminaliteta i razmatranju uloge društveno-ekonomskih obilježja u recidivizmu. Analiza obilježja recidivnih počinitelja od značaja je i za kreiranje tretmana i određivanje smještaja počinitelja prilikom zavodskoga tretmana, te za pravilnu distribuciju zavodskih resursa. I evaluacija učinkovitosti zavodskih programa, kao što to tvrde Loza i Simourd (1994), može imati koristi od ovakvih istraživanja, jer se njime mogu dovesti u vezu pružene rehabilitacijske usluge i uspjeh u tretmanu.

METODE RADA

Uzorak sudionika u ovome istraživanju čine recidivni i nerekidivni počinitelji kaznenih djela muškoga spola kojima je izrečena kazna zatvora za imovinska kaznena djela s područja Kantona Sarajevo u Bosni i Hercegovini. Recidivnim počiniteljima kaznenih djela smatrane su osobe koje su ranije kažnjavane za imovinski kriminalitet, a nerekidivnim počiniteljima smatrane su osobe koje su prvi puta oglasene krivim za neko kazneno djelo iz domene imovinske delinkvencije. Uzorkom dominiraju ispitanici iz Kazneno-popravnog zavoda Sarajevo (55 ispitanika), dok su ostatak ispitanika činili zatvorenici Kazneno-popravnog zavoda Zenica (5 ispitanika). Spomenutim institucijama su poslani dopisi sa molbom za anketiranje, te se prikupljanju podataka pristupilo nakon dobivanja odobrenja nadležnih organa. Upitnici su distribuirani u nekoliko navrata manjim grupama ispitanika (obično do pet), a podaci su prikupljeni u ožujku, travnju i svibnju 2016. godine.

Podaci su prikupljeni uz osiguravanje anonimnosti ispitanika. Ispitanici su anketne upitnike popunjavali u odvojenim zatvorskim prostorijama uz prisustvo jednoga od autora rada, te zatvorskoga osoblja: službenika zatvorske straže i psihologa.

Instrumentarij, odnosno anketni upitnik koji se primijenio u ovom istraživanju je modificirana i prilagođena verzija upitnika kojeg su koristili Zamble i Quinsey (1997). Značajan dio pitanja koje su Zamble i Quinsey uvrstili u instrument, a koji su onda bili dijelom kataloga pitanja u ovome istraživanju, potječe iz *Inventara za razinu nadziranja* Andrewsa (1982), koji je izrađen za potrebe klasifikacije zatvorenika u kanadskim penitencijarnim ustanovama još početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća. Čestice u inventaru koncipirane su na osnovu brojnih preglednih studija o recidivizmu i prema mišljenju Andrewsa, predstavljaju „prikladan, standardiziran i kvantitativan pregled obilježja delinkvenata i okolnosti koje ih okružuju“ (str. 25.) *Inventar* ima

nekoliko skupina pitanja koje se bave osobnim obilježjima počinitelja (vještine, stavovi, itd.), okruženjem (životnim okolnostima, obiteljskim odnosima) i drugim okolnostima (zaposlenje, financijsko stanje, zloraba droga). Obilježja bi se mogla svrstati u tzv. statička i dinamička. Kod statičkih se obilježja (npr. kriminalitet u obitelji, dob prvoga sukoba sa zakonom) radi o osobinama i okolnostima koje su stvar prošlosti i na koje se u sadašnjosti ne može utjecati tretmanom, dok su dinamička (npr. obiteljski odnosi, konfliktne situacije sa drugim osobama, bračni status, stambene prilike) promjenljiva i mogu biti poboljšani tretmanom i uopće nekom vrstom angažmana (Gendreau, Little, & Goggin, 1996; Zamble & Quinsey). *Inventar* se danas smatra jednim od najkorištenijih instrumenata za klasifikaciju zatvorenika.

Istraživanje je eksploratornoga tipa i može poslužiti kao dobra osnova za sveobuhvatnija istraživanja u budućnosti.

REZULTATI

Dob prvoga sukoba sa zakonom

Jedna od često spominjanih okolnosti po kojoj se recidivni i nerecidivni počinitelji kaznenih djela razlikuju jest dob prvoga sukoba sa zakonom. Što delinkventi ranije dođu u sukob sa zakonom, veća je vjerojatnoća razvijanja kriminalne karijere i prerastanja u profesionalnoga delinkventa (Tracy, Wolfgang, & Figlio, 1990; West & Farrington, 1973).

Prikupljeni podaci sugeriraju da je najveći broj recidivnih počinitelja prva iskustva sa kršenjem zakona imao prije punoljetstva. Svaki četvrti našao se u sukobu sa zakonom kao dijete (do 14 godina starosti), a gotovo dvije trećine imalo je takvo iskustvo prije osamnaeste godine života (18, ili 60 %). Najčešće su dolazili u sukob sa zakonom u dobi od 16 godina (13, 3%), nakon čega su česte dobi od 14, 15 i 17 godina (svaka sa po 10 % učešća). Učestalost pojedinih dobnih skupina u ukupnome kriminalitetu je relativno stabilna do sedamnaeste godine života, nakon koje pada.

Za razliku od recidivnih počinitelja, nerecidivni počinitelji su dolazili u sukob sa zakonom u starijoj dobi. Najviše ih takvo iskustvo imalo u dobi 18-20 godina (oko jedne četvrtine). Nakon iste se po učestalosti izdvaja srednja životna dob (35 godina), koju je kao godinu kada je počinjeno prvo kazneno djelo iskazala desetina nerecidivnih ispitanika. Prije punoljetstva je sukob sa zakonom imala tek trećina nerecidivnih počinitelja, što je dvostruko manje od recidivnih počinitelja.

U prosjeku su nerecidivni počinitelji kaznenih djela dolazili u sukob sa zakonom u dobi od 28 godina, što je, imajući u vidu da kriminološki istraživanja sugeriraju da većina delinkvenata imalo delinkventne epizode u mladosti, dosta kasno. Za razliku od njih, recidivni počinitelji kaznenih djela imali su u prosjeku prvo iskustvo sa kršenjem zakona već u dobi od nešto preko 17 godina. Razlika je statistički značajna ($t [54]=4,16, p<0.001$).

Kada se analizira dob prvoga sukoba sa zakonom, nerecidivni počinitelji su u prosjeku jedan i pol puta stariji od recidivnih počinitelja, ukazujući na veliki nepovoljan značaj prvih problema sa zakonom u kasnijim postupanjima osobe.

Obiteljske i bračne prilike

Obiteljske prilike smatraju se jednim od najboljih prediktora antisocijalnoga i delinkventnoga ponašanja. Osuđivanost roditelja ima posebnu ulogu (Smith & Farrington, 2004). U tablici 1. nalazi se pregled određenih statičkih i dinamičkih obilježja počinitelja kaznenih djela, a koja se tiču obiteljskih i bračnih prilika počinitelja.

Tablica 1. Obiteljske i bračne prilike počinitelja kaznenih djela

Varijabla	Recidivisti (prosjek ili postotak)	Nerecidivni počinitelji (prosjek ili postotak)
Druga osoba u obitelji osuđivana	16,7 %	13,3 %
Kontakt sa roditeljima		
Često	36 %	46,7 %
Jednom ili više puta tjedno	6 %	10 %
Svakodnevno	20 %	20 %
Dobri odnosi sa roditeljima	56,7 %	66,7 %
Najduži period života sa ženskim partnerom (u godinama)	6,9	9,1
Zakoniti brak	10%	36,7 %*

* χ^2 test značajan na $p < 0.05$

Čini se da recidivni počinitelji imovinskoga kriminaliteta imaju nešto nepovoljniju obiteljsku sliku nego nerecidivni počinitelji. Oni potječu iz obitelji u kojima je u nešto većoj mjeri prisutno kriminalno ponašanje mjereno osuđivanosti za neko kazneno djelo. I odnosi recidivista sa roditeljima su nešto slabiji. Uz to, kraće su bili u stabilnoj vezi sa partnerom, te su, koji je nalaz statistički značajan, rjeđe zakonito oženjeni nego nerecidivni počinitelji imovinskih delikata.

Interesantan je nalaz da nema statistički značajnije razlike između recidivista u delinkvenciji i primarnih počinitelja u pogledu postojanja delinkventnih osoba u obitelji, te se ove kategorije razlikuju u spomenutom svojstvu u tek nekoliko postotnih bodova.

Recidivni počinitelji su u manjem broju (polovica ispitanika) izjavili da su ostvarili bračnu zajednicu nego nerecidivni počinitelji kaznenih djela (gotovo dvije trećine). No, struktura ovih veza također ukazuje na nepovoljnu situaciju za recidivne počinitelje. Samo 10 % njih je ostvarilo zakonitu bračnu vezu sa ženom, dok je taj procent za nerecidivne znatno viši (više od jedne trećine). Nalaz da je vjerojatnije da su nerecidivni počinitelji imovinskih delikata zakonito oženjeni nego recidivni statistički je značajan.

Obrazovanje, financijske i stambene prilike

Socijalni status jedan je od često ispitivanih obilježja počinitelja kaznenih djela. Thornberry i Farnworth (1982) navode da u literaturi zapravo nema važnijega obilježja koje se dovodi u vezu sa delinkvencijom od socijalnoga statusa. Unatoč činjenici da je njihova veza često ispitivana, još je prisutna kontroverza o pravoj prirodi odnosa: od tvrdnji da je ta veza snažna, umjerena,

slaba, do tvrdnji da ne postoji. Različita shvaćanja socijalnoga statusa podrazumijevala su u ranijim istraživanjima različite načine operacionalizacije, ali je uobičajeno da se uzimaju u obzir obrazovanje, zaposlenost, vrsta i stabilnost posla.

U pogledu obrazovanja, stambenih prilika i financijskoga stanja ispitanika, uključujući i zaposlenost, dobiveni su podaci izloženi u tablici 2.

Tablica 2. *Obrazovanje, stambene i financijske prilike počinitelja kaznenih djela*

Varijabla	Recidivisti (prosjeak ili postotak)	Nerecidivni počinitelji (prosjeak ili postotak)
Godine školovanja	10,8	12,1*
Suspenzija ili izbacivanje iz škole	46,7%	6,7%**
Najduže vrijeme prebivanja u istom mjestu (u godinama)	11,5	18,1
Smještaj sa obitelji	83,3 %	90 %
Sa roditeljima	56,7 %	40%
Sa vlastitom obitelji	23,3 %	46,7%**
Vlasništvo stambenog objekta	80 %	90 %
Život u kriminalnom susjedstvu	43,3 %	26,7 %
Trenutna zaposlenost	30 %	46,7 %
Najduži period obavljanja istog posla (u godinama)	5	8,2
Glavni izvor prihoda		
Zaposlenje	27,6% %	50 %
Socijalna pomoć	13,3 %	13,3 %
Izdržavan od supružnika/ obitelji	6,7 %	16,7 %
Nezakonite aktivnosti	36,7%	10%**
Problemi sa novcem	60 %	40 %
Dugovi	63,3%	46,7%

* t test značajan na $p < 0.05$

** χ^2 test značajan na $p < 0.05$

Recidivni delinkventi su proveli manje godina u školi (iz koje su, uzgred višestruko više suspendirani ili izbacivani), imaju nestabilniju situaciju oko prebivališta, manje su u stanju zadržati isti posao, imaju više financijskih problema. Njihove su socio-ekonomske okolnosti općenito nepovoljne i ukazuju na osobe sa prilično nesređenim životom.

Kao i kod varijabli opisanih u prethodnome odjeljku, i u pogledu stambenih i srodnih prilika recidivni, višestruko zavodski tretirani počinitelji imovinskih kaznenih djela razlikuju se od onih koji su primarni delinkventi. Tako je vjerojatnije da će recidivni počinitelji živjeti sami, u iznajmljenom stanu ili sobi i susjedstvu u kojem su prisutna činjenja kaznenih djela. Život sa vlasti-

tom obitelji (supruga, djeca) statistički značajno distingvira recidiviste od nerecidivista u smislu da recidivisti tendiraju biti u nepovoljnijem obiteljskom statusu.

Analizirajući financijske prilike i zaposlenost, nalazi su slični netom izloženima na način da su nepovoljniji za recidivne počinitelje. Recidivni počinitelji su jedan i pol puta rjeđe zaposleni nego nerecidivni. Za njih je i vjerojatnije da će im najvažniji izvor prihoda biti nezakonite aktivnosti, u čemu se višestruko razlikuju od nerecidivnih počinitelja. Nezanemariv procent onih koji imaju probleme sa novcem imaju i jedna i druga kategorija počinitelja, pri čemu ipak prevladavaju recidivni počinitelji.

Čini se da počinitelji kaznenih djela koji su izjavili da žive uglavnom od nezakonitih aktivnosti i koji bi se mogli nazvati profesionalnim delinkventima imaju još nepovoljniju socijalnu sliku nego ostale kategorije počinitelja (recidivni i nerecidivni koji ne žive isključivo od nezakonitih aktivnosti). Šest od petnaest recidivnih počinitelja koji su izjavili da su im nezakonite aktivnosti glavni izvor prihoda bili su suspendirani ili izbačeni iz škole i da dolaze iz visoko kriminalnih susjedstava, osam ih je izjavilo da ima probleme s novcem, te deset da su nezaposleni. Rijetki su nerecidivni počinitelji koji su imali takve vrste problema.

Slobodno vrijeme

Involviranje u konvencionalne aktivnosti tijekom slobodnoga vremena, kao i neadekvatno korištenje istoga, smatraju se da igraju izvjesnu ulogu u recidivizmu. Teza prisutna u kriminološkim istraživanjima već nekoliko desetljeća sugerira da involviranost u konvencionalne aktivnosti može spriječiti osobu da se angažira u kršenje zakona. Nije li se u stanju iskoristiti slobodno vrijeme na smislen način, vjerojatnije je da će se uključiti u delinkventne aktivnosti (Hirschi, 2002).

Čini se da recidivni počinitelji imovinskih delikata imaju i u pogledu ovih obilježja nepovoljnije prilike nego nerecidivni (odabrane mjere v. u tablici 3). Slabije se uključuju u obiteljske aktivnosti, ali zato radije provode vrijeme u dokolici s prijateljima ili baveći se hobijima, slušajući glazbu ili gledajući televiziju. Češće u odnosu na primarne delinkvente osjećaju dosadu, koji nalaz je statistički značajan.

Nema neke značajnije razlike u odnosu na broj prijatelja i odnos sa njima u smislu njihova smatranja adresom kojoj se mogu obratiti za pomoć (što su i činili). Čak su, vjerojatno zbog snažnih socijalnih veza sa delinkventnim miljeom, recidivni počinitelji češće tražili pomoć od prijatelja (za koje se može pretpostaviti da su također delinkventnih tendencija). Recidivni počinitelji vjerojatnije stupaju u razmirice (svađe, tuče, rasprave) sa prijateljima nego nerecidivni.

Čini se da nerecidivni počinitelji imovinskih delikata vode nešto organiziranije aktivnosti u slobodno vrijeme nego recidivni počinitelji. Takav se stil ponašanja češće dovodi u vezu sa obilježjima kroničnih delinkvenata (Zamble & Quinsey, 1997). Nerecidivni počinitelji se češće upuštaju u tzv. strukturiranu socijalizaciju na način da su bili zainteresirani s kim i kako provode slobodno vrijeme, što je rezultiralo sa manje osjećaja dosade.

Ako se dovede u vezu zaposlenost i osjećaj dosade, od 15 nezaposlenih nerecidivnih počinitelja, samo se sedam osjeća dosadno ponekad ili često, dok je od 21 nezaposlene recidivne osobe velika većina (čak 16) izjavila da osjeća dosadu ponekad ili češće. Takav nalaz sugerira nepovoljan situacijski utjecaj slobodnoga vremena na kroničnu delinkvenciju.

Tablica 3. Korištenje slobodnoga vremena od strane počinitelja kaznenih djela

Varijabla	Recidivisti (centralna vrijednost ili postotak)	Nerecidivni počinitelji (centralna vrijednost ili postotak)
Aktivnosti u slobodnom vremenu	30 %	46, 7%
Obiteljske aktivnosti, uključujući kućne poslove	20 %	16,7%
Hobi, slušanje glazbe, gledanje TV-a	30 %	30 %
Fizičke aktivnosti	6,7 %	-
Dokolica sa prijateljima / Ostale aktivnosti	13,3 %	6,7 %
Osjećaj dosade	Ponekad	Rijetko*
Dosta prijatelja	66, 7 %	76,7 %
Prijateljima se može obratiti za pomoć	66, 7 %	76, 7 %
Zaista tražio pomoć	46, 7 %	40 %
Problemi sa prijateljima	53, 3 %	13, 3 %**

* U test značajan na $p < 0.05$

** χ^2 test značajan na $p < 0.001$

Konsumacija alkohola i droga

U kriminologiji je prisutna teza o određenim obilježjima delinkvenata koja asociraju sa kriminalnim ponašanjem. Tako se zloraba droga i alkohola uobičajeno smatra pojavom povezanom sa delinkvijencijom. To su dinamičke varijable, na koje se može utjecati tretmanom. U tablici 4. nalaze se rezultati o konzumaciji spomenutih supstanci među recidivnim i nerecidivnim počiniteljima u oblasti imovinske delinkvijencije.

Tablica 4. *Zlouporaba alkohola i droga među recidivnim i nerecidivnim počiniteljima kaznenih djela*

Varijabla	Recidivisti (centralna vrijednost ili postotak)	Nerecidivni počinitelji (centralna vrijednost ili postotak)
Konzumacija droga ili alkohola	56,7 %	30 %*
Gotovo svakodnevna konzumacija droga	50 %	16,7 %*
Ponašanje tijekom konzumacije alkohola		
Verbalno nasilni	Ponekad	Ponekad
Fizički agresivni	Nikad	Nikad
Povučeni, izolirani ili sumorni	Ponekad	Ponekad
Ponašanje tijekom konzumacije droga		
Verbalno nasilni	Ponekad	Nikad
Fizički agresivni	Ponekad	Nikad
Povučeni, izolirani ili sumorni	Ponekad	Ponekad
Konzumacija droga neposredno (u 24h) prije počinjenja djela	40 %	20 %
Teške droge (heroin, speed)	23 %	16 %

* χ^2 test značajan na $p < 0.05$

Recidivni počinitelji kaznenih djela iz oblasti imovinskoga kriminaliteta značajno su češće konzumenti droga ili alkohola (gotovo dvostruko više), koji nalaz je naročito značajan kada se promatra česta, svakodnevna konzumacija. Da bi se ocijenila povezanost konzumacije alkohola i droga sa agresivnim ponašanjem, ispitanike se pitalo kako su se ponašali tijekom spomenute konzumacije. Odgovori su prilično slični i ukazuju da je konzumacija (barem po iskazima ispitanika) rijetko imala odraza na agresivnost delinkvenata. Nešto su češće agresivniji bili recidivni počinitelji prilikom konzumacije droga, koji nalaz nije statistički značajan.

Obje su kategorije počinitelja izjavile da su u manjoj mjeri konzumirali alkohol ili droge neposredno prije počinjenja djela u odnosu na opće podatke o konzumaciji, no ponovno su recidivni počinitelji prednjačili u razmjerama korištenja. Kriminogeno značenje alkohola i droga često je oslovljavano pitanje u kriminologiji, no nema jasna stava, do kojega se nije moglo doći niti prezentiranim podacima, da li konzumacija psihoaktivnih supstanci utječe na kriminalno ponašanje na način da je konzumacija posljedica nekih drugih okolnosti (npr. frustracije i sl.), pa je imala intervenirajuću ili kondicirajuću ulogu, ili je konzumacija ključni uzročni faktor.

DISKUSIJA

Teorija i ranija istraživanja sugeriraju da se recidivni i nerecidivni počinitelji kaznenih djela (naravno tzv. općega kriminaliteta, u kojeg se ubraja imovinski), razlikuju u nizu obilježja. Neka od tih obilježja su statička, poput starosti u vrijeme počinjenja prvoga delikta, zlorabe alkohola i droga, a neka dinamička, poput interakcije sa zajednicom.

Jedan od najznačajnijih nalaza ove studije sastoji se u razlici u dobi prvoga sukoba sa zakonom: recidivni počinitelji tendiraju biti značajno mlađi od nerecidivnih. Nalazi iz ovoga istraživanja suglasni su u načelu sa istraživanjem Zamble i Quinsey (1997) na način da je značajno više recidivnih počinitelja imalo iskustvo sa kršenjem zakona prije osamnaeste godine života nego nerecidivnih. Razlozi za spomenuti rezultat mogu biti različiti. Tracy i dr. (1990) su došli do nalaza da što su počinitelji ranije započinjali sa kršenjem zakona, to je vjerojatnije da su počinili veći broj kaznenih djela, te budući da su imali više vremena razviti kriminalnu karijeru, da će djela biti teža. Andrews i Bonta (2010) smatraju da rano involviranje u kriminalno ponašanje stvara ponašajne navike koje je teško prekinuti, ali i da su određene osobe sa izvjesnim predispozicijama sklonije brzim nagradama do kojih je lakše doći kriminalnim putem nego konvencionalnim. Farrington (1995) je pronašao da osude za kaznena djela u mlađoj dobi obično impliciraju blaži tretman (npr. odustajanje od progona ili novčanu kaznu), što kod mlađih delinkvenata smanjuje strah od reakcije i sankcija koje izriču organi formalne socijalne kontrole, pa ih čini spremnijim da ubuduće čine nova djela.

U radu je naznačeno da su recidivni počinitelji imovinskih delikata u nešto većoj mjeri imali članove obitelji koji i sami imaju delinkventnu prošlost. Obitelj može imati snažnu pozitivnu ulogu u razvijanju osobe koja usvaja konformističke vrijednosti i norme. Pored emotivne povezanosti i sigurnosti koju pruža roditeljska zaštita, koja je bitna u razvitku osobe još od doba novorođenčeta (Bowlby, 1988), obitelj ljude uči prosocijalnim normama i uvjerenjima, ali i vještinama da na prihvatljiv način uspiju u društvu. S druge strane, prisustvo delinkvencije u obitelji može djelovati poticajno na ostale članove u smislu učenja delinkventnih tehnika, ali (nekada i nesvjesno) poruke da je takvo ponašanje normalno (Newcomb & Loeb, 1999). Studija Westa i Farringtona (1973) ukazuje da su ispitanici koji su imali barem jednoga osuđenoga roditelja imali dvostruko veću vjerojatnoću postati delinkventi nego drugi. Autori su zaključili da se kriminalno ponašanje generacijski prenosi, ali naravno ne biološki, nego devijantnim uvjerenjima i imitacijom. Po njima, delinkventni roditelji ne moraju nužno ohrabrivati djecu na kriminalno ponašanje, nego samo ne djelovati dovoljno djelotvorno na ukazivanje pogrešnosti kriminalnoga ponašanja. Gottfredson i Hirschi (1990) uz to smatraju i da delinkventni roditelji propuštaju prepoznati kriminalno ponašanje djece kao neprihvatljivo, što onemogućuje preventivno djelovanje na buduća kriminalna ponašanja. Moguća je i interpretacija da djeca delinkventnih roditelja imaju veću vjerojatnoću biti kazneno gonjena nego djeca roditelja koja nisu činila kaznena djela (Smith & Farrington, 2004).

Istraživanje se nije bavilo odnosima u obitelji u vrijeme počinjenja kaznenoga djela ili u dobi prvoga sukoba sa zakonom, što je dosta često obilježje ispitivano u drugim kriminološkim istraživanjima. Unatoč tomu, interesantan je nalaz da se recidivni i nerecidivni počinitelji imovinske delinkvencije ne razlikuju značajno po kvaliteti odnosa u obitelji. Intimnost odnosa sa roditeljima jedan je od važnih elemenata Hirschijeve teorije socijalne kontrole. Po ovoj teoriji, emotivna povezanost sa roditeljima predstavlja sredstvo putem kojega se ideje i očekivanja roditelja prenose na djecu. Ako je takva veza oslabljena ili ne postoji, dijete i mlada osoba neće

razviti osjećaj za moralna pravila, odnosno neće razviti savjest. Po Hirschiju (2002), veza roditelja i djece nije konstanta i mijenja se tijekom vremena. Jedna od mjera emotivne povezanosti roditelja i djece jest razina intimizacije. Što su roditelji i djeca redovnije u svojim kontaktima i njihovi odnosi dobri, za očekivati je višu razinu intimizacije i veći protektivni značaj spomenutoga odnosa. Ovakva razmišljanja nisu potvrđena u prezentiranim nalazima, vjerojatno zbog činjenice da se radi o osobama koje su već involvirane u činjenje kaznenih djela; Hirschijeva logika bi bila primjenjivija u usporedbi delinkvenata i nedelinkvenata, a ne recidivnih i nerecidivnih počinitelja delikata. Kako navode Andrews i Bonta (2010), ako su izvori nagradâ i sankcija osobe koje nekome mnogo znače, koje se voli i poštuje, onda se njihovo mišljenje cijeni i razmišlja o njihovim reakcijama. Osobe koje nemaju takav značaj u životu, ne mogu niti ostvarivati utjecaj kakav bi ostvarivali u nekim drugim okolnostima. Kako se pitanje iz istraživanja bavilo trenutnim odnosima u obitelji, koji mogu, ali i ne moraju, korespondirati sa odnosima u periodu djetinjstva i adolescencije kada su odnosi sa roditeljima značajniji za individualnu kriminogenezu nego kasnije, Hirschijeva razmišljanja samo su djelomice primjenjiva i iz ovih razloga. Najzad, društva Zapadnoga Balkana karakterizira vezanost za obitelj u većoj mjeri nego u onima Zapadne provenijencije, te stoga ne čudi da se obiteljske veze recidivnih i nerecidivnih delinkvenata ne razlikuju previše.

Centralna teza objašnjenja kriminalnoga ponašanja po Gottfredsonu i Hirschiju (1990) jest niska samokontrola. Samokontrolom ovi autori nazivaju „sklonost ljudi da izbjegavaju kršenja pravila neovisno o okolnostima“ (str. 87). Glavno obilježje osoba sa niskom samokontrolom je u tendenciji reagiranja na materijalne stimuluse u neposrednome okružju, tj. da imaju stav „ovdje i sada“. Niska samokontrola može imati za posljedicu nesposobnost odlaganja zadovoljstava i koristi na duže staze, te usmjerenost na lake i jednostavne oblike zadovoljavanja želja. Budući da partnerstvo i bračna veza podrazumijevaju posvećenost jednoj osobi, manje je vjerojatno da su kronični delinkventi spremni ulagati u dugoročne nagrade i koristi, kojim bi se uspješna, monogamna veza mogla smatrati. Zbog toga su manje sposobni ostvarivati i održavati stabilne veze. Budući da kronične delinkvente karakterizira niska samokontrola i da oni tendiraju imati istu tijekom života, njihove su sposobnosti održavanja konvencionalnih veza umanjene (nalaz dobiven ovim istraživanjem) u odnosu na situacijske delinkvente ili nedelinkventni dio populacije. Moguća je i situacija da su kronični delinkventi, zbog problema sa dobivanjem i zadržavanjem zakonitih poslova, manje sposobni financijski skrbiti za obitelj i da su manje atraktivni za potencijalne partnere, što također utječe na njihov bračni i sličan status.

Ovo je istraživanje pokazalo da je za recidivne počinitelje imovinskoga kriminaliteta vjerojatnije da će ostvariti slabiji uspjeh u školi mjeren godinama provedenim u okviru formalnoga obrazovanja, kao i pridržavanjem školske discipline. Ovakav nalaz ne iznenađuje previše. Studija Westa i Farringtona (1973) utvrdila je pet puta veći postotak onih koji su ostvarili loše rezultate u školi (mjeren ocjenama iz određenih predmeta, poput matematike, materinskoga jezika i sl.) i vrstama upisanih srednjih škola i koji su postali recidivni delinkventi u odnosu na one koji su u školi ostvarili bolje rezultate. Thornberry, Moore i Christenson (1985) su također našli negativan utjecaj izbacivanja ili suspenzije iz škole na kasnije delinkventno ponašanje: već u godini nakon izbacivanja ili suspenzije, zabilježeni su nagli skokovi u prosječnom broju lišavanja slobode u usporedbi sa onim koji nisu izbačeni ili suspendirani. Škola se smatra tipičnom sferom života u kojoj se mogu prepoznati konformističke ili devijantne sklonosti. Što su aspiracije za postizanje boljega uspjeha u školi prisutnije kod osobe, to je manja vjerojatnoća da će postati

delinkvent (Hirschi, 2002). Agnew (2005) drži da je uspjeh u školi manifestacija privrženosti konformističkomu ponašanju, a ta je privrženost na neki način „investicija“ u konvencionalni način djelovanja, slika o sebi koju potencijalni počinitelj ne želi ugroziti delinkventnim angažmanom. Slabiji školski uspjeh povezan je sa negativnim emotivnim vezama sa nastavnicima i školom, nezainteresiranošću za ostvarivanje školskih zadataka (što se kasnije odražava na posvećenost poslu), slabijim znanjima i vještinama koje ih kvalificiraju za bolje poslove, manje vremena provedenoga u školskim aktivnostima i većom mogućnošću dokolice i drugim faktorima, koji smanjuju privrženost konvencionalnim vrijednostima, što se može odraziti na involviranje u delinkventno ponašanje. Suočeni sa slabijim uspjehom u školi, slabijim znanjima i vještinama, osobe mogu potražiti trajni izvor nagrada i koristi u delinkventnim aktivnostima i postati kronični delinkventi. Sweeten, Bushway i Paternoster (2009) sugeriraju, na temelju rezultata istraživanja nad 8.000 djece i mladih, da su antisocijalni stavovi i crte ličnosti zapravo ti koji su razlogom lošega uspjeha u školi i delinkvencije i da loš uspjeh ima samo intervenirajući, a u manjoj mjeri autentični kauzalni učinak.

Društveni procesi u neposrednome socijalnom okruženju, poput susjedstva, mogu imati veliki utjecaj na ponašanje ljudi. Ti procesi odražavaju važne pozitivne organizacijske i međuljudske osobine kao što su potpora i kohezija između susjeda, osjećaj pripadnosti zajednici, nadzor i kontrola djece i mladih, kao i učešće u aktivnostima udruga građana. S druge strane, susjedstva sa visokom stopom kriminaliteta mogu utjecati na loše roditeljske prakse, smanjiti veze roditelja i djece, izložiti pripadnike susjedstva kriminalnim vrijednostima i tehnikama, te pružiti prilike za zločin (Bursik, 2001). No, rijetko su obilježja susjedstva krucijalna za nastanak i razvitak kriminala, nego neizravna- najčešće djeluju na kapacitet zajednice da razvije društvenu kontrolu. Istraživanja su pokazala da se između činjenice o narušenoj društvenoj organizaciji i involviranja pojedinca u kriminalno ponašanje interpolira utjecaj obitelji, pogotovo putem emotivnih veza i odnosa. Ako su oni dobri, utjecaj susjedstva je minimalan (Andrews & Bonta, 2010). Stoga ne iznenađuju rezultati nad ispitanicima u ovome istraživanju koji pokazuje nešto nepovoljnije, ali ne fundamentalne razlike u susjedstvu između recidivnih i primarnih počinitelja kaznenih djela.

Iako većina nalaza u pogledu varijabli koje su se bavile financijskim prilikama i zaposlenošću nije bila statistički značajna, primjetno je da recidivni počinitelji kaznenih djela imaju nepovoljniju socijalnu poziciju mjerenu trenutnom zaposlenošću i vrstom izvora prihoda nego neredidivni počinitelji. Nezaposlenost i nestabilnost posla kao bitan faktor u razvijanju delinkvencije prepoznaju i istraživanja Thornberry i Farnwortha (1982) i Farringtona (1990), kao i niz istraživanja pogotovo oko sredine prošloga stoljeća, no meta analiza Tittlea, Villemez i Smith (1978) na gotovo četiri stotine istraživačka nalaza ukazala je da takva veza ne postoji i da se treba „odmaknuti od teorija koje se zasnivaju na klasi“ (str. 654). Farrington, Gallagher, Morley, Ledger i West (1986) su u ranije spomenutoj Cambridge studiji o delinkvenciji pronašli da je stopa delinkvencije za vrijeme nezaposlenosti bila tri puta veća nego kada su ispitanici bili zaposleni. Obično se nezaposlenost i nestabilnost posla vežu za financijske probleme, frustraciju i dosadu koje su ispitanici u ovoj studiji naveli da su prisutni u većoj mjeri kod recidivnih počinitelja nego kod neredidivnih. Odsustvo statistički značajne razlike u ovome istraživanju može se tumačiti nepovoljnim ukupnim društvenim i ekonomskim prilikama u bosanskohercegovačkome društvu, tako da iako tendencija veze nezaposlenosti i nepovoljnijih financijskih prilika i delinkvencije postoji, nalaz se ne može generalizirati.

Istraživanje se bavilo i činjenicom da li zavodski tretirani počinitelji imovinskoga kriminaliteta žive sami ili sa obitelji (roditeljima ili vlastitom). Odsustvo značajnije razlike između recidivnih i nerecidivnih počinitelja u pogledu spomenute osobine ima se tumačiti činjenicom da je u bosanskohercegovačkim prilikama, zbog niza okolnosti, dosta uobičajeno živjeti sa roditeljima do kasnih mladalačkih dana, nakon čega se osoba eventualno seli sa vlastitom obitelji. Budući da je mali broj recidivnih počinitelja imao posao u trenutku počinjenja djela, razumljivo je da nisu smatrali ostvarivim odlazak od roditelja dok to na izvjestan način ne bude nužno. Samo je jedan ispitanik izjavio da je bez stalne adrese (ne navodeći razlog što to znači), što korespondira sa činjenicom da je u lokalnim okolnostima beskućništvo (koje se, prema Agnewu [2005], veže sa kroničnom delinkvencijom) slabo prisutno.⁵ Stoga ne iznenađuje činjenica da su nalazi ove studije ukazali da nema značajnije razlike između recidivnih i nerecidivnih počinitelja kaznenih djela u pogledu tipa i vlasništva nad smještajem. Hoće li počinitelj biti smješten sa vlastitom obitelji ili roditeljima ima više veze sa sposobnošću ostvarivanja emotivnih veza i ekonomskim prilikama, a manje sa nekim posebnim okolnostima koji koreliraju sa recidivizmom.

Istraživanje je pokazalo da recidivni počinitelji imovinskih delikata nekvalitetnije troše slobodno vrijeme, poglavito u nestrukturiranim slobodnim aktivnostima (gledanje televizije, slušanje glazbe, dokolica), da je vjerojatnije da se osjećaju dosadno i da u većoj mjeri imaju problema sa prijateljima. Ovakvi su nalazi u načelu suglasni sa rezultatima Westa i Farringtona (1973) i Zamblea i Quinseya (1997), koji su također zaključili da su nerecidivni počinitelji više uključeni u konvencionalne, bolje organizirane aktivnosti i da su adekvatnije socijalizirani. Kao i sve druge aktivnosti, i involviranje u kaznena djela zahtijeva vrijeme, koje je, ako je osoba uključena u konvencionalne aktivnosti, manje raspoloživo, i obrnuto: što više slobodnoga, nekvalitetno iskorištenoga vremena, to su veće mogućnosti involviranja u kršenje zakona. Interesantno je da je jedan od nalaza Hirschija (2002) o ne naročito značajnome utjecaju konzumiranja „lake zabave“ (gledanje televizije i sl.) potvrđen nalazima iz ovoga istraživanja, a da je značajniju ulogu u kroničnoj delinkvenciji imao osjećaj dosade. Istraživanje Osgood, O'Malley, Bachman i Johnston (1996) također je ukazalo da nema povezanosti između kućnih aktivnosti u slobodno vrijeme (gledanje televizije, kućni poslovi i sl.) i delinkvencije, te da veću vezu sa delinkvencijom imaju oblici nestrukturirane socijalizacije i dokolice (izlasci s prijateljima, odlasci na zabave, itd.). Takvi načini korištenja slobodnoga vremena povezani su sa većom vjerojatnošću druženja sa osobama koje imaju delinkventne sklonosti, koje su situacijski više u prilici involvirati se u kaznena djela, te sa odsustvom autoritativne figure koja bi vršila nadzor.

Istraživanje je pokazalo da je vjerojatnije da će recidivni počinitelji kaznenih djela u većoj mjeri konzumirati drogu ili alkohol (uopće), te da će (koji nalaz je statistički značajan) gotovo svakodnevno konzumirati drogu. Konzumacija spomenutih supstanci će ih u većoj mjeri učiniti podložnijim činjenju kaznenih djela. Farrington (1995) drži, a koja interpretacija se može primijeniti i nalaze ove studije, da je ovo dosta uobičajeno i da je delinkvencija element mnogo ozbiljnijega antisocijalnoga sindroma koji traje duže vrijeme. Mlade osobe u Cambridge studiji iz koje Farrington crpi podatke koje su činile kaznena djela bile su značajno devijan-

⁵ Tako se u izvješću Gerontološkoga centra Sarajevo, koji se bavi pružanjem zdravstvenih, socijalnih i drugih usluga različitim kategorijama osoba (uključujući i skitnice i prosjake), navodi da su u 2015. godini u ovu ustanovu primljene samo dvije osobe. Iako iz niza razloga zvanični podaci o pruženim uslugama za osobe koje se smatra skitnicama nikako ne mogu uzeti kao potpun indikator razmjera skitnje, ipak mogu poslužiti kao vrijedna informacija o tomu da skitnja nije snažno prisutna na području Kantona Sarajevo.

tnije po mnogim indikatorima nego nedelinkventi. Osuđene osobe su pile više, izjavljivale da ih je piće činilo nasilnima, konzumirali su cigarete u većoj mjeri, te je vjerojatnije da su bili ovisni o kocki.

ZAKLJUČAK

Odavno je registrirana činjenica da je relativno mali broj počinitelja kaznenih djela odgovoran za veliki udio u ukupno počinjenome kriminalitetu (Kaiser, 1985). Rezultati ovoga istraživanja sugeriraju da su recidivni počinitelji imovinskih kaznenih djela osobe koje su imale negativno školsko iskustvo (loše ocjene u školi i iz koje je značajan dio izbacivan). Barem jedan dio potekao je iz delinkventnih obitelji, u kojima je moguće da su osobe učile delinkventne tehnike ili su bile izložene razmišljanjima da je delinkvencija sasvim uobičajeno ponašanje i da nema ništa pogrešno u vezi sa njom. Vrlo vjerojatno su se družili sa delinkventnim prijateljima, vjerojatno u dokolici ili sličnim nestrukturiranim aktivnostima, a rijetko pod nadzorom roditelja ili nekog drugog agenta vanjskoga nadzora. Opravdano je za pretpostaviti da su to iritabilne osobe sa niskom samokontrolom (čemu u prilog ide nalaz da su skloniji zloporabi opojnih supstanci, koja kod zloporabe droga vodi češćem agresivnom ponašanju), koja je glavni ograničavajući faktor u involviranju u delinkvenciju. Barem djelomice zahvaljujući lošem uspjehu u školi, tendiraju imati lošu financijsku situaciju i biti rijetko zaposleni. Zbog niza faktora, a djelomice i zbog smanjene sposobnosti da ekonomski podržavaju obitelj i zbog činjenice da su manje atraktivni kao partneri, manje je vjerojatno da su u odnosu na nerecidivne, a pogotovo nedelinkvente, u stabilnim, bračnim vezama. Vjerojatno su sa konzumacijom opojnih supstanci započeli kao adolescenti, koja navika se obično zadržava i do kasnijih životnih razdoblja. Zbog specifičnoga značaja obitelji i obiteljskih veza u društvima u kojima dominira tzv. ekskluzivni ili povezujući društveni kapital i izuzetno jake obiteljske veze, kakvo je bosanskohercegovačko, vjerojatno je da su veze i kontakti sa roditeljima ostali intenzivni i poslije ulaska u delinkvenciju, te da, djelomice zahvaljujući tomu, nisu imali problema u pogledu stambenih prilika kakvi se često dovode u vezu sa kroničnim delinkventima u istraživanjima u inozemstvu. Sutherlandova (1937) teza o delinkventima visoke klase koji počinjenje djela promatraju kao zanimanje, pri tomu pazeći da izuzev izvora prihoda u velikoj mjeri vode konformistički stil života, nije mogla biti argumentirana nalazima ove studije.

Praktične implikacije istraživanja odnose se na sadržaj i vrijeme provođenja preventivnih programa sa osobama koje imaju obilježja povezana sa delinkvencijom. Jedna od često primjenjivanih je svakako naobrazba i učenje prosocijalnih vještina kod osoba koje pokazuju delinkventne sklonosti. Stjecanje naobrazbe čini osobe konkurentnijim na tržištu rada, svjesnijim ukupnih društvenih prilika i sposobnijim da usvajaju i cijene konvencionalne vrijednosti. Neki autori zagovaraju ideje prilagodbe školskih programa na način da se veća pažnja posvećuje praktičnim i društvenim aktivnostima, reduciranju akademske kompetitivnosti, ali iznad svega veće prisnosti i empatije nastavnoga osoblja sa djecom i mladima. Savjetovanje i učenje roditelja vještinama roditeljstva također je jedna od preporuka koje je moguće izvući iz ovoga istraživanja. Jasno isticanje očekivanih pravila ponašanja unutar obiteljskoga kruga, nagrade i kazne koje su u srazmjeri sa postupcima djece i mladih, nadzor nad onim što rade, razvijanje sposobnosti prevazilaženja konflikata neki su od sadržaja uspješno podučavanih na savjetovanjima i obukama u drugim zemljama, i koji su imali dosta dobre rezultate. I niska samokontrola, kao endogeni činitelj delinkventnoga ponašanja, može se reducirati obukama. Kognitivno-po-

našajna obuka kojom se uče socijalne vještine pokazala se naročito uspješnom u inozemstvu. Gendreau i Ross (1979; 1987) su u pregledu programa rehabilitacije ukazali da su uspješni programi pokušavali promijeniti razmišljanje delinkvenata na način da se modificira egocentrično, impulzivno razmišljanje, ponajprije učenjem da se promisli o posljedicama postupaka, da se razmisli o drugim načinima rješavanja problema, da se uzme u obzir učinak postupaka na druge ljude, pogotovo potencijalne žrtve. Takvi su programi podrazumijevali igranje uloga (npr. prijava za posao, odolijevanje pritisku vršnjaka, odlaganje zadovoljstva ili nagrade koji proistječu iz postupaka, i sl.) i druge tehnike, te su doveli do dvostruko manje stope recidivizma među polaznicima obuka nego kod kontrolne skupine. Tretman osoba koje imaju povijest zloporabe droga ili alkohola, a koji uključuje savjetovanje o mogućnostima zaposlenja, bračno i obiteljsko savjetovanje, društvene klubove koji okupljaju spomenute kategorije počinitelja, pomoć od strane liječenih počinitelja, kao i određeni medikamenti, snažno je utjecala na smanjenje recidivizma i navike konzumiranja alkohola. Ponašajna averzivna terapija naročito se pokazala učinkovitom u odvikavanju od zloporabe droga.

Jedna od naročito isticanih implikacija istraživanja jest u mogućnosti primjene rezultata istraživanja temeljenih na *Inventaru za razinu nadziranja* Andrewsa (1982) za klasifikaciju osuđenika u skupine prema rizicima za delinkventno ponašanje, potrebama (naročito prisutni dinamički, promjenljivi faktori) i primjenljivosti tretmana. Ako je kod osuđenika prisutan velik broj dinamičkih rizičnih faktora, to služi kao početna informacija za kreiranje smjera i intenziteta tretmana na način da se resursi usmjere ka tretmanu takvih osoba. Ako su neki dinamički faktori naročito izraženi, nameće se potreba bavljenja određenim, a ne svim potrebama (npr. odvikavanje od alkoholizma). Isto tako, ako određene sfere ponašanja i ličnosti osobe mogu utjecati na uspjeh tretmana, mora ih se uzeti u obzir prilikom kreiranja programa rehabilitacije (npr. ne smije se ignorirati psihotičnost osobe koja se hoće podvrgnuti odvikavanju od alkohola, ili ignorirati suicidalnost osobe kojoj se pomaže u prihvaćanju konformističkih shvaćanja o zaposlenju, itd.). Kako navode Andrews i Bonta (2010), procjena rizika pomaže utvrđivanju *koga* podvrgnuti tretmanu, bavljenje dinamičkim potrebama pomaže ustanoviti *što* tretirati, a procjena primjenljivosti tretmana pomaže odrediti *kako* tretirati osobu. Ovi autori predlažu i obrazac koji je moguće koristiti za izlistavanje faktora i konkretnih ciljeva koji se tretmanom žele postići, kao i bilježenje napretka.

Istraživanje nije smjeralo testiranju perspektiva niti jedne pojedinačne kriminologijske teorije. Paternoster (2014) navodi da zapravo i ne postoji jedna posebna teorija o karijernim delinkventima koja bi objasnila cijeli fenomen, nego da opće teorije o kriminalitetu ili o kroničnoj delinkvenciji mogu poslužiti za objašnjenje karijera u delinkvenciji. Interesantno je da rezultati uglavnom idu u prilog većini teorijskih postavki barem nekoliko pristupa u objašnjenju kriminaliteta (npr. Agneweve opće teorije delinkvencije, Andrewsove teorije ličnosti i kognitivnoga društvenoga učenja, itd.). Budući da dosta kriminologijskih teorija zapravo operiraju sa istim faktorima, ali njihov odnos i značaj drukčije promatraju, ne iznenađuje takav nalaz. Potrebna su daljnja istraživanja, posebice sa drukčijim, uvjerljivijim (u smislu mogućnosti zaključivanja i značaja rezultata takvih istraživanja) istraživačkim pristupima i dizajnima kako bi se uloga i značenje pojedinih obilježja delinkvenata objasnili, a pogotovo imajući u vidu složenost takvih odnosa i međusobni utjecaj.

LITERATURA

- Adler, F., Mueller, G. O., Laufer, W., & Grekul, J. (2008). *Criminology, Canadian Edition*. New York: McGraw-Hill.
- Aebi, M., Akdeniz, G., Barclay, G., Campistol, C., Caneppele, S., Gruszczyńska, B., . . . Killias, M. (2014). *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2014*. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI).
- Agnew, R. (2005). *Why do criminals offend? A General theory of crime and delinquency*. New York: Oxford University Press.
- Andrews, D. A. (1982). *The Level of Supervision Inventory (LSI): The first follow-up*. Toronto: Ontario Ministry of Correctional Services.
- Andrews, D., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct (fifth edition)*. New Providence: Matthew Bender & Company.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.
- Brown, R. (2010). Vehicle crime. U F. Brookman, M. Maguire, H. Pierpoint, & B. Bennett, *Handbook on Crime* (str. 26-47). Devon: Willan Publishing.
- Brown, S. E., Esbensen, F.-A., & Geis, G. (2013). *Criminology: Explaining Crime and Its Context*. Waltham: Anderson Publishing.
- Bursik, R. J. (2001). Community. U S. White, *Handbook of Youth and Justice* (str. 265-275). New York: Springer Science+Business Media .
- Farrington, D. (1990). Implications of criminal career research for the prevention of offending. *Journal of Adolescence*, 13 (2), 93-113.
- Farrington, D. P. (1995). The Development of Offending and Antisocial Behaviour from Childhood: Key Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36 (6), 929-964.
- Farrington, D. P., Gallagher, B., Morley, L., Ledger, R. J., & West, D. J. (1986). Unemployment, School Leaving, and Crime. *British Journal of Criminology*, 26 (4), 335-356.
- Gendreau, P., & Ross, B. (1979). Effective correctional treatment: bibliotherapy for cynic. *Crime and Delinquency*, 25 (4), 463-489.
- Gendreau, P., & Ross, R. R. (1987). Revivification of rehabilitation: Evidence from the 1980s. *Justice Quarterly*, 4 (3) , 349-407.
- Gendreau, P., Little, T., & Goggin, C. (1996). Meta-Analysis of the Predictors of Adult Offender Recidivism: What Works! *Criminology*, 34 (4), 575-607.
- Göppinger, H. (1976). *Kriminologie*. München: C. H. Beck.
- Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Hirschi, T. (2002). *Causes of Delinquency*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Horvatić, Ž. (2002). *Rječnik kaznenog prava*. Zagreb: Masmedia.
- Kaiser, G. (1985). *Kriminologie*. Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag.

- Kürzinger, J. (1996). *Kriminologie*. Stuttgart: Richard Boorberg Verlag.
- Loza, W., & Simourd, D. (1994). Psychometric evaluation of the Level of Supervision Inventory (LSI) among Canadian federal offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 21, 468-480.
- Maguire, M., & Bennett, T. (1982). *Burglary in a Dwelling. The Offence, the Offender and the Victim*. London: Heinemann Educational Books Ltd.
- Maguire, M., Wright, R., & Bennett, T. (2010). Domestic burglary. U F. Brookman, M. Maguire, H. Pierpoint, & B. Bennett, *Handbook on Crime* (str. 3-25). Devon: Willan Publishing.
- Mujanović, E., Datzer, D., & Budimlić, M. (2012). Imovinski kriminalitet u Bosni i Hercegovini prema zvaničnim statistikama. *Kriminalističke teme*, XII (1-2), str. 1- 27.
- Newcomb, M., & Loeb, T. (1999). Poor Parenting as an Adult Problem Behavior: General Deviance, Deviant Attitudes, Inadequate Family Support and Bonding, or Just Bad Parents. *Journal of Family Psychology*, 13, 175-193.
- Osgood, D. W., O'Malley, P. M., Bachman, J. G., & Johnston, L. D. (1996). Routine Activities and Individual Deviant Behavior. *American Sociological Review*, 61 (4), 635-655.
- Paternoster, R. (2014). Career Criminals and Criminological Theory. U G. Bruinsma, & D. Weisburd, *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (str. 276-285). New York: Springer.
- Siegel, L. J. (2010). *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies (Tenth Edition)*. Belmont: Wadsworth.
- Simpson, S. S., & Weisburd, D. (2009). Introduction. U S. S. Simpson, & D. Weisburd, *The Criminology of White Collar Crime* (str. 3-14). New York: Springer Science+Business Media.
- Singer, M., Kovčo Vukadin, I., & Cajner Mraović, I. (2002). *Kriminologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus; Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Smith, C. A., & Farrington, D. P. (2004). Continuities in antisocial behavior and parenting across three generations. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45 (2), 230-247.
- Sutherland, E. (1937). *The Professional Thief*. Chicago; London: The University of Chicago.
- Sweeten, G., Bushway, S. D., & Paternoster, R. (2009). Does Dropping Out of School Mean Dropping Into Delinquency? *Criminology*, 47 (1), 47-92.
- Thornberry, T. P., & Farnworth, M. (1982). Social Correlates of Criminal Involvement: Further Evidence on the Relationship Between Social Status and Criminal Behavior. *American Sociological Review*, 47 (4), 505-518.
- Thornberry, T., Moore, M., & Christenson, R. (1985). The effect of dropping out of high school on subsequent criminal behaviour. *Criminology*, 23 (1), 3-18.
- Tilley, N. (2010). Shoplifting. U F. Brookman, M. Maguire, H. Pierpoint, & B. Bennett, *Handbook on Crime* (str. 48-67). Devon: Willan Publishing.
- Tittle, C. R., Villemez, W. J., & Smith, D. A. (1978). The Myth of Social Class and Criminality: An Empirical Assessment of the Empirical Evidence. *American Sociological Review*, 43 (5), 643-656.
- Tracy, P., Wolfgang, M. E., & Figlio, R. M. (1990). *Delinquency careers in two birth cohorts*. New York: Plenum Press.

- West, D., & Farrington, D. (1973). *Who Becomes Delinquent?* London: Heinemann Educational Publishers .
- Zamble, E., & Quinsey, V. L. (1997). *The Criminal Recidivism Process*. New York: Cambridge University Press.

THE CHARACTERISTICS OF PROPERTY OFFENDERS IN CANTON SARAJEVO

Original Scientific Paper

Abstract

Reason(s) for writing and research problem(s): Research in Bosnia and Herzegovina, especially in Sarajevo Canton, on characteristics of offenders in the field of property crime are rare. There are some research efforts dealing with the extent of property crime, but social and psychological characteristics of offenders are only scarcely investigated. The paper discusses some commonly investigated characteristics of offenders: age at first trouble with the law, family and marital status and relations, school, finances, accommodation, leisure, alcohol and drugs consumption.

Aims of the paper (scientific and/or social): The paper aims to describe and discuss characteristics of first time and repeat property offenders, and furthermore, to test the significance of differences. The results could be utilized in treatment design and more appropriate distribution of correctional resources.

Methodology/Design: Research is exploratory in nature and deals with characteristics of thirty repeat and thirty first time male offenders, sentenced for property offences in Sarajevo Canton (Bosnia and Herzegovina). Research instrument is modified and adjusted from previous research from abroad.

Research/paper limitations: Research is limited by small number of respondents, therefore not representative for Sarajevo Canton, or Bosnia and Herzegovina. Results on correlates of delinquency would be more compelling if larger number of respondents and different research design, such as longitudinal or similar, were utilized.

Results/Findings: There are differences between repeat and first time offenders, although not always substantial. The results of the research suggest that recidivist offenders had problems at school, that portion of them had other delinquents in families, that they most likely had delinquent peers, and that they tend to have financial and employment problems. Compared to first time offenders, and especially

to non-delinquents, it is less likely for recidivists to be in stable marital relationships. It is likely they begun using drugs in adolescent age, which tended to be a long-lasting pattern in their behaviour.

General conclusion: There are differences between recidivist and first time property offenders, which are likely to be a result of unfavourable societal circumstances persistent in lives of recidivists since their adolescence.

Research/paper validity: The research is important because it tests, based on empirical data, differences in characteristics of first time and repeat offenders, a topic often researched and discussed in criminological research.

Key words: property crime, criminal recidivism, characteristics of offenders

Podaci o autorima

Darko Datzer je doktor kriminalističkih nauka, profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

Autor je i učesnik više stručnih i znanstvenih istraživačkih projekata o korupcijskoj delinkvenciji i oduzimanju imovinske koristi ostvarene kaznenim djelima.

E-mail: ddatzer@fkn.unsa.ba.

Eldan Mujanović je doktor kriminalističkih nauka, profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

Autor je i učesnik više stručnih i znanstvenih istraživačkih projekata o korupcijskoj delinkvenciji i oduzimanju imovinske koristi ostvarene kaznenim djelima.

E-mail: emujanovic@fkn.unsa.ba.

Meliha Štitkovic, magistar kriminologije.

E-mail: stitkovacmeliha@gmail.com

PREPOZNAVANJE EMOCIONALNIH IZRAZA LICA I DETEKCIJA LAGANJA

Izvorni naučni rad

Valentina BAIĆ
Irma DELJKIĆ
Jelena PETROVIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Polazeći od toga da je za detekciju laganja pitanje emocija od izuzetne važnosti, u radu je prezentirano istraživanje koje se odnosi na utvrđivanje razlika u tačnosti prepoznavanja emocionalnih izraza osoba, s obzirom na to da je za djelatnost policije od posebnog značaja brza i tačna detekcija emocionalnih reakcija koje mogu ukazati na depreciju.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Polazeći od pretpostavke da su percepcija, apercepcija i određivanje značenja posebno egzogenih stimulusa, veoma značajni za sporazumijevanje u socijalnoj interakciji, pa na taj način i za djelatnost odnosno postupanje policije, kao i da u pogledu navedenih postoje izražene individualne razlike, u radu je prezentirano istraživanje čiji se cilj odnosio na dobijanje odgovora na pitanja: Koliko su ispitanici uspješni u prepoznavanju emocionalnih izraza lica generalno, s obzirom na spol, s obzirom na prepoznavanje pozitivnih i negativnih emocija, kao i s obzirom na prepoznavanje pojedinačnih emocija?

Metodologija/Dizajn: U istraživanju je učestvovalo 97 ispitanika (46 muškaraca i 51 žena), studenata Kriminalističko policijske akademije u Beogradu i Medicinskog fakulteta u Novom Sadu, prosječne starosti 22 godine. Emocionalni izrazi lica koji su korišteni u istraživanju, preuzeti su iz KDEF (Karolinska Directed Emotional Faces) baze. Ukupno je korišteno 36 fotografija emocionalnih izraza lica, od čega su 18 bile fotografije žena i 18 fotografije muškaraca. Zadatak ispitanika je bio da nakon sukcesivnog prikazivanja fotografija na ekranu računara, što brže i tačnije odgovore na pitanje o kojoj se emociji radi, kao i da li je u pitanju pozitivna ili negativna emocija.

Ograničenja istraživanja/rada: Limitiranost istraživanja ogleda se u činjenici da je ono sprovedeno u eksperimentalnim uslovima, gde su ispitanici samo temeljem fotografija, odnosno slika na ekranu računara procjenjivali emocionalne izraze. Stoga se pretpostavlja da bi rezultati možda bili objektivniji, da je istraživanje sprovedeno u realnim životnim okolnostima, kao i da je bio uključen veći broj facijalnih izraza. Ta-

kođer, može se postaviti i pitanje motiviranosti ispitanika da ulože više ličnog napora kako bi odgovorili zahtjevima istraživanja.

Rezultati/Nalazi: Rezultati istraživanja pokazuju da je prosječna vrijednost ukupne tačnosti prepoznavanja emocionalnih izraza iznosila 84% (SD=5.93), kao i da postoje spolne razlike u prepoznavanju emocionalnih izraza u korist žena (85%) u odnosu na muškarce (82%), kojima je u prosjeku za razliku od muškaraca (SD=59.2) bilo potrebno manje vremena za realizaciju ovog zadatka (SD=51.9). Rezultati istraživanja također pokazuju da su postignuti značajno viši skorovi u tačnosti prepoznavanja negativnih izraza lica u poređenju sa pozitivnim izrazima lica ($p<.001$). U pogledu uspješnosti prepoznavanja pojedinačnih emocija, rezultati istraživanja pokazuju da je potpuna uspješnost (100%) postignuta u prepoznavanju emocionalnih izraza sreće i bijesa, zatim u prepoznavanju gađenja (84%) i straha (59%), dok je najmanja uspješnost postignuta u prepoznavanju iznenađenja (43%).

Generalni zaključak: U ponašanju osoba koje govore istinu ili lažu javljaju se određene promjene emocionalne ili kognitivne prirode. Kod osoba koje lažu ove se promjene dešavaju iz razloga što osoba prvo razmišlja o laganju, a zatim pokušava da laže, uslijed čega se javljaju određene emocije. Osoba koja govori istinu može pokazati emocije koje odražavaju kontekstualne faktore kao što je npr. briga o posljedicama izricanja istine, strah od nevjerovanja itd. Pravilan pristup implicira da detekcija emocionalnih reakcija treba poslužiti kao pomoć policijskim istražiteljima prilikom otkrivanja laganja i procjene verbalnog, vokalnog i neverbalnog ponašanja osobe, te da se emocije *per se* ne mogu uzeti kao isključivi indikatori laganja.

Opravedanost istraživanja/rada: Komunikacija u socijalnoj interakciji se osim na verbalnom (vokalnom), odvija i na neverbalnom nivou (telesna i facijalna ekspresija), zbog čega je svako istraživanje vezano za ovu oblast izuzetno značajno. Jedan od ciljeva ovog istraživanja je takođe i izučavanje vlastite prakse, posebno zbog činjenice da u domaćoj literaturi nema mnogo empirijskih istraživanja ovog tipa.

Ključne riječi

emocije, emocionalni izrazi, prepoznavanje emocionalnih izraza, detekcija laganja

1. UVOD

Detekcija laganja predstavlja izuzetno kompleksan zadatak za one koji ga provode, a prvenstveno za policijske djelatnike tokom vršenja radnje ispitivanja osumnjičenih osoba i saslušanja svjedoka, kada je potrebno izvršiti procjenu vjerodostojnosti iskaza ovih osoba. Policijska praksa se koristi određenim pristupima odnosno metodama, kako bi se utvrdilo da li neka osoba laže ili govori istinu (Memon, Vrij, i Bull, 2003). Pored već općepoznate metode poligrafskog testiranja, policijski djelatnici se kod otkrivanja laži koriste i procjenom neverbalnih, verbalnih i vokalnih znakova laganja. Ovo potonje implicira znanja o emocionalnim i kognitivnim znakovima laganja, s obzirom na to da laganje zahtijeva dodatni mentalni napor, i može kod osoba generirati različite emocije (strah, uzbuđenje, krivnju, i dr.) (Frank, Menasco, i O'Sullivan, 2008). Polazeći od činjenice da laži pretežno predstavljaju emocionalni konstrukt, time se i pitanje emocija javlja kao izuzetno važno za detekciju laganja (Ekman, 1992). Naime, naučne eksplanacije neverbalnih znakova laganja, utemeljene su na tvrdnji da se osobe tokom laganja nalaze pod utjecajem tri psihološka procesa, koji se označavaju kao emocionalni, kognitivni i proces kontrole ponašanja (Baić i Areh, 2015; Vrij, 2000; Memon et al., 2003; cit. u Deljković i Džepina, 2017, s. 148). Polazeći od toga da postoji povezanost između laganja i neverbalnog ponašanja, smatra se da se ključ za raspoznavanje govora tijela neke osobe dok govori, krije u sposobnosti da se razumije njeno trenutno emocionalno stanje, te da se uoče okolnosti pod kojima osoba iznosi svoj iskaz (Piz i Piz, 2005). Iz navedenog razloga su i najveća otkrića na polju detekcije laganja ostvarena kada je naučni fokus istraživanja proširen i na emocije (Baić i Areh, 2015).

Temelje otkrivanju veze između emocija i facijalne ekspresije, postavio je francuski neurolog Guillaume-Benjamin-Amand Duchenne svojim istraživanjem fiziologije facijalnih ekspresija u 19 vijeku (Duchenne, 1990). Koristeći se zapažanjima Duchenna, Charles Darwin (1872) došao je do zaključka da je ljudsko izražavanje emocija univerzalno, odnosno da su facijalne ekspresije biološki determinirane i identične u svim kulturama.¹ No, najveći naučni doprinos u izučavanju emocija i ekspresije, pripisuje se američkim psiholozima Silvanu Tomkinsu i Paulu Ekmanu. Naime, Tomkinsonove ideje (1963) o odnosu i utjecaju emocija i ekspresije na ljudsko iskustvo, realizirane su u djelima Paula Ekmana (Baić i Areh, 2015, s. 94). Tako je Ekman zajedno sa Wallace Freisenom sproveo jedno od respektabilnijih istraživanja u Novoj Gvineji sa pripadnicima plemena For, koji su uprkos tome što su živjeli izolirano i daleko od civilizacije, fotografije različitih facijalnih ekspresija, protumačili kao bilo koji stanovnik zapadnog svijeta. Na osnovu ovog nalaza izveden je zaključak da su ljudske facijalne ekspresije biološki urođene, a ne kulturalno determinirane (Ekman, 1972; Ekman i Freisen, 1971). Dalja potvrda univerzalnosti facijalnih izraza dobijena je proučavanjem drugih kultura u Zapadnom Iranu i zapadnom dijelu ostrva Nova Gvineja. Naime, provodeći iste eksperimente sa ljudima koji su bili još više izolirani u odnosu na one koje je Ekman proučavao, Karl i Elinor Hajder također su dobili dokaz o univerzalnosti emocija. Kad se uzmu u obzir istraživanja Ekmana, Ajzardove, Hajderovih, i dokazi etologa Ajbl-Ajbesfelda, pokazalo se da je Darwin nedvosmisleno bio u pravu (Ekman, 2003).

Proširujući svoje studije o neverbalnom ponašanju, od tjelesnih pokreta do lica, Ekman je izdvojio 43 različita facijalna mišića i njihove pokrete, te izračunao da njihove kombinacije mogu

¹ U knjizi „Ekspresija emocija kod ljudi i životinja“ (1872), obrađivao je teme kao što su: „Proces gradacije emocija od blagog osmjehivanja do gromoglasnog smijeha“ i “Osjećaj stida zbog kršenja moralnih i formalnih zakona“ (Baić i Areh, 2015).

rezultirati u preko deset hiljada mogućih facijalnih ekspresija, od kojih su 3000 nepogrešivi indikatori emocija. Tih 3000 ekspresija se mogu svesti i kategorizirati u šest osnovnih emocija: strah, tuga, gađenje, sreća, iznenađenje i bijes; a koje se istovjetno manifestiraju u svim kulturama širom svijeta. Ovdje treba pomenuti da sreća spada u grupu pozitivnih emocija, za razliku od straha, bijesa, gađenja i tuge, koji se smatraju negativnim emocijama. Iznenađenje je emocija koja može biti i pozitivna i negativna. Međutim, treba znati da je lista emocija koje imaju univerzalnu facijalnu ekspresiju daleko kraća od broja emocija, što je razumljivo ako se ima u vidu da neke pozitivne emocije kao što su npr. zabava, olakšanje i ushićenje, imaju samo jednu facijalnu ekspresiju, a to je smješkanje (Ekman 1992). S druge strane, nema pouzdanih saznanja da li i neke druge emocije osim gore navedenih imaju univerzalne facijalne ekspresije. U literaturi su zastupljeni neki, ali dosta kontradiktorni nalazi o tome da postoje univerzalne ekspresije za prezir, stid, krivicu i interesovanje (Ekman, 2003; Matsumoto, Yoo, Nakagawa, Alexandre, Altarriba, i Anguas-Wong, 2008).

U istraživanjima u kojima je facijalna ekspresija izučavana bez uključivanja tjelesnih pokreta, utvrđeno je da su procjenjivači samo u izvjesnoj mjeri sposobni da tačno identificiraju emocije (Milovanović, Švegar, i Kardum, 2013), kao i da postoje izražene individualne razlike u njihovom prezentiranju i procjenjivanju emocija (Hall, 1984, cit. u Mitrović i Trogrlić, 2014, s. 204; Krech i Crutchfield, 1976; Landis, 1924). Stoga je važno istaći da dinamika pokreta sadrži dodatne informacije o jačini doživljene emocije, kao i o tome da li je ona iskrena. Pokret glavom dole, unazad, naprijed ili u stranu, može biti uključen u ekspresije tuge, straha, zainteresiranosti ili gađenja. No, treba znati da ovi pokreti glavom samostalno ne prenose te emocije, dok ruke također mogu pružiti dodatnu informaciju. Na primjer, stegnuta pesnica je pokret koji je usaglašen sa facijalnom ekspresijom ljutnje, dok ukrštene ruke mogu biti dio ekspresije uživanja, ali i sramežljivosti (Baić i Areh, 2015). Ukoliko je ovakva dinamika pokreta potkrijepljena dodatnom vokalizacijom, sigurno je da se tačnost u identifikiranju emocija u velikoj mjeri povećava (Krech i Crutchfield, 1976). Finalno, istraživanja u kojima su procjenjivači procjenjivali emocije samo na osnovu facijalnih izraza pokazuju, da su tačno procjenjivali emociju prezira (Krech i Crutchfield, 1976) i emociju sreće (Calvo i Lundqvist, 2008; Leppänen, Tenhunen, i Hietanen, 2003; Milovanović, Švegar, i Kardum, 2013), dok su miješali emocije straha i bijesa (Krech i Crutchfield, 1976), te emocije iznenađenja i straha (Adolphs, 2002; Ekman, 1972; Ekman i Friesen, 2003; Milovanović, Švegar, i Kardum, 2013; Palermo i Colheart, 2004). Dodatno, u istraživanju (Batić, Baić i Vrhovac, 2012) u kome su participirali čujuć i slušno oštećeni ispitanici, utvrđeno je da su (na)gluve osobe unatoč usmjerenosti na neverbalnu komunikaciju, bile lošije u procjeni značenja facijalne ekspresije od čujućih osoba.

Iako ne postoji naučna validacija o neverbalnim, verbalnim i vokalnim znakovima koji su jedinstveno povezani sa laganjem, treba istaći da meta-analitičke studije upućuju na to da su osobe koje lažu ipak sklonije pokazivanju određenih emocija od onih koji govore istinu (Frank, Menasco, i O'Sullivan, 2008). Pa tako na primjer, za osobe koje lažu je tipično da dožive emociju krivnje, straha, anksioznosti ili kombinacije dviju ili više takvih emocija. Stoga ako osoba koja laže doživljava bilo koju ili sve te emocije, onda će osobi koja se laže biti lakše da prepozna laž uočavanjem emocionalnih izraza koje ta osoba ispoljava (DePaulo, Lindsay, Malone, Muhlenbruck, Charlton, i Cooper, 2003; cit. u Clarke i Krom, 2015, s. 13). Stoga polazeći od navedenog, treba istaći da je intencija ovog rada proširivanje naučnih spoznaja o ulozi emocija u detekciji laganja. Cilj je naime ukazati da su tačnost procjene emocionalnih izraza lica uopće,

prepoznavanje pozitivnih i negativnih emocija, te prepoznavanje pojedinačnih emocija, važni za detekciju laganja. Rezultati istraživanja mogu biti od koristi za unapređenje znanja i vještina policijskih djelatnika kada je riječ o detekciji laganja, svakako uzimajući u obzir i navedenu limitiranost istraživanja. Finalno, rad je usmjeren i ka poticanju novih istraživanja iz oblasti detekcije laganja, s obzirom na to da ovakva istraživanja, prema trenutnim saznanjima autora ovog rada, nisu česta u Bosni i Hercegovini, kao i u Republici Srbiji.

2. METODA

2.1 Uzorak

U istraživanju je učestvovalo 97 ispitanika (46 muškaraca i 51 žena), studenata Kriminalističko policijske akademije u Zemunu i Medicinskog fakulteta u Novom Sadu, prosječne starosti 22 godine, koji su dobrovoljno pristupili istraživanju.

2.2. Instrument

U istraživanju su korišćene fotografije emocija iz KDEF² baze [*Karolinska Directed Emotional Faces*] (Lundqvist, Flykt i Öhman, 1998), koja sadrži ukupno 4900 fotografija lica koja izražavaju šest osnovnih emocija: strah, tugu, gađenje, sreću-radost, iznenađenje, bijes i tzv. neutralni izraz lica. Svaki izraz lica je fotografiran dva puta iz pet različitih uglova. U istraživanju je za svaku od šest emocionalnih kategorija slučajnim izborom odabrano po 6 izraza lica, to jeste, ukupno 36 facijalnih izraza lica, koji su prikazani iz tri ugla, anfas, lijevi i desni profil. Istraživanjem nije obuhvaćen neutralni izraz lica.

Za potrebe istraživanja izrađena je i posebna kompjuterska aplikacija koja je obuhvatila 36 facijalnih izraza lica (18 fotografija žena i 18 fotografija muškaraca), kojom je pored tačnosti odgovora, mjereno i vrijeme za koje su procjenjivači izvršili postavljene zadatke.

2.3 Metod analize podataka

Za opis varijabli tačnosti prepoznavanja emocija korišćeni su deskriptivni pokazatelji (aritmetička sredina, standardna devijacija, medijan). Tačnost prepoznavanja emocionalnih izraza izražena je kao procenat tačnih odgovora po ispitanicima.

Za ispitivanje razlika u tačnosti prepoznavanja različitih emocionalnih izraza (gađenje, strah, tuga, iznenađenje, sreća, bijes) apliciran je Friedman neparametrijski test, dok je za ispitivanje razlika u tačnosti prepoznavanja pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza, korišten Wilcoxon Signed-ranks test. Prije ispitivanja spolnih razlika u ukupnom vremenu reakcije, Shapiro-Wilk testom je utvrđeno postojanje normalne distribucije ukupnog vremena reakcije u obje grupe.

Statistička značajnost spolnih razlika ispitana je t-testom za nezavisne uzorke. Spolne razlike u tačnosti prepoznavanja nekoliko emocionalnih izraza (gađenje, strah, tuga, iznenađenje) ispitana je primjenom Mann-Whitney neparametrijskog testa za nezavisne uzorke. Također, spolne razlike u tačnosti i prepoznavanju pozitivnih i negativnih emocija ispitane su Mann-Whitney neparametrijskim testom za nezavisne uzorke.

² KDEF stimulansi mogu se koristiti bez naknade u svrhu naučnih istraživanja. Vlasnik autorskih prava je Karolinska Institutet, Department of Clinical Neuroscience Section of Psychology Stockholm, Sweden.

Veze između ukupnog vremena reakcije, ukupne uspješnosti u prepoznavanju emocionalnih izraza i ukupne uspješnosti u prepoznavanju pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza, ispitanice su Pearson product-moment koeficijentima korelacije. Za analizu sklopa grešaka u odgovorima na pojedine emocionalne izraze korištena je matrica konfuzije.

2.4. Postupak

Zadatak ispitanika je bio da nakon sukcesivnog prikazivanja fotografija emocionalnih izraza lica na ekranu računara, što brže i tačnije odgovore na pitanje o kojoj se emociji radi, kao i da li je u pitanju pozitivna ili negativna emocija. Uz pomoć kompjuterske aplikacije ispitanici su nakon pojavljivanja emocionalnih izraza lica, na lijevoj strani računara aktivirali jedan od ponuđenih odgovora (višestruki izbor), koji je prvo označavao nazive emocija, a drugo da li je u pitanju pozitivna ili negativna emocija. Nakon svakog izvršenog zadatka, klikom na opciju „next“ na ekranu računara se pojavljivala nova fotografija.

Na osnovu pomenute aplikacije pored tačnosti odgovora, mjereno je i vrijeme za koje su procjenjivači izvršili postavljene zadatke. Prije početka istraživanja ispitanicima je dato upustvo prema kojem moraju što brže i tačnije da prepoznaju prezentirani podražaj i daju odgovore na postavljena pitanja, aktiviranjem jednog od ponuđenih odgovora za obje vrste zadatka. Emocionalni izrazi su prezentirani slučajnim redoslijedom, što podrazumijeva da nije postojao striktan red njihovog pojavljivanja.

2.5. Limitiranost istraživanja

Istraživanje je sprovedeno u eksperimentalnim uslovima, gde su ispitanici samo na osnovu fotografija, odnosno slika na ekranu računara procjenjivali emocionalne izraze, pa se pretpostavlja da bi rezultati možda bili objektivniji, da je istraživanje sprovedeno u realnim životnim okolnostima. Ovo se posebno naglašava zbog činjenice da je i KDEP baza nastala fotografiranjem facijalnih izraza lica, u situaciji kada je osobama zadato da pokažu određenu emociju, a ne u situaciji kada su imale određeni emocionalni doživljaj. Također, možda je u istraživanju bilo neophodno uključiti veći broj od 36 facijalnih izraza lica, kako bi se dobila veća diferencijacija emocionalnih izraza. I konačno, postavlja se pitanje motiviranosti ispitanika da ulože više ličnog napora kako bi odgovorili zahtjevima istraživanja.

3. REZULTATI

3.1. Tačnost prepoznavanja emocionalnih izraza

Prosječna vrijednost ukupne tačnosti prepoznavanja emocionalnih izraza iznosila je 84% (SD=5.93). Najmanja prosječna vrijednost u tačnosti prepoznavanja bila je za izraz iznenađenje 43% (SD=19.46). Podjednako dobro su prepoznati emocionalni izrazi sreće i bijesa. Interesantno je da su svi ispitanici postigli potpunu uspješnost (100%) u prepoznavanju ova dva emocionalna izraza (SD=0). Tačnost u procjeni svakog emocionalnog izraza pojedinačno bila je viša od procjene očekivane na osnovu slučajnog pogađanja (Tabela 1). Prosječna vrijednost ukupne tačnosti prepoznavanja pozitivnih/negativnih emocija je 85% (SD=5.8). Aritmetička sredina tačnosti prepoznavanja pozitivnih emocija je 74% (SD=8.5), a negativnih emocija je 90% (SD=5.9) [Tabela 2].

3.2. Razlike u tačnosti prepoznavanja pojedinih emocionalnih izraza

U cilju ispitivanja razlika u tačnosti prepoznavanja emocionalnih izraza lica – tuga, gađenje, iznenađenje i strah, sproveden je Friedman test razlika za ponovljena mjerenja. Skorovi na emocionalnim izrazima sreće i bijesa nisu uključeni u analizu jer su bili konstanta. Rezultati ukazuju na to da postoji statistički značajna razlika između medijana tačnosti prepoznavanja emocionalnih izraza lica, $\chi^2(3, N=97)=214.864$, $p<.001$. Kendall's W koeficijent konkordantnosti iznosi 0.74, i ukazuje na veoma izražene razlike u tačnosti prepoznavanja između četiri emocionalna izraza.

Tabela 1. Deskriptivni podaci za procentualni skor tačnosti po emocionalnim izrazima (N=97)

	M	SD	Min	Max	Percentili		
					25ti	Mdn	75ti
Tuga	97.25	6.22	83.33	100.00	100.00	100.00	100.00
Gađenje	84.71	16.08	33.33	100.00	83.33	83.33	100.00
Iznenadž.	43.64	19.46	.00	83.33	33.33	33.33	50.00
Strah	59.28	22.56	.00	100.00	50.00	66.67	83.33
Bijes	100.00	0.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Sreća	100.00	0.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Legenda: M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, Min – minimum, Max – maksimum, Mdn – medijan

Naknadna poređenja po parovima sprovedena su primjenom Wilcoxon testa. Pri tome je korištena Bonferonni korekcija za višestruka poređenja po parovima, kako bi se kontrolirala greška i vrste. Od četiri uključene emocije najbolje je prepoznata tuga ($p<.001$), u poređenju sa kojom je izraz gađenja manje prepoznat ($p<.001$), i izraz straha koji je značajno manje prepoznat u poređenju sa prethodno navedenim emocionalnim izrazima ($p<.001$). Emocionalni izraz iznenađenja značajno je manje prepoznat u poređenju sa svim ostalim emocionalnim izrazima ($p<.001$). Poređenja po parovima pokazuju da su izrazi sreće i bijesa podjednako dobro prepoznati (svi ispitanici su sa 100% uspjeha prepoznali oba emocionalna izraza), odnosno da su značajno bolje prepoznati u poređenju sa ostala četiri emocionalna izraza.

3.3. Razlike u tačnosti prepoznavanja pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza

Wilcoxon Signed-ranks testom ispitano je da li postoje razlike u tačnosti prepoznavanja između pozitivnih (Mdn=75) i negativnih (Mdn=92) emocionalnih izraza lica. Pokazalo se da su značajno viši skorovi postignuti u tačnosti prepoznavanja negativnih izraza lica u poređenju sa pozitivnim izrazima lica ($Z=8.581$, $p<.001$).

Tabela 2. Deskriptivni podaci za procentualne skorove tačnosti prepoznavanja pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza (N=97)

	M	SD	Min	Max	Percentili		
					25ti	Mdn	75ti
Pozitivni izrazi	74.05	8.49	58.33	91.67	66.67	75.00	75.00
Negativni izrazi	90.29	5.91	75.00	100.00	87.50	91.67	95.83

Legenda: M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, Min – minimum, Max – maksimum, Mdn – medijan

3.4. Tačnost i brzina prepoznavanja emocionalnih izraza s obzirom na spol ispitanika

T-testom nezavisnih uzoraka upoređene su prosječne vrijednosti ukupnog vremena reakcije za muškarce (M=261.26, SD=59.2) i za žene (M=240.27, SD=51.9). Razlike između srednjih vrijednosti su marginalno značajne, $t(96)=1.859$, $p=0.067$. Ženama je u prosjeku bilo potrebno nešto manje vremena da ispune zadatak.

U cilju ispitivanja spolnih razlika u uspješnosti prepoznavanja emocionalnih izraza primjenjen je Mann-Whitney neparametrijski test za nezavisne uzorke (Tabela 3). Rezultati pokazuju da žene imaju značajno viši skor u ukupnom prepoznavanju emocionalnih izraza i prepoznavanju izraza gađenje (Tabela 4). Nadalje, rezultati ukazuju da su žene postigle nešto viši skor na prepoznavanju izraza iznenađenja u poređenju sa muškarcima, međutim, razlika je marginalno značajna ($p=0.07$). Nije bilo značajne razlike između muškaraca i žena u prepoznavanju izraza tuge i straha.

Tabela 3. Testiranje značajnosti razlika između muškaraca (n=46) i žena (n=51) u uspješnosti prepoznavanja emocionalnih izraza neparametrijskim Mann-Whitney testom

	U	W	z	p
Ukupna tačnost – emocionalni izrazi	814.5	1895.5	-2.62	0.009
Tuga	1096.0	2422.0	-0.86	0.387
Gađenje	840.0	1921.0	-2.56	0.01
Iznenađenje	927.5	2008.5	-1.85	0.065
Strah	959.0	2040.0	-1.59	0.111

Legenda: U – Mann-Whitneyjev test, W – Wilcoxon test, z – standardizirana vrijednost

Rezultati pokazuju da je ukupna tačnost prepoznavanja emocionalnih izraza kod muškaraca iznosila 82%, a kod žena je bila značajno viša i iznosila je 85%. Posmatrajući uspješnost u prepoznavanju pojedinačnih emocionalnih izraza, žene su u poređenju sa muškarcima postigle viši skor samo u prepoznavanju izraza gađenja, a tačnost je za dvije grupe respektivno iznosila 89% i 80%. Razlika u tačnosti bila je najmanja u prepoznavanju izraza tuge, a prosječna vrijednost za muškarce iznosila je 98%, a za žene 97% (Tabela 4).

Tabela 4. *Deskriptivni podaci za procentualne skorove tačnosti prepoznavanja emocionalnih izraza za muškarce (N=46) i žene (N=51)*

Spol		Min	Max	M	SD	Mdn	IQR
Muški	Ukupna tačnost	69.44	97.22	82.49	5.82	83.33	8.33
	Tuga	83.33	100.00	97.83	5.68	100	0.00
	Gađenje	33.33	100.00	80.07	17.78	83.33	33.33
	Iznenadađenje	0.00	83.33	39.49	19.99	33.33	16.17
	Strah	0.00	100.00	55.43	23.58	66.67	33.33
	Ukupna-pozitivni/ negativni	69.44	94.44	83.94	5.99	83.33	6.25
	Pozitivni izrazi	58.33	91.67	73.19	8.77	75	8.33
	Negativni izrazi	75.00	100.00	89.31	6.19	91.67	12.5
Žens.	Ukupna tačnost	72.22	97.22	85.35	5.75	86.11	8.33
	Tuga	83.33	100.00	96.73	6.68	100	0.00
	Gađenje	50.00	100.00	88.89	13.19	83.33	16.67
	Iznenadađenje	16.67	83.33	47.39	18.37	50.00	33.33
	Strah	16.67	100.00	62.75	21.24	66.67	33.33
	Ukupna-pozitivni/ negativni	75.00	94.44	85.73	5.50	86.11	8.33
	Pozitivni izrazi	58.33	91.67	74.84	8.25	75	16.67
	Negativni izrazi	79.17	100.00	91.18	5.57	91.67	8.33

Legenda: Min – minimum, Max – maksimum, M – aritmetička sredina,
 SD – standardna devijacija, Mdn – medijan, IQR – interkvartilni raspon

Kako bi se ispitale spolne razlike u tačnosti prepoznavanja pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza primijenjen je Mann-Whitney test za nezavisne uzorke (Tabela 5). Rezultati istraživanja pokazuju da nije bilo statistički značajnih spolnih razlika u ukupnoj tačnosti prepoznavanja pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza, kao ni pojedinačno u prepoznavanju pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza (Tabela 4).

Tabela 5. Testiranje značajnosti razlika između muškaraca ($n=46$) i žena ($n=51$) u uspješnosti prepoznavanja pozitivnih i negativnih emocionalnih izraza neparametrijskim Mann-Whitney testom

	U	W	z	p
Ukupna tačnost – pozitivni i negativni	964.50	2045.50	-1.53	0.127
Pozitivni izrazi	1075.50	2156.50	-.74	0.458
Negativni izrazi	968.00	2049.00	-1.53	0.127

Legenda: U – Mann–Whitneyjev test, W – Wilcoxon test, z – standardizovana vrijednost

3.5 Ukupno vrijeme reakcije i tačnost prepoznavanja emocionalnih izraza

Dobijena je značajna, blaga negativna povezanost između ukupne tačnosti prepoznavanja emocionalnih izraza i ukupnog vremena potrebnog da se izvrši zadatak, $r=-0.3$, $p<0.05$. Slično, dobijena je blaga negativna veza između ukupne tačnosti prepoznavanja pozitivnih i negativnih emocija i ukupnog vremena potrebnog da se izvrši zadatak, $r=-0.37$, $p<0.001$. Navedeno znači da su ispitanici koji su bili uspješniji u prepoznavanju emocionalnih izraza lica, kao i identifikaciji da li je riječ o pozitivnoj ili negativnoj emociji bili brži, odnosno da im je manje vremena bilo potrebno da ispune zadatak. Ukupna tačnost u prepoznavanju pojedinih emocionalnih izraza bila je pozitivno povezana sa ukupnom tačnošću u prepoznavanju pozitivnih/negativnih emocionalnih izraza, $r=0.79$, $p<0.001$. Visina korelacije ukazuje na visoku povezanosti dvije varijable. Znači da je viši skor na ukupnoj tačnosti prepoznavanja pojedinih emocionalnih izraza bio povezan sa višim skorom na ukupnoj tačnosti prepoznavanja pozitivnih/negativnih emocija.

U Tabeli 6 je prikazan broj i procenat svake emocionalne kategorije kao odgovor na prikazanu facijalnu ekspresiju. U glavnoj dijagonali dat je procenat tačnih prepoznavanja, a u ostalim ćelijama procenat netačnih odgovora po emocionalnim kategorijama. U posljednjoj koloni dat je ukupan procenat za svaku kategoriju odgovora. Najčešće birane kategorije su strah (19%) i tuga (19%), a najrjeđe birane kategorije su gađenje (14%) i iznenađenje (14%).

Prilikom prikaza emocionalnih izraza straha, najčešće je prepoznata emocija straha (u 59% slučajeva). Međutim, čak u 41% slučajeva je odabrana emocija iznenađenja kao odgovor na prikazan izraz straha. S druge strane, iznenađenje je greškom prepoznato kao strah u čak 56% slučajeva, a svega u 44% je ispravno prepoznato. Veća je vjerovatnoća identificiranja emocije straha nego emocije iznenađenja, pri prikazivanju emocionalnog izraza iznenađenje. Izrazi gađenja su u 15% prikaza prepoznati greškom kao tuga. S druge strane, izrazi tuge su u svega 2.7% prikaza prepoznati pogrešno kao gađenje, a u ostalim slučajevima su tačno prepoznati. Izrazi sreće i bijesa su u svim prikazima tačno prepoznati. Također, prilikom prikazivanja izraza straha, gađenja, iznenađenja i tuge, ni u jednom slučaju nisu greškom identificirane emocije sreće i bijesa.

Tabela 6. Broj i procenat odgovora na svaku emociju prema prikazanom emocionalnom izrazu lica

Identif. emocija	Prikazana emocija												% svih odgovora
	Strah		Iznenadjenje		Gađenje		Tuga		Bes		Sreća		
	n	%	n	%	n	%	N	n	%	n	%		
Strah	344	59.1	328	56.4	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0	19.2
Iznenadž.	237	40.7	254	43.6	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0	14.1
Gađenje	0	0.1	0	0.0	493	84.7	16	2.7	0	0.0	0	0	14.6
Tuga	0	0.0	0	0.0	89	15.3	566	97.3	0	0.0	0	0	18.8
Bijes	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	582	100	0	0	16.7
Sreća	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	582	100	16.7

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Istraživanjem se nastojalo odgovoriti na nekoliko značajnih pitanja u vezi sa prepoznavanjem emocionalnih izraza lica, koji su definirani u empirijskom dijelu rada. U vezi sa istim, rezultati pokazuju da je ukupna tačnost u prepoznavanju emocionalnih izraza daleko veća od nivoa šanse i iznosi 84%. Ovaj rezultat, tj. visok procenat tačnosti se može objasniti na najmanje dva načina. Naime, iako je emocionalni repertoar lica velik, naučno je dokazano da su facijalni izrazi bazičnih emocija zaista univerzalni, odnosno da postoje kulturne razlike samo u tome kada se ove emocije pokazuju. Drugo, u posljednjih 60 godina pronađeni su dosljedni i uverljivi dokazi koji govore u prilog toga da ljudi mogu da naprave tačne procjene facijalnih izraza, posebno kada su u pitanju bazične emocije (Ekman, 2003). U konačnici, ovakav rezultat potvrđuje važnost uzimanja u obzir emocionalnih stanja osoba prilikom otkrivanja decepcije.

U vezi sa povezanošću tačnosti procjene, kao i brzine procjene s obzirom na spol, rezultati istraživanja pokazuju da postoje spolne razlike u prepoznavanju emocionalnih izraza, odnosno da su žene u odnosu na muškarce bile uspješnije, kao i da im je za realizaciju ovog zadatka bilo potrebno manje vremena. Ovi rezultati podržavaju Halove rezultate istraživanja (Hall, 1984, cit. u Mitrović i Troglič, 2014, s. 204), prema kojima žene za razliku od muškaraca pokazuju veću sposobnost dekodiranja neverbalnih znakova. No, ovakvi rezultati ne bi smjeli smanjiti motivaciju žena da steknu nova znanja i vještine u otkrivanju laganja.

U vezi sa trećim istraživačkim pitanjem, rezultati istraživanja pokazuju da su postignuti značajno viši skorovi u tačnosti prepoznavanja negativnih izraza lica u poređenju sa pozitivnim izrazima. Ovde je važno istaći da su dobijeni rezultati vjerovatno i posljedica toga što su ispitanici emociju straha više prepoznavali kao emociju iznenađenja. U vezi navedenog, važno je napomenuti da su i rezultati istraživanja Adolphsa, (2002), Ekmana i Friesena (2003), Milovanovićeve, Švegara i Karduma (2013), kao i rezultati istraživanja Palerma i Colhearta (2004), pokazali da ispitanici najčešće emociju iznenađenja miješaju sa emocijom straha. Međutim, iako je već naglašeno da je veća vjerovatnoća identificiranja emocije straha nego emocije iznenađenja, treba istaći

da miješanje ove dvije emocije može imati implikacije za detekciju laganja, s obzirom na to da je strah jedna od najčešćih emocija koja je povezana sa laganjem (Memon et al., 2003). Isto tako, važno je naglasiti da najbolje lažu osobe koje ne doživljavaju emocije kao što su strah (ali i krivnju ili užitak kad se laže), jer tada nije potrebno da se emocionalno ponašanje potiskuje (Vrij, Granhag, i Porter, 2010). Također, u obzir se mora uzeti i mogućnost kontrole spoljašnjih emocionalnih izraza i implusa kako bi se prikrilo stvarni doživljaj emocije. I dok Baić i Areh (2015, s. 109) navode da lažna emocija predstavlja najbolju moguću kamuflažu za doživljaj emocije, De Paulo, Lindsay, Malone, Muhlenbruck, Charlton, i Cooper (2003, cit. u Baić i Areh, s. 109) pak ističu da se emocije ne mogu kontrolirati, jer čak i u slučajevima pokušaja njihove kontrole javljaju mikroafektivne pojave, koje se tumače kao znak obmane. Ovom diskursu treba dodati i navode da će osobe koje lažu pokušati pokazati suprotno ponašanje od onoga za kojeg ljudi vjeruju da je svojstveno lažljivcima; kao i stajališta socijalnih psihologa, koji smatraju da je neverbalno ponašanje osoba pod kontrolom ciljeva vlastitih prezentacija (Sporer i Schwandt, 2007, s. 6) Stoga, kako bi se izbjegao rizik da se neverbalno ponašanje osobe pogrešno protumači uslijed miješanja, prikrivanja ili nedostatka emocija, tokom interpretacije potrebno je uzeti u obzir (ne) usklađenost između neverbalnog ponašanja osobe i sadržaja onoga što govori i načina na koji govori (Vrij, et al., 2010).

U vezi sa četvrtim istraživačkim pitanjem, rezultati pokazuju da je potpuna uspješnost (100%) postignuta u prepoznavanju emocionalnih izraza sreće i bijesa, zatim u prepoznavanju gađenja (84%) i straha (59%), dok je najmanja uspješnost postignuta u prepoznavanju iznenađenja (43%). U objašnjenju prethodnog istraživačkog pitanja navedeno je da se emocija iznenađenja najčešće miješa sa emocijom straha, što je vjerovatno dovelo do toga da su ispitanici bili najmanje uspješni u procjeni upravo ovih emocija. Drugo, to što su ispitanici bili uspješniji u prepoznavanju sreće, je u skladu sa nalazima istraživanja koja primenjujući različite metodologije, nalaze efekat superiornosti prije svega sretnih ili radosnih lica (Calvo i Lundqvist, 2008; Leppänen, Tenhunen, i Hietanen, 2003; Milovanović, Švegar, i Kardum, 2013). U vezi sa postizanjem potpune tačnosti (100%) u prepoznavanju emocije bijesa, može se istaći da je ovaj rezultat možda posljedica toga što je po mišljenju Ekmana (2003) bijes najopasnija emocija koja obično signalizira fizičku prijetnju i potencijalnu opasnost, koju čovjek očito lako prepoznaje, jer upozorava na potencijalno averzivne posljedice, odnosno na agresiju koja je usmjerena na ugrožavanje tjelesnog integriteta.

Rezultati u vezi emocije tuge i gađenja, pokazuju da su ispitanici bili također vrlo uspješni u prepoznavanju ovih emocionalnih izraza, odnosno da su bili nešto uspješniji u prepoznavanju tuge (97%) u odnosu na prepoznavanje gađenja (84%). Ovaj rezultat je vjerovatno i posljedica toga što su ispitanici povremeno emociju gađenja izjednačavali sa emocijom tuge, zbog čega je dobijen ovako visok skor u korist emocije tuge (97%). Drugo, sličnost u ovim ekspresijama se ogleda u donjem dijelu lica, tačnije uglovima usana, zbog čega se pretpostavlja da su oni ispitanici koji su griješili u procjeni emocije gađenja, pažnju usmjeravali na donji dio lica i usne, a ne na gornji dio lica. Naime, upravo gornji dio lica pokazuje jasnu distinkciju između ovih emocija, jer se kod gađenja u gornjem dijelu lica uočavaju bore na nosu i podignuti obrazi, a kod tuge se u pogledu primjećuje blagi gubitak fokusa gledanja (Baić i Areh, 2015).

Imajući u vidu da se bolja diferencijacija značenja facijalnih izraza lica može postići ukoliko postoji veći broj ekspresivnih znakova koji bi bili pridodati facijalnom izrazu, kao npr. vokalizacija, tjelesni položaj, gestovi itd., u nekom od budućih istraživanja bilo bi značajno istražiti upravo

ove aspekte, pod pretpostavkom da se ljudi u komunikaciji oslanjaju na različite vrste informacija, pri čemu je lice samo jedna od važnijih. Istraživanje bi između ostalih bilo veoma značajno za rad i postupanje policije, posebno imajući u vidu stremljenja ka ustanovljavanju nove metodologije u rada kriminalističke policije u postupku ispitivanja personalnih izvora informacija, kao i postupanje u skladu sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (ECHR). Dakle, za djelatnost policije je od posebnog značaja brza i tačna detekcija emocionalnih reakcija koje mogu ukazati na obmanjivanje (Ekman, 1992), namjeru osobe (Fridlund, 1994; Blair, 2003), uočavanje potencijalnih napadača ili ugrožavajućih postupaka, usmjerenje ispitivanja posebno osumnjičenih osoba (Ivanović i Baić, 2016), kao uostalom i razvijanje boljih međuljudskih odnosa. Mora se imati u vidu da se određene promjene emocionalne, kao i kognitivne prirode, javljaju ne samo u ponašanju osoba koje lažu, već i u ponašanju osoba koje govore istinu. Kod osoba koje lažu ove se promjene dešavaju iz razloga što osoba prvo razmišlja o laganju, a zatim pokušava da laže, uslijed čega se javljaju određene emocije. Osoba koja govori istinu može pokazati emocije koje odražavaju kontekstualne faktore, kao što je npr. briga o poslasticama kazivanja istine, strah od neverovanja itd. (Vrij, et al., 2010, s. 91; Cooper, Hervé, i Yuille, 2009, s. 320). Stoga se može zaključiti da pravilan pristup implicira da detekcija emocionalnih reakcija treba poslužiti kao pomoć policijskim istražiteljima prilikom otkrivanja laganja i procjene verbalnog, vokalnog i neverbalnog ponašanja osobe, te da se emocije *per se* ne mogu uzeti kao isključivi pokazatelji laganja.

LITERATURA

- Adolphs, R. (2002). Recognizing emotion from facial expressions: Psychological and neurological mechanisms. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 1, 21-62.
- Baić, V., i Areh, I. (2015). *Detekcija laganja*. Beograd: Sinapsa edicije.
- Batić, S., Baić, V., Vrhovac, D. (2012). *Razlike u prepoznavanju značenja facijalnih ekspresija od strane čujućih i slušno oštećenih osoba*. Rad je prezentiran na međunarodnom naučnom skupu „Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju“, Šabac, decembar, 2012.
- Blair, R.J.R. (2003). Facial expressions, their communicatory functions and neuro-cognitive substrates. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London Series B – Biological Sciences*, 358, 561-572.
- Calvo, M.G., i Lundqvist, D. (2008). Facial expressions of emotion (KDEF): Identification under different display-duration conditions. *Behavior Research Methods*, 40, 109-11.
- Clarke, S., i Krom, C. (2015). *Identification of dishonesty through the observation of non verbal cues*. Research Methods for the Behavioral Sciences, Northern Virginia Community College. Preuzeto sa: http://www.psyking.net/HTMLobj-4681/PSY_211_ID_and_Nonverbal_Cues-Clarke_and_Krom.pdf

- Cooper, B. S., Hervé, H., Yuille, J. C. (2009). *Evaluating Truthfulness: Detecting Truths and Lies in Forensic Contexts*. U: Bull, R., Valentine, T., i Williamson, T (eds) *Handbook of psychology of investigative interviewing: Current developments and future directions* (str. 301-328). UK/US: John Wiley & Sons Ltd.
- Darwin, C. (1965). *The expression of the emotions in man and animals*. Chicago: University of Chicago Press. (Original work published 1872).
- Deljković, I., i Džepina, I. (2017). *Tehnike ispitivanja osumnjičenih osoba*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Duchenne de Bologne, B. (1990). *The mechanism of human facial expression or on electrophysiological analysis of the expression of the emotions* (A. Cuthbertson, Trans). New York: Cambridge University Press: (Original work published 1862).
- Ekman, P. (1972). Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. In J. Cole (Ed.). *Nebraska Symposium on Motivation, 1971* (Vol. 19, str. 207-280). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ekman, P. (1992). *Telling Lie: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics and Marriage*. New York: W.W. Norton.
- Ekman, P. (2003). *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York. Times Books.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1971). Consistants across cultures in the face and emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, 124-129.
- Ekman, P., i Friesen, W. V. (2003). *Unmasking the Face. A Guide to Recognizing Emotions from Facial Clues*. Cambridge: Malor Books.
- Frank, M. G., Menasco, M. A., i O'Sullivan, M. (2008). *Human behavior and deception detection*. U: Voeller, J. G. (ed). *Handbook of Science and Technology for Homeland Security*, Vol. 5. (str. 1-12). John Wiley & Sons, Inc. Preuzeto sa: <http://www.cl.cam.ac.uk/~rja14/shb10/frank2.pdf>.
- Fridlund, A.J. (1994). *Human Facial Expression: An Evolutionary View*. San Diego, CA, US: Academic Press.
- Ivanović, Z., i Baić, V. (2016). *Taktika obezbeđivanja iskaza*. Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
- Krech, D., i Crutchfield, R.S. (1976). *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Landis, C. (1924). Studies of emotional reactions II. General behavior and facial expression. *J. comp. Psychology*, 4, 447-501.
- Leppänen, J. M., Tenhunen, M. i Hietanen, J. K. (2003). Faster choice-reaction times to positive than to negative facial expressions: The role of cognitive and motor processes. *Journal of Psychophysiology*, 17, 113-123.
- Lundqvist, D., Flykt, A., i Öhman, A. (1998). *The Karolinska Directed Emotional Faces - KDEF*, CD ROM from Department of Clinical Neuroscience, Psychology section, Karolinska Institutet, ISBN 91-630-7164-9.

- Matsumoto, D., Yoo, S.H., Nakagawa, S., Alexandre, J., Altarriba, J., Anguas-Wong, A.M., et al. (2008). Culture, emotion regulation, and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 925–937.
- Memon, A. Vrij, A., i Bull, R. (2003). *Psychology and law: Truthfulness, accuracy and credibility*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Milovanović, T., Švegar, D., i Kardum, I. (2013). Efekti anksioznosti i depresivnosti na prepoznavanje emocionalnih izraza lica. *Psihologijske teme* 22, 1, 29-49.
- Mitrović, D., Trogrlić, A. (2014). *Psihologija polnih razlika i sličnosti*. Beograd: Sinapsa edicije.
- Palermo, R., i Coltheart, M. (2004). Photographs of facial expression: Accuracy, response times, and ratings of intensity. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36, 643-638.
- Piz, A., i Piz, B. (2005). *Definitivni vodič kroz govor tijela*, Beograd: Mono i Manana
- Sporer, S. L., i Schwandt, B. (2007). Moderators of nonverbal indicators of deception: A meta-analytic synthesis. *Psychology Public Policy and Law* 13(1), 1-34. DOI 0.1037/1076-8971.13.1.1
- Tomkins, S. (1963). *Affect, Imagery, Consciousness: The Negative Affects (Vol. 2)*. New York: Springer Verlag.
- Vrij, A., Granhag, P. A., i Porter, S. (2010). Pitfalls and opportunities in nonverbal and verbal lie detection. *Psychological Science in the Public Interest* 11(3) 89–121

RECOGNIZING EMOTIONAL FACIAL EXPRESSIONS AND LIE DETECTION

Original Scientific Paper

Abstract

Reason(s) for writing and research problem(s): Having in mind that the emotion approach plays an important part in understanding verbal and nonverbal cues to deception, and that accurate detection of emotional reactions that may indicate deception is of particular importance for the police investigators, this paper presents the findings of a research on the accuracy of recognition of the emotional facial expressions.

Aims of the paper (scientific and/or social): Starting with the assumption that the perception, apperception and the determination of the meaning of especially exogenous stimuli are very important for communication in the social interaction, and thus for the activity of the police, this paper presents a research whose aim was to ensure answers to the following questions: Are there any differences in the accuracy and time of recognizing emotional facial expressions among respondents; How successful are the respondents in recognizing emotional facial expressions in general, with regard to gender, and with regard to the existence of positive and negative emotions, and in identifying specific emotions?

Methodology/Design: The study included 97 respondents (46 men and 51 women), which were students of Police Academy in Belgrade and the Faculty of Medicine in Novi Sad, with the average age of 22 years. Emotional facial expressions that were used in the study were taken from the Karolinska Directed Emotional Faces base (KDEF). A total of 36 photos of emotional expressions was used, of which 18 were photographs of women and 18 of men. After watching successive display of photos on a computer screen, respondents were asked to provide fast and accurate identification of emotions.

Research/paper limitations: Research has been conducted in the experimental conditions, so it is assumed that the results would be more objective if research was to be conducted under the real life circumstances. Furthermore, our study included a 36 facial expressions, and this number could be larger in future research. Finally, we also question the motivation of respondents to invest more personal effort to fulfill requirements of the research.

Results/Findings: The research results show that the average value of the total accuracy of recognition of emotional expression was 84% (SD = 5.93), and that there are gender differences in the recognition of emotional expressions in favor of women (85%) compared to men (82%). That is, women required less time to perform this task (SD = 51.9) than men (SD = 59.2). Survey results also show that higher scores were achieved significantly in the accuracy of recognition of negative facial expres-

sions compared with the positive expressions ($p < .001$). In terms of success in the recognition of individual emotion, the research results show that the full performance (100%) was achieved in recognizing emotional expressions of happiness and anger, then in recognizing disgust (84%) and fear (59%), while the lowest success was achieved in recognizing surprises (43%).

General conclusion: In the behavior of people who tell the truth or lie, certain changes of emotional or cognitive nature occur. For people who lie, these changes occur because the person first thinks about lying and then tries to lie, which is why certain emotions arise. A person who speaks the truth can display emotions that reflect contextual factors such as concern for the consequences of telling the truth, fear of disbelief, and other. Therefore, a correct approach implies that detection of emotional reactions should be helpful to police investigators in detecting deception and assessing verbal, vocal and nonverbal behavior of a person, and that emotions per se can not be taken as exclusive indicators of lying.

Research/paper validity: The communication in the social interaction, in addition to the verbal (vocal), further takes place at the the non-verbal level (body and facial expression), and therefore any research of this matter is important for understanding lie detection.

Key words: emotions, emotional expressions, recognition of emotional expressions, lie detection

Podaci o autorima

Prof. dr Valentina Baić, vanredna profesorica na Kriminalističko policijskoj akademiji u Beogradu

Prof. dr Irma Deljkić, redovna profesorica na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerziteta u Sarajevu

Jelena Petrović, policijski službenik u Odeljenju kriminalističke policije, PU Valjevo, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.

SVIJET U VIHORU NEIZVJESNOSTI

Pregledni naučni rad

Bakir ALISPAHIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Složeni ambijent sigurnosti zahtjeva posebnu pažnju. Stari teoretski pristupi su u svojoj operacionaliziranoj formi napravili i prave sve više problema. U zadnjem desetljeću pokušaji rješavanja sigurnosnih problema su proizveli nove nerješive komplekse globalnih sigurnosnih problema. Upravo u navedenom je inspiracija za rad.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Autor dokazuje da jeste došlo do promjena u sigurnosnoj paradigmi, ali pristup shvatanju sigurnosti je ostao nepromijenjen. Cilj rada je uspostaviti vezu između načina na koji se definira sigurnosni problem i stvarnog obima i sadržaja odnosnog fenomena.

Metodologija/Dizajn: Rad je svojevrsni teoretski scenarij, koji logičkim operacijama indukcije i dedukcije dovodi u kontekst kritičkih razmatranja prihvaćenih definicije sigurnosnih fenomena.

Ograničenja istraživanja/rada: Da bi se moglo govoriti o ograničenjima rada potrebno je izvršiti dodatna istraživanja u razmatranim oblastima testirajući hipoteze od kojih ovaj rad polazi.

Rezultati/Nalazi: U radu, oslanjajući se na istinitost i misaonu zaokruženost pojmova koji su korišteni, nedvosmisleno se dokazuje da sadašnja sigurnosna dinamika ima neospornive uzroke u prošlosti i događajima koji su u određenim vremenskim trenucima smatrani rješenjima određenih sigurnosnih problema.

Generalni zaključak: Glavni uzrok nesigurnosti je u prilagodabama parcijalnih sigurnosnih angažiranja u rješavanju problema čije je određenje upitno.

Opravednost istraživanja/rada: Složenost sigurnosnog ambijenta koji egzistira danas nije moguće shvatiti na pravi način dok god zanemarujemo, ili površno analiziramo trendove sigurnosti ali i cjelokupan politički ambijent dužeg vremenskog perioda.

Ključne riječi

sigurnost, realizam, terorizam, fašizam

Uvod

Početak 21. stoljeća obilježen je događajima koji su odredili tok dešavanja na međunarodnoj sceni. Iako je uobičajeno, u nauci, takve događaje analizirati u statusu uzroka daljnjih dešavanja, vrlo je pogrešno napraviti epistemološki rez i zanemariti znakove koji su egzistirali duži vremenski period. Zato ćemo se ovdje fokusirati na analiziranje vrlo važnih događaja koji su doveli do pokretanja Rata protiv terorizma.

Složenost sigurnosnog ambijenta koji egzistira danas nije moguće shvatiti na pravi način dok god zanemarujemo, ili površno analiziramo trendove sigurnosti ali i cjelokupan politički ambijent dužeg vremenskog perioda. Tradicionalistički teoretičari su mogli sebi dopustiti luksuz zanemarivanja određenih fenomena držeći se krutog teoretskog okvira realizma i pozitivističkog metodološkog pogleda. Međutim, nagomilanost problema koje nije moguće razumjeti u okvirima realističkog shvatanja otvorila je prostor i drugačijim promišljanjima i alternativnim objašnjenjima. Bez obzira što sigurnosnim studijama, još uvijek, dominiraju tradicionalisti nemoguće je zanemariti radove velikog broja ljudi koji su evidentno dali ogroman doprinos razumijevanju sigurnosne dileme na ispravan način.

Dan ranije

Bez obzira na predviđanja o „kraju historije“ u zadnjem desetljeću 20. stoljeća, odgovori na velika pitanja politike, ekonomije i života nisu pronađeni. Religija se, na primjer, vratila u velikom stilu na svjetsku scenu, nastavljajući balansiranje između svojih prozeletističkih sekta i borbe protiv sekularizma. Sigurno će se u budućnosti pojaviti još više ekonomskih ideologija koje će dovesti u pitanje liberalno-kapitalistički model. Od svih predviđanja s kraja Hladnog rata, kao najlošija se pokazala pretpostavka da će ideološke borbe biti stvar prošlosti. Međutim, velika borba ideja nije završila kada je navodno završila Historija, samo je potrebno identificirati o kakvoj ideologiji i ideološkoj borbi se radi. Pa, tako, možemo pretpostaviti da je ideologija nerazumnosti i reakcija ono što cvjeta u ovom novom dobu, a ne sistem univerzalne emancipacije. Francis Wheen je simbolično datirao kraj 20. stoljeća 1979. godine, a ne u konvencionalnoj prekretnici 1989. ili 2001. godine. Prema Wheen-u, 1979. godina je obilježena dolaskom Margaret Thatcher na vlast i ponovno vraćanje viktorijanskih vrijednosti. U međuvremenu, Homeini u Iranu restaurira prethodni 1300-godišnji sistem (2012, str. VII-XIV). Ova vremenska odrednica je početak ere kultova, gurua, iracionalne panike, predmodernista, postmodernista, srednjovjekovnih teokrata i mistika novog doba, te moralne konfuzije (str. 1-39). Prostor novog doba ratova ideja je već bio dobro revitaliziran, čak i prije nego što je staro doba ideologija proglašeno završenim. Kao tipičan primjer nerazumnosti koja se pojavila možemo uzeti britanskog premijera Blaira, koji je tvrdio da je progresivni modernizator i promicatelj obrazovanja, a koji je branio kreacionizam u školama kao protutežu religijskom obrazovanju. Kritika se, također, može uputiti na račun intelektualaca koji su bili posvećeni prosvjetiteljskim vrijednostima, a u isto vrijeme neodlučni s ciljem izbjegavanja etiketiranja kao liberalni imperijalisti.

Vrijeme nerazumnosti je, također, jedan od trendova našeg vremena, sa nepredvidljivim posljedicama. Monstruoznosti su svuda oko nas: religijski fanatizam i utilitarizam, politički ekstremizam, genocidne tendencije, terorizam, brutalnost i mržnja. Specifične instance odnosnog od početka 90-tih godina prošlog stoljeća uključuju vidljivo ludilo i genocid na Balkanu, u Ruandi, talibanske srednjovjekovne modalitete, radikalizam islamskog svijeta, brutalni hinduski naci-

onalizam, politiziranje religijskih prava u SAD, antisemitizam i stavove uperene protiv Roma u Istočnoj Europi, oživljavanje populističkih desničarskih pokreta i državno orkestrirano negiranje holokausta u Iranu. U ovakvoj situaciji „sukob civilizacija“ mogao bi postati opasno proročanstvo koje samo sebe ispunjava, a ne samo kruta i osporiva znanstvena teorija.

Zanimljivo je kako religija još jednom zauzima centralno mjesto u politici. Primjera radi, sekularne politike u Europi su suočene sa sve više religijskim svjetskim poretom. Ključna dinamika koju vidimo ovdje je potencijalna sigurnosna dilema na relaciji razum-vjera, gdje je arapski stav da je Zapad prijetnja Islamu, a sa druge strane stav Zapada da je Islam prijetnja njegovim vrijednostima (Gott, 20. april 1996). Kao što je to slučaj sa svim vrstama sigurnosnih dilema, u ovom specifičnom potencijalnom konfliktu opasnost će se povećati direktno proporcionalno nedostatku senzibiliteta o sigurnosnoj dilemi – nedostatak empatije za strahove jednih od drugih i razumijevanja uloge koju stavovi i ponašanja jedne strane igraju u gomilanju tih stavova kod druge strane i obratno (Gott, 20. april 1996). Bez sumnje sukob civilizacija bi mogao biti ishod ovog stanja ako se dozvoli da nerazumnost pobijedi. Odnosni sukob najbolje je shvaćen u riječima Edward Said-a, i on ga ne smješta među civilizacije, nego ga naziva sukob neznanja (Said, 22. oktobar 2001) i vidi ga kao pogrešnu interpretaciju i sirovu reakciju na vjersko-religijsku sigurnosnu dilemu. Historija pokazuje da u situacijama gdje se religija počne uplitati u politiku za očekivati je probleme. Kada se religija nametne, kod ljudi postoji tendencija preuzimanja tradicionalnih uloga (ili im se one daju) u tradicionalnim i komfornim scenarijima, prije nego pristajanje uz nepredvidljivosti ishoda razumskog djelovanja.

Danas nije neuobičajeno čuti da ljudi govore: kao muslimanu ili kršćaninu to mi jeste ili nije dozvoljeno. Ovakve prakse otkrivaju prije sklonost ka konverzaciji po određenom scenariju, a ne dijalogu u racionalnoj diskusiji, podrazumijevaju da se sluša al ne čuje, da se govori tekst iz knjiga koje ne mogu biti ponovo napisane a da se pri tome ne uništi priča koja daje smisao odnosnim praksama. Važno je naglasiti da u ovakvim slučajevima ljudi smatraju da je njihova uloga u ovim tradicionalnim pričama apsolutna i da im svi aspekti života moraju biti usklađeni s njom.

Glas iz prošlosti

Da bi se sigurnost razumjela potrebno je analizirati specifičnu pojavu čiji eho dolazi iz perioda između dva svjetska rata. Radi se o ideji da je naše vrijeme predodređeno za fašizam. Fašizam je kontroverzan pojam, i oni koji prihvate argumente koji su do sada navođeni u ovom radu, vjerojatno će i ovdje imati razumijevanja. Ovu tvrdnju pokušat ću ukratko opravdati, ali prije toga želim iznijeti jednu ne tako tendencioznu tvrdnju i to da nije moguće garantirati donošenje mudrih odluka u situaciji kada splet prijetnji zaguši donosiocice odluka i društva (Janis, 1972, s. 19).

Moj argument za nastavak ovog teksta je da oživljavanje fašističkih vrijednosti može biti glavna posljedica sinergije pulsova sigurnosnih prijetnji novog vremena. Fašizam je potreban okidač, za veliki broj mogućnosti koje proizlaze iz stjecišta političkih, društvenih, ekonomskih tehnoloških i ekoloških izazova. Da sada je bilo bezbroj upozorenja o nadolazećim opasnostima po čovječanstvo i globalno i lokalno, ali oni najmoćniji i najbogatiji u svijetu ne žele radikalne promjene, u krajnjem slučaju ne znaju kako ih izvesti, dok mnogi misle da za tim još nema potrebe. Da li je pogrešno pretpostaviti da bi bilo bolje – mora prvo biti još gore i da ovdje postoji prostor za rast ekstremizma. Moguće je identificirati dijapazon specifičnih problema koji bi se mogli kombinirati u jednu jasnu situaciju povoljnu za ekstremizam. Dakle, ovdje su uključene moguće

posljedice ekološkog kaosa (masovne migracije i glad) i društveni stres (nastao iz pritiska života u multikulturalnim društvima i društvene beskrupuloznosti proistekle iz epohe uspostavljenih društvenih i religijskih vjerovanja) – a sve je ovo dodatno uvećano rastom globalne populacije. Kada ekološki kaos i društveni stres spontano konvergiraju u jednu tačku, mogle bi se rasplamsati strasti kod većine populacije, hranjene rastom anksioznosti od posljedica straha od bolesti i stranih običaja, straha da će se biti pometeno od ljudi koji su etnički i rasno drugačiji.

U ovakvoj situaciji tradicionalna populacija mogla bi izgubiti povjerenje u uspostavljene institucije, jer se osjeća bespomoćno i nesigurno u svoju budućnost. Ako bi ovakve okolnosti nastupile, neminovna posljedica jeste ekonomski kolaps, što jeste jak okidač za rast fašističkih vrijednosti, osobito što sve više ljudi strahuje za radna mjesta i sigurnost, dok se pojačava osjećaj da nemaju koristi od svakodnevne politike. U skiciranim uvjetima nije teško razumjeti da se zbudjeni i prestravljeni ljudi okreću karizmatičnim vođama. U krizama, obećanja davanja odgovora, sigurnosti i nade je primamljivo. Za očekivati je pojavu grupa i pojedinaca koji bi mogli iskoristiti ovu situaciju i manipulirati voljnim ljudima. Ne možemo zaboraviti da sve ovo brzo može skončati u ekstremizmu. Brzi uspon Hitlera 1932./1933. godine, odmah nakon očiglednog pada njegovog pokreta samo deceniju ranije, dobar je podsjetnik kako se situacija brzo može promijeniti, i kako nešto što se danas čini nemogućim već iduće godine bude moguće (Ress, 1997, str. 13-85). Upravo je u Europi 30-tih godina samozadovoljstvo dobrih i umjerenih građana nesvjesno doprinijelo porastu ekstremizma i to ponovo može biti slučaj, ali ne samo u Europi. Ekstremisti to znaju. Tako je 2005. godine Nick Griffin vođa jedne ekstremno desne partije u Velikoj Britaniji smatrao da je u to vrijeme prava prilika da se ponovo uspostavi bjelačka dominacija, prilika kakve nije bilo 200 godina (23. decembar 2006.).

Fašizam je predodređen da se revitalizira ako se ne reagira na vrijeme na predvidljive nesigurnosti u predstojećim desetljećima. Naravno, neće se pojaviti kolone novih Hitler-a i Mussolini-ja, jer je simbolika i naslijeđe presnažno za bilo kakvu ozbiljnu uporabu ovog termina. Upravo zbog totalne diskreditacije fašizma poslije 1945. godine, i činjenice da mnogi ljudi svakodnevno koriste ovaj termin u različite svrhe opisujući neku lošu osobinu, političke grupe su oprezne u identificiranju sa ovim terminom. Međutim, prije 1945. godine, fašizam je imao mnogo preciznije značenje, iako je njegova manifestacija u različitim državama poprimila lokalnu formu. Ako uzmemo da je fašizam općenito sinonim za desno orijentirani autoritarni ekstremizam, onda je moguće identificirati širok spektar pojava koje sadrže suštinu fašizma kao seta političkih ideja (Paxton, 2005, str. 221-249).

Fašizam može biti definiran u nekoliko generičkih pojmova: leadership (autoritet karizmatičnog vođe centralna osobina svih fašističkih pokreta); etatizam (moć države je vrhovna, jednaka joj je samo mistika nacije, pojedinci žive za državu, ali ne i obratno; fašisti su privučeni komunitarnoj, u pravilu, mitskoj prošlosti; gotovo da postoji religijska žudnja za jedinstvom naroda); politički modalitet (fašistički pokreti sebe vide kao revolucionarne, nastojeći da pomlade svoje društvo; fleksibilni su ideološki i u praksi; spolja su konzervativni u važnim segmentima – priznaju autoritet crkve i određenih klasa, ali su modernisti s aspekta tehnologije i imaju izražene totalitarne impulse u izražavanju svojih vrijednosti cijelom društvu; organizaciono fašisti su antidemokratski i autoritarni a u ponašanju netolerantni i usmjereni na akciju); društvene vrijednosti (fašističko društvo karakterizira patrijarhat, rasistički stavovi i politike; vrjednovanje lojalnosti, poretka i žrtvovanje; fascinacija zastavama, uniformama i drugim uramljenim identitetima; shvaćanje da nasilje ima ulogu iskupljenja); vanjska politika (na vanjskom planu fašisti

su agresivni, imperijalisti, militaristi i ekspanzionisti – ako je moguće; moć i sila su poruka, a često i sredstvo); ekonomska politika (fašistički pokreti imaju neke socijalističke akreditive, jer su antikapitalistički, barem retoričkim dok su u praksi duboko involvirani u velike poslove, spajanje država, industrijskih carstava i profesionalnih klasa); generalni pogled na svijet (fašizam je privučen mikro idejama, dok se protivi idejama koje promoviraju univerzalne ideje kao što su čovječanstvo i sl., razum se odbacuje zarad mišljenja krvlju i sl.).

Da li je svjetska politika predodređena za trijumf humanih stavova? Je li ovo prikaz lošeg sna ili loša analiza? Neki od čitalaca će pomisliti da se radi i o jednom i o drugom, jer žele uživati u stanju poricanja. Drugi će kritizirati i fokusirati se na uporabu termina „fašisti“ tvrdeći da je teško identificirati suvremene pokrete na tlocrtu klasičnog fašizma. Međutim, moj stav se odnosi na vjerojatnoću da će predvidive nesigurnosti u predstojećim desetljećima isprovocirati stavove povezane sa fašizmom i povećati šanse da se pojavi plodno tlo za njegovo oživljavanje u nekim društvima. Može postojati malo sumnje da je fašizam imanentan suvremenim politikama i ne možemo biti sigurni gdje će ova priča završiti.

Po shvaćanju Neal Ascherson-a desničarsko-populistički preokret u Europi na početku 21. stoljeća mogao bi biti „embrio bez oblika“ novog fašizma. Ove partije „ne moraju biti fašističke ili neofašističke, ali mogu biti pred-fašističke“. On je smatrao da ove nove partije nemaju jedinstvo tradicionalnih fašističkih partija, ali je skrenuo pažnju da fašizam ima duboke korijene u europskom konzervatizmu (Ascherson, 12. maj 2002).

Dodatno je Martin Jacques napravio mnogo mračniju analizu odnosnih trendova u Europi. On je skrenuo pažnju na ekstremno desne rasističke partije koje su došle u poziciju moći u Austriji, Danskoj i Italiji, u drugim državama kao što su Francuska, Holandija, Belgija, Švicarska i Norveška. Slične partije stiču politički utjecaj i u Velikoj Britaniji. Smatrao je da su novonastali uvjeti, gubljenje statusa politika i političara i sve manji odziv birača, pogodno tlo za razvoj i rast fašizma. Također, smatrao je da se ne radi o direktnom napadu fašizma, nego koroziji iznutra vladajućih politika. Vidio je rasističke elemente u uzdizanju populizma, sa fokusom na migracije, u pozadini se nalazi rat protiv terorizma za koji drži da ima konotaciju – zapad protiv muslimana – sa distinktivno rasnim koloritom. Europa je na klizavom terenu, dok je neskrivena, imperijalistička politika Sjedinjenih Američkih Država otvoreno govorila o novom osjećaju superiornosti bijele rase, dolijevajući ulje na vatru. Martin je, s pravom, strahovao da bi ekstremni desni stavovi mogli postati respektabilni (Jacques, 09. maj 2002.). Historija se nikada ne ponavlja u potpunosti, ali se ne može odbaciti mogućnost ponavljanja u većem obimu. Stephen Smith je to izrekao na slijedeći način: „Historija mutira, ponavlja se u drugačijim porukama. Nacionalizam koji se sad javlja u Europi je uljepšan mutant fašizma. Dolazi u odijelu i sa smiješkom. Budite na oprezu. Njegovo porijeklo je isto, i ko zna u kakvog monstruma može izrasti“ (Smith, 05. jun 2002).

Dok Europa privlači najviše pažnje (na kraju je bila i dom klasičnog fašizma), nije jedini izvor potencijalnih mutacija (Paxton, 2005, str. 172-209). Dvije mogućnosti zaslužuju posebnu pažnju. Prva, kakve su šanse da se fašizam razvije u SAD? Richard Rorty je izrazio svoje strahovanje i rekao da fašizam možda ima budućnost u SAD. Rorty je pisao krajem 90-tih godina prošlog stoljeća, argument je još bolji danas, o uništavanju američkih radnika, o širenju svjetske ekonomije pod vodstvom vladajuće klase koja nema osjećaja pripadnosti zajednici sa radnicima u bilo kojoj državi i o podijeljenosti SAD u nasljedne društvene kaste. Po njegovom mišljenju u ovakvoj situaciji propadanja može doći do populističkih reakcija protiv vladinog neuspjeha da zaštiti radna mjesta i plaće, do uzdizanja pojedinaca, do gubljenja društvenih prava rasnih grupa i na

kraju do suzbijanja prava žena. Ako bi ovakva situacija nastupila, to bi podrazumijevalo katastrofu za državu, ali i za svijet (Rorty, 08. maj 1998.)

Drugo područje, izvan Europe, gdje je ideja fašizma diskutirana fokusira se na islamski svijet. Posebno kako se rat protiv terorizma produžava i proširuje, te rat protiv Iraka 2003. godine, došlo je do naglog porasta nasilja i terorizma. Optužbe za rasizam sve se više usmjeravaju ka ekstremističkim tendencijama unutar globalne islamske zajednice. Odnosne optužbe privukle su veliku svjetsku pažnju, jer su došle od strane predsjednika SAD (Durand, 05. novembar 2006). Prema Duran-u korištenje termina „islamski fašizam“ od strane predsjednika Bush-a i drugih američkih zvaničnika nakon augusta 2006. godine imalo je strateški značaj; podrazumijevajući da široki spektar pokreta u islamskom svijetu su nasljednici totalitarnih pokreta 20. stoljeća, s ciljem legitimiziranja politika puta, baziranih na grubim analogijama i politici straha. Duran je odbio ideju da grupe koje je Bush označio pripadaju pod jasnu definiciju fašizma, međutim, složio se da muslimanski fundamentalistički pokreti pokazuju određene tradicionalne osobine fašizma i identificirao ih kao: paravojnu dimenziju, osjećaj poniženosti i kult karizmatičnog vođe, dok drugi elementi definicije nedostaju (ekspanzionistički nacionalizam, korporacionizam, birokracija, kult tijela), a posebno partizanska država. Klasični europski fašizam bio je utkan u integralni nacionalizam, dok su islamski pokreti pojedinačni, međutim, sa važnom dimenzijom međunarodnosti. Stefan Durand je istakao da se ekstremizam u islamskom svijetu obraća određenom mentalnom sklopu ne radi se o masovnim pokretima fašizma i nacizma Europe između dva svjetska rata. Iako je „islamofašizam“ kao generički pojam nekorektan i netočan, prema Durandu, ne možemo isključiti fašistički utjecaj u islamskom kontekstu. Istakao je da su autoritarni režimi koji bi se mogli smatrati fašističkim većinom vjerni saveznici SAD u ratu protiv terorizma. Razni polu-fašistički režimi Uzbeka, Kazaha i Turkmena pošteđeni su u američkoj vanjskoj politici. Drugi režimi su se lako izvukli, posebno Saudijska Arabija i sve donedavno Libija. Fašizam se nije mogao koristiti za Irak za Sadam-ovog vremena, sve do napada na Kuvajt. Iako je Sadamov režim i prije bio ultranacionalistički, baziran na kultu vođe, nepostojanju razlike između javne i privatne sfere i ekspanzionistički. SAD su, također, podržavale Afganistansku gerilu 80-tih godina 20. stoljeća, praveći analogiju sa američkim ratom za neovisnost i osnivačima SAD, da bi ih dvadeset godina kasnije proglasili islamofašistima. Ne smijemo zaboraviti da su američka, britanska i izraelska obavještajna služba podupirale muslimansko bratstvo, tako da je diplomatska, ideološka i geopolitička slika mnogo kompleksnija nego se to čini u riječi islamofašizam koju Bijela kuća često koristi. One pokrete u muslimanskom svijetu koji su pribjegli terorizmu i koji pokazuju fašističke dimenzije, treba glasno kritizirati. Međutim, etiketirati odnosne pokrete kao islamofašističke služi samo stigmatizaciji cijelih populacija i uspostavljanju direktne veze između religije i ekstremističkih partija. Durand nije vjerovao da su američki zvaničnici zainteresirani za istinu, već samo za emotivni naboj pojma fašizam, čija je jedina svrha da pripremi javno mišljenje da prihvati preventivni rat, ipak fašistička prijetnja zahtjeva masivan odgovor (Hill, 2007, str. 259-283). Sa upotrebom riječi „islamofašizam“ mora se postupati sa velikom dozom opreza. Međutim, postoji jedna dimenzija radikalnog Islama, koja predstavlja najgoru noćnu moru, a to je antisemitizam, što je vidljivo kod sve više pojedinaca i grupa u islamskom svijetu.

Kakav god da je ostvaren napredak od vremena prosvjetiteljstva, ljudsko društvo je danas ponovo suočeno sa reakcijom nerazumnosti. Ovo je posebno zabrinjavajuće na početku 21. stoljeća, imajući na umu predvidljive opasnosti koje leže ispred nas. Cilj je upozoriti da se ne može odbaciti mogućnost velikih šokova, koji prijete samom postojanju trenutnog svjetskog poretka,

a kada umnožene nesigurnosti konvergiraju, uvijek će postojati mogućnost da se ljudi okrenu karizmatičnim vođama ili ekstremističkim partijama, pokretima i grupama. Interesi planetarne sigurnosti bi trebali biti stavljeni u stranu ako bi spoj negativnih simptoma koji će karakterizirati veliki slom, dao priliku izdizanja krajnje desnih autoritarnih vlada, koje bi zanemarile globalne interese, odbacile razum, a slavile ekstremističke stavove o kojima smo iznad govorili. Znakovi upozorenja su jasni. Naravno, treća dekada 21. stoljeća neće biti ista kao treća dekada 20. stoljeća, ali ako se ova upozorenja ozbiljno ne razmotre, mogla bi biti slična više nego to iko od nas pretpostavlja.

Zaključak

U trenutnoj svjetskoj politici nedostaje globalnog humanog potencijala. Bilo je za očekivati da će informacijska revolucija i globalizacija zblížiti čovječanstvo, da će se u kratkom vremenu moći riješiti niz problema. Međutim, došlo je do obrnutog trenda, nametanja vanjskopolitičkih interesa pojedinih subjekata međunarodnih odnosa, a ono što se kolokvijalno zove međunarodna zajednica više liči na društvo jednog lica. Iako analize pokazuju da bi se svjetska politika trebala bazirati na rješavanje zajedničkih problema mi smo svjedoci oživljavanja starih sukoba i političkih previranja otjelotvorenih u nizu sukoba koji plamte širom planete. Ključna područja su: sprječavanje da rat protiv terorizma bude destrukcija i izvor širenja opasnosti kao produkta zaoštavanja odnosa između islamskog svijeta i ostalih; izbjegavanje mogućnosti novog Hladnog rata kao produkta nastojanja da se naoruža svemir i dominira u raketnoj obrani; prevencija nastanka svijeta mnogih nuklearnih sila; upravljanje i poništavanje efekata globalnog zagrijavanja; promoviranje održivog razvoja kao pokretačkog principa politika svih država; kontroliranje rasta populacije globalno, a posebno na mjestima velikog pritiska; kreiranje pravila poštene i ravno-pravne trgovine; poduzimanje potrebnih koraka u istrebljenju siromaštva globalno, i to putem oslobađanja od duga i dobrog vladanja. U svrhu ostvarivanja ovako ambicioznih ciljeva prethodno je potrebno unaprijediti kapacitet i promijeniti kulturu međunarodnog društva, kako bi se izbjeglo destabilizaciju i neželjene efekte ranijih talasa globalizacije. Ovakav razvoj bio bi olakšan promoviranjem komponente demokracije – demokracije koja nije instrument lokalizama, već instrument transmisije kozmopolitskih vrijednosti. Reforma UN-a je jedna od očitih potreba, jer nesposobnost odnosne organizacije da ostvari progres, nakon godina diskusija, je indikator problema na koji se treba obratiti pažnja, ili je etiketa „međunarodna zajednica“ samo dimna zavjesa iza koje velike sile ostvaruju svoje ciljeve. Winston Churchill-u se pripisuje rečenica: „Ljudi će na kraju uraditi ispravnu stvar, ali ne prije dok nisu probali sve ostalo“. Ograničeni kapaciteti globalne vlade nude malo komfora kada kontempliramo o konotacijama nadolazeće krize. Imajući na umu Churchill-ove riječi, depresivno je prisjetiti se da su trebala dva svjetska rata da se države tradicionalnog europskog sustava država dogovore o višedimenzionalnim integracijama. Izazov za globalnu vladu je dokazati da Churchill nije bio u pravu i to odlučnim, brzim i dalekosežnim koracima konstruirati mreže globalnog upravljanja koje će donijeti organizacione i kulturne integracije, omogućavajući na taj način donošenje progresivnih odluka u kolektivnom interesu. U periodu koji dolazi, s aspekta političkog angažiranja, globalno civilno društvo mora nastaviti da vrši pritisak na najmoćnije države svijeta u odnosu na predstojeće aktivnosti, a ujedno ih i ohrabrivati da djeluju u zajedničkom interesu, prije negoli postane kasno.

Za nadati se da će Hantingtonova hipoteza o sukobu civilizacija biti zamjenjena drugom humanijom hipotezom susretu civilizacija.

LITERATURA

- Archibugi, D. (2003). *Debating Cosmopolitics*. London: Verso.
- Ascherson, N. (12. maj 2002). The Warning Shot. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/politics/2002/may/12/thefarright.worldview>.
- Dennett, D. C. (2003). *Freedom Evolves*. New York: Viking Press.
- Durand, S. (05. novembar 2006). The Lie that is "Islamofascism". *Le Monde diplomatique*. Dostupno na: <https://mondediplo.com/2006/11/05islamofascism>.
- Goldhagen, D. J. (1996). *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. London: Abacus.
- Gott, R. (20. april 1996). Reason Blinks in the Light of Faith. *The Guardian*.
- Heater, D. (1996). *World Citizenship and Government: Cosmopolitan Ideas in the History of Western Political Thought*. Basingstoke: Macmillan.
- Hill, C. (2007). Bringing War Home: Foreign Policy-Making in a Multicultural Society. *International Relations*, 21(3), 259-283.
- Jacques, M. (09. maj 2002). The New Barbarism. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/politics/2002/may/09/thefarright.uk2>.
- Janis, I. L. (1972). *Victims of Groupthink. A Psychological Study of Foreign Policy Decisions and Fiascos*. Boston: Houghton Mifflin.
- Orentlicher, D. F. (2001). Relativism and Religion. U Gutman, A. (Ur.). *Human Rights as Politics and Idolatry*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Paxton, R. O. (2005). *The Anatomy of Fascism*. London: Penguin.
- Rees, L. (1997). *The Nazis. A Warning from History*. London: BBC Books.
- Rich, A. (18. novembar 2006). Legislators of the World. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2006/nov/18/featuresreviews.uardianreview15>.
- Rorty, R. (1994). Human Rights, Rationality, and Sentimentality. U Shute, S. i Hurley, S. (Ur.). *On Human Rights. The Oxford Amnesty Lectures 1993* (112-134). New York: Basic Books.
- Rorty, R. (8. maj 1998). The American Road to Freedom. *New Statesman*.
- Said, E. (1996). *The Meaning of Race: Race, History and Culture in Western Society*. London: Macmillan.
- Said, E. W. (22. oktobar 2001). The Clash of Ignorance. *The Nation*. Dostupno na: <https://www.thenation.com/article/clash-ignorance/>.
- Smith, S. (05. jun 2002). Copenhagen Flirts with Fascism. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/politics/2002/jun/05/thefarright.uk>.
- Wheen, F. (2004). *How Mumbo-Jumbo Conquered The World. A Short History of Modern Delusions*. London: Fourth Estate.

THE WORLD IN A VORTEX OF UNCERTAINTY

Review Paper

Abstract

Reason(s) for writing and research problem(s): Complex security environment requires particular attention. Old and outdated theoretical approaches, in their operational form, have created additional problems. In the last decade, the attempts to solve security problems have only produced new, insolvable sets of the global security problems. That is precisely where the inspiration for this research paper lies.

Aims of the research paper (scientific and/or societal): The author proves that changes in the security realm have occurred, however, the approach to understanding of the security has remained the same. The aim of the paper is to establish a link between the ways in which security problem is defined and the actual volume and content of the related phenomenon.

Methodology/Design: The research paper is a theoretical scenario of a sort, which brings the adopted definitions of the security phenomenon into a context of critical analyses by the logical operations of induction and deduction.

Research/paper limitations: In order to determine the limitations of the research, it is necessary to carry out additional research within the aforementioned realms, testing the hypothesis of this research.

Results/Findings: Leaning upon the verity and cognitive rotundity of the terms used, the paper ascertains that the present security dynamics has undisputable causes in the past and the events that, at certain moments in time, were considered to be the solutions for certain security problems.

General conclusion: The main cause of insecurity can be traced to the adapting of partial security engagements in solving problems which are not properly determined.

Research/paper validity: Complexity of security environment that exists today cannot be understood in the right way as long as we neglect, or superficially analyse security trends, as well as the entire political environment over a long period of time.

Key words: Security, realism, terrorism, fascism

Podaci o autoru

Dr sc. Bakir Alispahić, docent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

E-mail: balispahic@fkn.unsa.ba.

ULOGA ŽENA U TERORIZMU KROZ PRIZMU TEORIJE LIJEVOG REALIZMA I FEMINISTIČKE TEORIJE

Pregledni naučni rad

Nerma HALILOVIĆ-KIBRIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Savremeni terorizam je sveprisutan i pojavljuje se u oblicima koji su drastično različiti od onih iz prošlosti. Međutim, činjenica koja je uznemirujuća je sve veća uloga žena u terorizmu, jer se u bosanskohercegovačkom društvu žena, češće poistovjećuje sa pojmom majka, sestra, supruga. Teško je ženu staviti u kontekst nekog ko propagira teror i nasilje. Zbog toga je definisanje, istraživanje i poznavanje ove pojave u okviru različitih naučno-istraživačkih paradigmi od velike važnosti.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Cilj rada je da se izvrši analiza terorizma kroz prizmu teorije lijevog realizma, kako bi se utvrdili mogući motivi za priključivanje terorističkim organizacijama. Ovaj podatak bi bio od iznimne važnosti pri stvaranju adekvatnih preventivnih mjera. Dok će s druge strane, sama uloga žena unutar terorističkih organizacija biti analizirana iz ugla feminističke kriminološke teorije.

Metodologija / Dizajn: U ovom radu analizirana je uloga žena u terorizmu kroz prizmu teorije lijevog realizma i feminističke teorije. Pošto se radi o teorijskom istraživanju korištene su sve opće-naučne metode, prvenstveno hipotetičko-deduktivna i analitičko-deduktivna metoda. Izvršen je pregled dostupne literature o terorizmu u okviru kriminoloških teorija primjenom metode analize sadržaja.

Ograničenja rada: Ograničenja u ovom radu odnose se prvenstveno na sagledavanje problema u isključivo društveno-ekonomskom okviru, pri čemu su zanemareni drugi faktori koji utiču na odluku za priključivanje terorističkim organizacijama. U radu će biti analizirani motivi za priključivanje terorističkim organizacijama koji su determinirani u okviru teorije lijevog realizma i feminističke teorije. Također, su utvrđene iznimno važne činjenice o motivima za terorizam koje bi bilo potrebno provjeriti empirijskim istraživanjem.

Rezultati/Nalazi: Utvrđeno je da se razlozi terorizma mogu tražiti u relativnoj deprivaciji, koja je jedna od osnovnih premisa teorije lijevog realizma. Međutim, relativna deprivacija se može smatrati samo jednim od mnogobrojnih uzroka terorizma, ali ne i jedinim. S druge strane, u okviru analiziranja terorizma kroz prizmu feminističke kriminološke teorije utvrđeno je da su spoznaje o jednom bitnom segmentu teroriz-

ma jako ograničene. Upravo od neprihvatanja tog stava, da su i žene dio terorističkih organizacija, kreću problemi koji doprinose tome da donosioci odluka ne uzimaju u obzir činjenicu da je uloga žena u terorističkim aktivnostima posljednjih godina sve važnija.

Generalni zaključak: Potrebno je da se razmatranje terorizma proširi i na sve one oblasti koje mogu dati kvalitetan odgovor na pitanje terorizma. U okviru rada je u nekoliko navrata naglašeno i dokazano da terorizam nije moguće cjelovito razmatrati bez istraživanja zasnovanih na tezama tradicionalnih, ali i savremenih kriminoloških teorija. Terorizam kao vrsta nasilja ne može biti preveniran niti kontroliran bez utvrđivanja osnovnih razloga za njegovo postojanje. Zbog toga je potrebno da se okrene teoriji, koja je empirijski provjerena i koja ima svoje implikacije na stvaraoce politika, kako bi žena koja je sve više uključena u terorističke aktivnosti postala sastavni dio općih sigurnosnih politika.

Opravljanost istraživanja/rada: Opravdano je zaključiti da se terorizam jako dobro uklapa u kriminološki okvir. Terorizam nije moguće cjelovito razmatrati bez kriminoloških teorija, kao takvih. Ova vrsta nasilja ne može biti prevenirana niti kontrolirana bez utvrđivanja osnovnih etioloških odrednica terorizama. Zbog toga se čini jako važnim fenomen terorizma izučavati i u okviru kriminoloških teorijskih paradigmi.

Ključne riječi

terorizam, teorija lijevog realizma, feministička teorija, relativna deprivacija

Uvodna razmatranja

Postojanje terora i terorizma te njegovo sistemsko ili ne sistemsko korištenje za postizanje određenih ciljeva poznato je još od doba Francuske revolucije. Ti su ciljevi, od strane onih koji se služe terorizmom, uvijek definirani kao opravdani i nužni. Danas, u doba globalizacije i sveprisutnih medija neupitno je da je terorizam postao nešto što se više ne dešava tamo negdje daleko. Terorizam je svakom ljudskom biću sve bliži, ma gdje se nalazio. Svaki pojedinac sve više postaje svjestan egzistencijalne krhkosti vlastitog života koji u svakom trenutku može biti završen. Iako je terorizam „sredstvo iznenađenja“ najviše zastrašuje činjenica da on zapravo više i ne iznenađuje. Terorizam postaje sastavni dio svakodnevnog života.

Iz naprijed navedenih razloga, u posljednje dvije decenije došlo je do naglog rasta broja istraživanja o terorizmu u okviru političkih nauka, psihologije i ekonomije. Pregledom kriminoloških istraživanja utvrđeno je da postoji samo nekoliko empirijskih istraživanja terorizma u kontekstu kriminoloških teorija (Fereilich i LaFree, 2015). Ta činjenica posebno iznenađuje zbog toga što prema definiciji Ignjatovića (2005, s. 47) „kriminologija je samostalna nauka koja, koristeći saznanja i istraživačke postupke nauka o čovjeku i društvu, empirijski proučava kriminalni fenomen tj. zločin, njegovog izvršioca i žrtvu, kriminalitet i način na koji društvo reaguje na kriminalno ponašanje.“ S druge strane, prema Clarke i Newman (2006) terorizam je oblik kriminala u svim njegovim aspektima, što govori u prilog opravdanosti izučavanja terorizma iz aspekta kriminologije.

Do velikih pomaka u istraživanju terorizma unutar kriminoloških teorija došlo je nakon 11. septembra 2001. godine, jer su mnogi istraživači postali svjesni činjenice da se fenomen terorizma ne može u potpunosti spoznati bez adekvatne kriminološke analize (Onwudiwe, 2007, s. 2). Analizirajući ovu temu LaFree (2005) podcrtava da su postojala značajna istraživanja terorizma 1970-ih, ali da nisu bila istraživana od strane kriminologa ili objavljena u kriminološkim naučnim časopisima.

Analizirajući dostupnu literaturu došlo se do zaključka da bi analiziranje terorizma u okviru teorije lijevog realizma bilo iznimno važno pri razumijevanju motiva za priključivanje terorističkim organizacijama. S druge strane pak, ulogu žena unutar terorističkih organizacija bi bilo potrebno i moguće analizirati iz ugla feminističke kriminološke teorije.

Prije nego li se krene u dublju analizu svih faktora djelovanja žena u terorizmu, potrebno je prije svega predstaviti neke osnovne segmente samog fenomena terorizma. Međutim, odmah se nailazi na problem, jer je terorizam sam po sebi jako složen pojam. Postavlja se pitanje, da li svi koji se koriste tim pojmom, ga zaista i razumiju? Što je to točno terorizam? Što ga uzrokuje? Tko u njemu sudjeluje? Bi li se teroristi trebali razlikovati prema namjerama, ideologijama, metodama ili metama? Tko čini najviše nasilja? Po čemu se terorizam razlikuje od napada, ubojstva i ostalih nasilnih "kriminalnih" djela? Odnosi li se terorizam na nasilje prema jednoj ili više osoba? Kako možemo razlikovati moralno krive teroriste od legitimnih gerilaca, pobunjenika, protuterorista i boraca za slobodu? Mora li terorizam biti politički motiviran ili je terorizam i slučajan napad pun mržnje? Kako novi svijet informacijske znanosti i računala zahtijeva promjenu definicije terorizma (npr. "cyber-terorizam")? A što je s novim prijetnjama "bioterrorizma" (korištenje biološkim agensima kako bi se zarazio velik broj ljudi) i "agroterrorizma" (koji se koristi patogenima za uništavanje usjeva, stoke i peradi) u novom svijetu tehnološki napredne kemije i genetike? Osim terorizma kojim se ranjavaju ljudi, može li postojati terorizam usmjeren na ekonomski sustav?

Čini se da značenje pojma terorizam postaje sve manje jasno što se više koristi. To je djelomično zbog toga što je terorizam sam po sebi složen pojam, no uglavnom zato što je to subjektivan, krajnje opterećen, emocionalno i politički nabijen izraz čije značenje ovisi o političkoj ideologiji i programu, pa čak i kulturi kojoj osoba pripada. S obzirom na to da ni jedna osoba, grupa ni vlada ne želi prihvatiti negativne posljedice tog pojma, terorizam je uvijek nešto što čini netko drugi.

Nedavno je istraživanje definicija koje su proveli vodeći naučnici pokazalo da postoji 109 različitih definicija terorizma. Opterećena političkim prepirkama, Opća skupština Ujedinjenih naroda nije mogla usvojiti rezoluciju kojom se osuđuje terorizam sve do 1985. godine. Europska unija također nije uobličila adekvatnu definiciju terorizma koja bi bila prihvatljiva svim državama članicama. Još jedan primjer neodredive prirode pojma leži u činjenici da se američko Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo obrane, i FBI koriste različitim definicijama.

Walter Laqueur tvrdi da generička definicija terorizma nije postignuta naprosto zato što nema definicije koja može potpuno pokriti sve elemente terorizma koje su se pojavile u povijesti (Laqueur, 1987, s. 11). Njegova predviđanja izrečena još sredinom 1970-ih kako takva definicija neće biti postignuta ni u predvidljivoj budućnosti pokazala su se istinitima (Laqueur, 1977, str. 5-7). Walter Laquer je i predstavnik grupacije naučnika koja smatra da se terorizam može naučno proučavati iako nije definiran (Laqueur, 1977, s. 3), za razliku u znanstvenika, poput Jacka Gibbsa, koji smatraju da znanstvena istraživanja zahtijevaju definiranje objekta istraživanja s elementima teorijskog značenja i empirijske primjenjivosti (Gibbs, 1989.). Ovako suprotstav-

ljena znanstvena i stručna stajališta opravdano nameću potrebu daljnjeg izučavanja terorizma, kao jedne od kontroverznijih tema društvenih nauka oko koje postoji niz dilema i prijedora (Spencer, 2006).

FBI-a definira terorizam kao „nezakonitu upotrebu sile ili nasilja nad osobama ili vlasništvom kako bi se zastrašila ili na nešto prinudila vlast, civilno stanovništvo ili neki njihovi segmenti radi postizanja političkih ili socijalnih ciljeva“ (cit. u Coady i Daly, 2004, s. 26). S druge strane Abazović (2002, s. 275) definira terorizam kao „doktrinu i metod borbe za određene ciljeve sistemskom upotrebom nasilja“.

Ono što je važno istaći je to da je savremeni terorizam sveprisutan i da se pojavljuje u oblicima koji su drastično različiti od onih iz prošlog stoljeća. Zbog toga je njegovo definisanje, istraživanje i poznavanje od velike važnosti. Na osnovu poznatih definicija terorizma primjećuje se da je svaka definicija sastavljena od par elemenata koji čine samo djelo terorizma. Orehovac i Stipetić (2011, s. 14) izdvajaju sljedeće elemente: namjera (poduzeto ponašanje ulijeva strah, zastrašivanje), motivacija (sudionici posjeduju političke, društvene, ideološke ili vjerske motive), sredstvo (nasilna i nenasilna), mete (čovjek, populacija, objekat), i sudionici (izvršioци).

Ukoliko bi se uzela u obzir činjenica da društvo u cjelini nije homogeno, te da u njemu postoje pojedinci i grupe s različitim društvenim i materijalnim položajem, shvatljivo je oblikovanje različitih interesa i ciljeva koji se ostvaruju na različite načine, pa čak i uz upotrebu najdrastičnijih metoda i sredstava. Teroristi dolaze iz različitih društvenih slojeva, kultura, te različitih društvenih grupa.

Međutim, postoji nešto uznemiravajuće u pojmu žena terorista, jer se u našem društvu žena, češće poistovjećuje sa pojmom majka, sestra, supruga. Teško je ženu staviti u kontekst nekog ko propagira teror i nasilje. S druge strane, svjetska historija slavi priče hrabrih žena koje su se (na primjer Ivana Orleanska), obrnuto kulturnim očekivanjima oblačile ratničke odore i u ruke uzimale oružje (Elshtain, 1987, s. 8). Međutim, uloga žene kao ratnice i majke je teško pomiriti. Sve dok se nije pojavila „slika žene koja u jednoj ruci drži pušku, a u drugoj bebu, u oslobodilačkim pokretima širom trećeg svijeta“ (Goldstein 2001, s. 81), koja je dovela do toga da se od mnogih žena očekuje da uzmu aktivno učešće u borbenim aktivnostima.

Dužnosnici koji djeluju unutar anti-terorističkih grupa su priznali da su i oni uznemireni od same pomisli „žena kao terorista“ (Cragin i Daly, 2009, s. 2). Međutim, njena uloga u terorističkim organizacijama je sve veća i značajnija. Zbog toga istraživanje ove ne tako nove pojave, koja uzima sve veći mah, zavrjeđuje pažnju.

Doista, jedan od najvažnijih i najvećih političkih ubistava u modernoj historiji se dogodio rukama ženskog teroriste. 21 maja 1991. godine, tadašnji premijer Indije Rajiv Gandhi je ubijen od strane žene bombaša samoubice (Cragin i Daly, 2009, s. 15). U svojoj knjizi, *Shoot the Women First*, Eileen MacDonald (1991) ističe kako je Interpol savjetovao europske antiterorističke organizacije da među prioritetima u njihovim akcijama budu žene teroristi. Ta činjenica govori u prilog tezi da žene teroristi zaista predstavljaju veliku prijetnju za sigurnost u svijetu.

Najveći razlog njihovog angažovanja u terorističke organizacije je to što izazivaju manje sumnje, te su samim tim aktivnosti i ciljevi terorističke organizacije lakše ostvarive. Žene u terorističkim organizacijama također, pružaju logističku potporu, zatim djeluju kao regruti potičući svoju braću, sinove, rođake da se pridruže, a nerijetko se bore rame uz rame sa muškarcima kako bi postigle ciljeve organizacije.

Metodologija

U ovom radu su korištene temeljne naučne metode s primarnim deskriptivno-eksplikativnim ciljem. Za obradu teorijskih aspekata problema istraživanja, u radu su korištene naučne metode indukcije i dedukcije, te analize i sinteze. Metodologija ovog rada uključuje pregled osnovnih teorijskih tvrdnji, rezultate odabranih kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja, te sintezu postojećih dokaza i statističkih podataka. Izvršen je pregled dostupne literature o terorizmu u okviru kriminoloških teorija primjenom metode analize sadržaja. Na početku je prikazan osvrt na teoriju lijevog realizma i njenu primjeni pri razumijevanju razloga za priključivanje terorističkim organizacijama, dok se s druge strane pomoću feminističke teorije nastojalo saznati zašto su žene teroristi još uvijek enigma u procesu razumijevanja i suprostavljanja terorizmu. Ograničenja u ovom radu odnose se prvenstveno na sagledavanje problema u isključivo društveno-ekonomskom okviru, pri čemu su zanemareni drugi faktori koji utiču na odluku za priključivanje terorističkim organizacijama. Također, su utvrđene iznimno važne činjenice o motivima za terorizam koje bi bilo potrebno provjeriti empirijskim istraživanjem.

Teorija lijevog realizma i terorizam

Prije nego se krene u apliciranje kriminoloških teorija u razmatranje terorizma, potrebno je diskutirati o samoj primjenjivosti ovih teorija na terorizam. Odmah se može zaključiti da se terorizam jako dobro uklapa u kriminološki okvir. Ukoliko se za početak, uzme u obzir činjenica da je terorizam forma nelegalne upotrebe nasilja, onda je to znak da je terorizam vrsta zločina (Black, 2004), ili prema Frostu (2007, s. 45) „terorizam je ekstremni zločin“. Ukoliko je terorizam predmet analiziranja kriminoloških teorija, onda bi razmatranje uloge žena unutar terorizma također, mogao biti predmetom dublje analize u okviru pomenutih teorija.

LaFree podsjeća na Sutherlandovu definiciju kriminologije prema kojoj se ona „bavi razmatranjem donošenja zakona, kršenjem zakona i socijalnim odgovorom na to kršenje zakona“, koja odgovara okvirima terorizma (Rosenfeld, 2004, cit. u Deflem, 2004, str. 19-23). Terorizam se uglavnom finansira kroz različite oblike tradicionalnih krivičnih djela. Također, terorizam je definiran kao krivično djelo u okviru lokalnih sistema pravosuđa. Tako je u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine u članu 201. definisano krivično djelo Terorizma, gdje su u stavu 4) ovog člana pobrojani svi načini izvršenja ovog djela, koji su mnogobrojni.¹

¹ Stav (4) Teroristički čin, u smislu ovog člana, podrazumijeva koju od sljedećih namjernih radnji koja, s obzirom na svoju prirodu ili okolnost može ozbiljno oštetiti državu ili međunarodnu organizaciju: a) napad na život osobe koji može prouzrokovati njenu smrt; b) napad na tjelesnu cjelovitost osobe; c) protupravno zatvaranje, držanje zatvorenom ili na drugi način lišenje ili ograničavanje slobode kretanja drugoj osobi, s ciljem da se nju ili nekoga drugoga prisili da što učini, ne učini ili trpi (otmica), ili uzimanje talaca; d) nanošenje velike štete objektima Federacije ili javnim objektima, prometnom sustavu, postrojenjima infrastrukture uključujući informatički sustav, nepomičnoj platformi koja se nalazi u kontinentalnom pojasu, javnom mjestu ili privatnoj imovini za koju štetu je vjerovatno da će ugroziti ljudski život ili dovesti do znatne privredna štete; e) otmicu zrakoplova, broda ili drugog sredstva javnog saobraćaja ili prijevoza robe; f) proizvodnju, posjedovanje, sticanje, prijevoz, snabdijevanje, korišćenje ili osposobljavanje za korišćenje oružja, eksploziva, nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja ili radioaktivnih materija, te istraživanje i razvoj biološkog i hemijskog oružja ili radioaktivnih materijala; g) ispuštanje opasnih materijala ili izazivanje požara, eksplozija ili poplava s ciljem ugrožavanja ljudskih života; h) ometanje ili zaustavljanje snabdijevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom s

Iz svih navedenih razloga, terorizam nije moguće cjelovito razmatrati bez kriminoloških teorija, kao takvih. Ova vrsta nasilja ne može biti prevenirana niti kontrolirana bez utvrđivanja osnovnih razloga za postojanje terorizama. Zbog toga je potrebno da se okrene teoriji, koja je empirijski provjerena i koja ima svoje implikacije na stvaraoce politika. U nastavku će biti predstavljeno razumijevanje terorizma iz ugla teorije lijevog realizma i feminističke kriminološke teorije.

Kriminolozi su primjenili nekoliko općih teorija o nasilju u svrhu generiranja hipoteza o terorizmu. Prva u nizu je teorija relativne deprivacije. Pomenuta teorija se razvila u okviru lijevog realizma, čiji su predstavnici Jock Young, Trevor Jones, Brian MacLean. Osnovni zadatak ove teorije je da se na osnovu empirije zasnue znanje o zločinu i policijskom djelovanju koje će se suprostaviti primitivnom pristupu kriminalitetu (Ignjatović, 2005). Jock Young posebno ističe da u procesu razmatranja uzroka zločina treba uzeti u obzir i analizirati relativnu deprivaciju². Ona djeluje onda „kada ljudi osjete nivo nekorektnosti u raspodjeli bogatstva i koriste individualna sredstva kako bi ispravili takvo stanje (Young, 1999, cit. u Ignjatović, 2005, s. 207).

Društvene krize i represija najizravnije stvaraju pogodno tlo za bujanje različitih tipova devijacija i kriminala. Istovremeno, one doprinose neizravnom umnožavanju kriminalnih aktivnosti posredstvom rastućih socijalnih problema, među kojima siromaštvo, nezaposlenost, disfunkcije i dezorganizacije mnogih društvenih institucija i službi i poremećaji odnosa, funkcija i struktura obitelji imaju posebnu težinu i uticaj (Milosavljević, 1998, cit. u Jugović, Brkić, i Simeunović-Patić, 2008).

Slika 1. Kvadrat zločina (prilagođeno iz DeKeseredy, 2006)

ciljem ugrožavanja ljudskih života; i) prijetnja učinjenjem kojeg djela iz tač.od a) do h) ovog stava.“ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14).

² Relativna deprivacija podrazumijeva subjektivni osjećaj nepoželjne diskrepancije između legitimnih očekivanja i stvarnih mogućnosti. Pojedinci koji žive u objektivno lošijim životnim okolnostima mogu imati manji osjećaj depriviranosti nego pojedinci koji žive u boljim životnim prilikama. Relativno deprivirana osoba je nezadovoljna jer se osjeća zakinutom u odnosu na neku referentnu grupu. Sociološka je analiza proširila definiciju deprivacije na nejednaki pristup društvenim dobrima. Također, ljudi se nerijetko susreću s višedimenzionalnom (višestrukom) deprivacijom. Uskraćenost na jednom području često prati uskraćenost na drugim područjima (kumuliranje nepovoljnih životnih okolnosti). Siromaštvo je moguće pojmiti kao vid ili oblik deprivacije. Najčešće se siromaštvo svodi na materijalnu deprivaciju, odnosno na nedostatak finansijskih sredstava (Šućur, 2006).

Lijevi realizam se fokusira na žrtvu, prestupnika, akcije i reakcije. U vezi s tim, unutar lijevog realizma postoje četiri međusobno povezana elementa, koja predstavljaju „Kvadrat zločina“ prikazan na Slici 1.: a) formalna socijalna kontrola, b) neformalna socijalna kontrola, c) uzroci za činjenje krivičnog djela od strane prestupnika i d) ranjivost žrtve. Ukoliko se pogleda i u kontekstu terorizma analizira Slika 1. može se doći do zaključka da se terorizam može razmatrati u okviru teorije lijevog realizma, i to u okviru nekoliko pretpostavki (DeKeseredy i Perry, 2006).

Prva i osnovna pretpostavka lijevog realizma je to da je relativna deprivacija jedna od osnovnih alatki za regrutiranje i teror (Gibbs, 2010). Loši uvjeti života dovode to toga da se dosta ljudi, a posebno žena odlučuje na priključivanje terorističkim organizacijama. Najveći broj terorističkih organizacija obećava jako dobre uvjete života, ali i prestiž, moć, što bez priključivanja terorističkim organizacijama mnogi ne mogu ostvariti. Na primjer, Kennedy je naveo da „terorizam nudi priliku i uzbuđenje za nezaposlene i neaktivne mlade, kao i one koji nemaju porodice, niti nade da će pronaći svoje mjesto unutar legalnih tokova“ (cit. u Kushner, 1998, str. 185-194). Također, oni koji pristupaju terorističkim trening programima su često iz jako siromašnih i razorenih područja, gdje porodice nisu u mogućnosti da im omoguće školovanje i bolju budućnost, zbog čega izlaz pronalaze unutar terorističkih organizacija koje im nude mnogo više. S druge strane, bombaši samoubojice nisu motivirani poboljšanjem svog ekonomskog statusa, ali zato jesu obećanjem da će njihove porodice biti ekonomski jako dobro obezbjeđenje. Njihova prvobitna motivacija za priključenje terorističkoj organizaciji mora biti jako snažna, tako da nakon nekog vremena, uz dodatni podsticaj relativne deprivacije, dovede do odluke za samoubilačkim napadom u ime terorističke organizacije.

„Ekonomska deprivacija i nedostatak obrazovanja su razlozi zbog kojih ljudi usvajaju određene ekstremne stavove i okreću se terorizmu“ (Krueger, 2007, s. 2). Ovo objašnjenje podržava širok spektar ljudi, od predsjednika George W. Bush i premijer Tony Blair, do predstavnika svih vjera, kao i velikih intelektualaca. Izjave o povezanosti siromaštva, nedostatka obrazovanja, političkog ekstremizma, i terorizma i dalje odjekuju u izjavama najviših zvaničnika vlade, pa čak i onih koji više nisu na dužnosti. Na primjer, Richard Armitage, zamjenik državnog sekretara od 2001. do 2005. godine je dao izjavu u New Yorku Times o problemima u Pakistanu sa terorizmom gdje je kazao da je „general Mušaraf pokazao da razumije ozbiljnost terorizma i uzroke ekstremizma, čineći stvarne napore za poboljšanjem ekonomskih i obrazovnih mogućnosti“ (Armitage i Bue, 2006, str. 11). Unutar muslimanske zajednice, istaknuta grupa od trideset devet imama i uleme (vjerske vođe i učenjaci) dali su izjavu u kojoj su naveli da „tragedija koja se dogodila 7. jula 2005. godine, traži da svi članovi društva, kako javnog života, tako i civilne i vjerske ustanove, suoče zajedno sa problemima islamofobije, rasizma, nezaposlenosti, ekonomske deprivacije i socijalne isključenosti, jer su upravo ti faktori oni koji mogu mlade odvesti prema putu ljutnje i očaja (Muslim Council of Britain, 2005, s. 2). I u svom govoru nakon što je dobio Nobelovu nagradu za mir 2006. godine, ekonomista Muhammad Yunus je rekao da je neophodno da se resursi usmjere ka poboljšanju života siromašnih ljudi kako bi nestao uzrok terorizma (Yunus, 2006, cit. u Krueger, 2007). I zaista, pojedine terorističke organizacije opravdavaju svoje napade nezadovoljstvom zbog lošeg statusa u svijetu. Najbolji primjer je Al-Kaida koja artikulira svoje nezadovoljstvo protiv zapadnog svijeta i arapskih vlada. Oni tvrde da je zapadni svijet dopuštao pokolj nad muslimanima širom svijeta. Ovakve pritužbe su uticale i na muškarce i na žene, te ih motivirale na učešće u operacijama. U svojoj autobiografiji, *My people shall live*, najozloglašenija Palestinka terori-

sta Leila Khaled, govori o svojoj borbi da od roditelja dobije pristanak za pridruživanje u borbi protiv Izraela 1960. godine (Cragin i Daly, 2009, s. 13).

Jasno je da postoje različiti faktori koji utiču na odluku pojedinca, pa tako i žene, da se priključi terorističkoj organizaciji. Moglo bi se reći da se ti faktori mogu razumjeti na individualnom nivou i na organizacijskom, kroz želju organizacije da aktivira žene. Krueger i Malečkova (2003) podcrtavaju da je terorizam posljedica osjećaja frustracije i poniženja u represivnoj političkoj okolini.

Deborah Galvin (1983) tvrdi da razloge zašto pojedinci postaju teroristi treba tražiti od slučaja do slučaja. Neki motivi su prema njenom stajalištu striktno personalni. Literatura sugerira da su žene više idealistički nastrojene od muškaraca. Oni su prirodno više usmjereni na terorizam obećanjima o slavi i moći, dok su žene obećanjima o boljem životu za njihovu djecu. Ovo stajališe je nakon dvadeset godina potvrdila i Eileen MacDonalds (1991) kada je analizirala žene koje su uključene u West Germanys Red Army Fiction (RAF).

Dostupni dokazi ukazuju na to da pojedinci imaju veće šanse da počine zločine ako imaju niže plaće ili manje obrazovanja (Ehrlich, 1973; Freeman, 1996). Galtung (1964) tvrdi da je situacija koja vrlo često izaziva agresivno ponašanje pojedinca vezana za stanje neravnoteže u sferi raznih odnosa društveno-političke dimenzije. Davies (1962), s druge strane, tvrdi da je vjerojatnost nasilnog ponašanja najviša kada u društvu dođe do poboljšanja, bilo ekonomskih ili političkih, čime se povećavaju očekivanja pojedinca, a nakon toga do općeg pogoršanja, čime se smanjuje mogućnost da se zadovolje potrebe i očekivanja na koje je pojedinac navikao. Lišenje može biti apsolutno ili alternativno, što u konačnici proizvodi sve veći jaz između očekivanja i zadovoljstva. Ili to može biti slučaj u smislu da neke društvene ili etničke skupine su više pogođene u odnosu na opću populaciju. Nekoliko važnih istraživanja je dalo podršku teoriji deprivacije na mikro i makro razini društva. Teorija društvene distanciranosti koristi sociološke teorije nasilja i društvene geometrije u objašnjavanju terorizma. Senechal de la Roche (cit. u Brynjar i Kjolberg, 2004, s. 12) je smatrao da se terorizam najvjerojatnije pojavljuje u uvjetima visoke razine „socijalne distance“ ili „društvene polarizacije“ između počinitelja i žrtve, uključujući i visok stupanj kulturne i relacijske udaljenosti, nejednakosti i funkcionalne nezavisnosti. Međutim, ova teorija se ne može uzeti niti u razmatranje kada se želi objasniti moderni terorizam, koji niti poznaje granice niti razlike, već pogađa sve dijelove svijeta.

Međutim, osim izravnog učestvovanja u izvršenju terorističkih zadataka i ciljeva, žene se unutar terorističkih organizacija bave i regrutiranjem novih članova upotrebom različitih metoda. Jedan od neizravnih načina, ali iznimno učinkovitih, je i uloga savjesti svoje zajednice (Coady & Daly, 2009). Doista, žene često služe kao povjesničari i pripovjedači koji prenose na buduće generacije, ne samo ono što se dogodilo u njihovim vlastitim obiteljima, nego i u njihovim zajednicama. Takvom ulogom žene djeluju kao savjest njihovog društva i služe kao prirodni regrut za terorističke i pobunjeničke grupe. Žene kao savjest društva izravno ne olakšavaju zapošljavanje novih članova u terorističkim grupama, niti funkcioniraju kao propagandisti unutar terorističke ili pobunjenička skupina. Umjesto toga, kroz njihove priče, bilo svjesno ili nesvjesno žene polože temelj za potencijalne regrute da prihvate i možda čak žele članstvo u nasilnoj skupini. Ovaj način regrutiranja novih članova najčešći je u društvima u kojima je sukob aktivan generacijama. Mnoge žene u tim društvima su pretrpjele zlostavljanje i deprivacije. U ovom kontekstu, majke, supruge i sestre također, gaje osjećaje ljutnje i osvete. Budući da se u mnogim društvima žene doživljavaju kao častan i principijelan član te zajednice, njihova podrška

terorističkim organizacijama često sa sobom nosi moralnu težinu. Posebno kada se radi o patrijarhalnim sredinama.

S druge strane, empirijske studije govore o tome da siromaštvo, kao takvo, nije direktni razlog terorizma, dok kriminolozi u okviru teorija lijevog realizma relativnu deprivaciju posmatraju kao način da se razumije zločin, tj. terorizam. Drugim riječima apsolutna deprivacija³ se ne može smatrati osnovnim razlogom za objašnjavanje terorizma, ali bi se relativna deprivacija mogla smatrati jednim od faktora koji posebno utiču na svijest ljudi da se priključe terorističkim organizacijama.

Dok postoje sporenja oko uticaja ekonomske nejednakosti na političko nasilje i terorizam, specifično je da relativna deprivacija ne mora biti striktno vezana samo za slabije socioekonomske strukture stanovništva. Bilo ko može da osjeti političku, ekonomsku ili društvenu nejednakost ili nejednaku priliku da učini nešto što želi (Blau & Blau, 1982). Zbog toga bi se moglo reći da relativna deprivacija u određenoj mjeri može biti razlog da se žena priključi terorističkoj organizaciji.

DeKeseredy i Perry (2006) su pretpostavljali da doživljeni stres koji je rezultat relativne deprivacije, dovodi do priključivanja u grupu u kojoj će žena imati podršku, koja joj je potrebna. Razmatrajući terorizam Kennedy (1998, cit u Kushner, 1998, s. 190) navodi da „ljudi koji su odbačeni iz društva i ne mogu da pronađu način za poboljšanje svoje situacije, u terorizmu pronalaze sve ono što im treba, a to je potpora“. U koliko u se u kontekst prethodno navedenih činjenica razmatra žena i njen odnos sa zajednicom, posebno patrijarhalnom zajednicom, onda se može doći do zaključka da su one te koje u mnogim zajednicama nemaju podršku. One praktično pripadaju narodu drugog reda i nemaju ista prava kao muškarci.

Ideologija je ključni elemenat koji razdvaja terorizam od drugih tipova zločina (Gibbs, 2010, s. 177). Raniji oblici terorizma su imali religijske korijene, ali je Francuska revolucija donijela sa sobom još jedan izvor motivacije, a to je politička ideologija. Terorizam je postao način da se iniciraju promjene u trenutnoj političkoj strukturi. Zbog toga se u mnogim društvima na terorizam gleda kao na legitimnu političku metodu (Gibbs, 2010). Na primjer, istraživanje koje je proveo palestinski Center for Policy and Survey Research (PCPSR) 2001. godine otkrio je da većina Palestinaca koji su učestvovali u istraživanju ne smatra samoubilačke napade terorizmom.

Iako je prije 11. septembra 2001. bilo iznimno teških terorističkih napada nitko te napade nije smatrao „oružanim napadima“, „ratnim zločinima“ ili „zločinima protiv čovječnosti“. Upravo je napad na Svjetski trgovinski centar promijenio percepciju suvremenog terorizma (Derenčinović, 2002). Jedan je od razloga i taj što je bila napadnuta predvodnica demokratije, najmoćnija zemlja svijeta. Takvim se postupkom željelo zbilja pokazati da nitko više nigdje nije siguran. Terorizam se tu ponovno predstavio kao oružje onih koji nemaju političku moć izravno napasti one kojima se žele suprotstaviti. Potrebno je naravno ispitati i razloge zbog kojih su se teroristi tako obušili na zemlje zapadne liberalne demokratije. Iako se na prvi pogled čini da su razlozi terorističkih napada na Zapad religiozne naravi tzv. „sveti rat muslimana“ ipak se pravi razlog treba tražiti u prevelikim nejednakostima koje su posljedica političke i društvene nepravde na svijetu (Pettiford i Harding, 2005).

³ Apsolutna deprivacija podrazumijeva nemogućnost pojedinca da sebi i svojoj porodici obezbjedi osnovne potrebe za život (Gibbs, 2010).

I predhodno navedenih činjenica se može zaključiti da se razlozi terorizma mogu tražiti u relativnoj deprivaciji. Međutim, istraživači trebaju biti na oprez, jer se relativna deprivacija može smatrati samo jednim od mnogobrojnih uzroka terorizma, ali ne i jednim.

Feministička kriminološka teorija i terorizam

Feministički pokret iz 1970-tih godina prošlog stoljeća okarakterisan je kao veoma snažan val društvenih promjena. Mnoge nauke na njega nisu ostale imune, pa tako ni kriminologija. Feministička kriminologija sama po sebi nema jedinstvenu definiciju, prvenstveno zbog širokog opsega pitanja kojima se bavi. Međutim, autori Miler i Mullins (2006, s. 217) su dali definiciju feminističke kriminologije, koja glasi: „feministička kriminologija se odnosi na onaj dio kriminološkog istraživanja i teorije koji stavlja izučavanje kriminaliteta i krivičnog pravosuđa u sklopu kompleksnog shvatanja da je društveni svijet sistemski oblikovan rodnom odnosima. U zavisnosti od samog pravca feminizma⁴, stavovi i kritike su se kretali od centralizovanih stavova i blage lijevice, do ekstremnih i radikalnih ideja (Pekić, 2013).

Za mnoge kriminologe, nasilje i destruktivno antisocijalno ponašanje obično podrazumijeva domen djelovanja muškaraca. Kriminološke teorije se nisu u velikom obimu bavile istraživanjem uloge žena u kriminalitetu.⁵ Upravo te teorije bile su poticaj pobune, ali i potrebe za ukazivanjem na probleme koje spolne predrasude mogu proizvesti u kreiranju politika borbe protiv kriminaliteta (Pekić, 2013). Dok su žene obično predstavljene kao žrtve kriminala i oružanih sukoba širom svijeta (Laster i Erez, 2015). S druge strane, njihova uloga u takvim situacijama je uglavnom bila uloga mirotvorki ili moderatoriki (Marway, 2011).

U javnoj svijesti, terorizam kao posebno težak i gnusan zločin, se pogrešno povezuje samo sa muškošću (Nacos, 2005). Stoga, uključivanje žena u terorističke aktivnosti prkosi konvencionalnom razmišljanju o spolu i nasilju. Upravo od neprihvatanja tog stava započinje kritika feministkinja. Prema njihovom mišljenju „žena je i onda kada dolazi u sukob sa zakonom, manje interesantna od muškarca koji se nalazi u istoj situaciji“ (Ignjatović, 2005, s. 211). U konfliktnim društvima u svijetu, žene su bile uvijek uključene u političkim aktivnostima i svim onim aktivnostima vezanim za terorizam, ali u posljednje vrijeme one se vežu i za propagiranje nasilja u okviru terorizma. Međutim, u globalnim razmatranjima, „tamna brojka“ djelovanja žena u okviru terorističkih organizacija je uvijek rasla (Harmon, 2000). Feministkinje ulažu napor kako bi utvrdile da li su podaci o manjem učestvovanju žena u vršenju kriminaliteta stvarni ili se i oni mogu tumačiti kao dio muškog kavaljerstva. Prvenstveno ih zanima odnos između kriminaliteta žena i njihovog društvenog položaja, naročito kakve su posljedice njihove emancipacije na vršenje krivičnih djela (Ignjatović, 2005). Prve studije koje su se ticale ove teme su djelo *Sestre u zločinu* Frede Adler iz 1975. godine u kome je ona dokazala da su promjene u kriminalitetu žena posljedica promjena u društvenom položaju žena, i drugo iznimno važno djelo pod nazivom *Žena i zločin* iz 1976. godine u kome se tvrdi da je oblik kriminaliteta žena izraz društvenog, porodičnog i radnog statusa.

⁴ Feminizam se u kriminologiji manifestirao kroz nekoliko grana. Liberalni, socijalistički, radikalni i feminizam obojenih žena su prepoznati kao osnovne oblici feminističke kriminologije (Ignjatović, 2005).

⁵ Postoje istraživanja i u najranijim fazama razvoja empirijske kriminologije u ovoj oblasti, kao što je Lombroso, C. Ferrero, W. (1898) *The Female offender*. New York: D. Appleton and Company.

U kontekstu terorizma žene, naprimjer, redovno nose streljiva preko neprijateljske teritorije i distribuiraju medicinske i druge potrepštine borcima (Bloom, 2007, s. 97). Žene su također snažno uključene u aktivnostima kao što su internet propaganda i kampanje zapošljavanja unutar terorističkih organizacija (Von Knop, 2008). Nema sumnje da žene značajno pomažu i podržavaju muževe, braću i rođake, pružajući im materijalnu i psihološku podršku za njihove terorističke aktivnosti (Erez i Berko, 2008). Žene su danas sve više angažirane, čak i od strane strogo fundamentalističkih islamskih terorističkih grupa. Godine 2000. procijenjeno je da su između 20% i 30% od međunarodnih terorističkih akata provele žene (Harmon, 2000; Nacos, 2005). Povijesno i mitološki, žene su bile snažni ratnici, ali njihovi doprinosi nisu bili značajno podcrtavani upravo zato što su uglavnom, takve žene i njihovi pohodi, bili izuzeci (Chaliand i Blin, 2007). Međutim, pojava ženskog teroriste u izrazito patrijarhalnim organizacijama obilježava značajan i kulturno nesporn pomak za takva društva. Kroz historiju, ženski doprinos u Palestini, na primjer, izričito se ogledao kroz njihovu ulogu majki, tj. njihovu mogućnost rađanja sinova koji bi mogli postati borci za slobodu. Prema izjavi Yassera Arafata, maternica palestinske žene je bila „*The best weapon of the Palestinian people*“, (eng. najbolje oružje za palestinski narod) (Erez i Berko, 2008, s. 513), pa su tako žene bile organizacijski isključene na temelju njihove sveobuhvatne uloge majke. U početku je ključna odgovornost žena bila da nosi, njeguje i odgaja svoje sinove u pravcu ideoloških vrijednosti za potporu nacionalnom oslobođenju (Von Knop, 2008). U tradicionalnim patrijarhalnim društvima, žene su uglavnom degradirane na privatnu sferu. Njihova sloboda kretanja i udruživanja, a posebno sa suprotnim spolom, je bila ograničena (Erez i Berko, 2008). Na prvi pogled, ova ograničenja je bila jako teško promijeniti kako u logističkoj domeni, još više ideološkoj, ako ne i nemoguće. Ali 2003. godine, Jaser Arafat se predomislio. On je objavio da palestinska žena više nije ograničena, već ona postaje „dio njegove vojske ruža koje će slomiti izraelske tenkove“ (Victor, 2003, s. 18). Jessica Stern, u *Terror In the Name of God* navodi da „su žene odgovorne za više od trećine od samoubilačkih bombaških napada izvršenih o strane *Liberation Tigers for Tamil Eelam* (LTTE)⁶ u Šri Lanki i preko dvije trećine onih koji su počinili kurdske Radničke partije PKK“ (Stern, 2003, s. 53).

Feministički diskurs u kriminologiji kroz prizmu krivičnog postupka se dijeli na tri elementarne oblasti istraživanja: žena kao počiniteljica krivičnih djela, žena u aparatu krivičnog pravosuđa i viktimoška istraživanja žena kao žrtava krivičnih djela (Pekić, 2013). Ukoliko se uzme u obzir prva postavka razmatranja žena kao počiniteljica krivičnih djela, prema zvaničnim statistikama njih je procentualno mnogo manje. Prema posljednjim dostupnim statističkim podacima Federalnog zavoda za statistiku za 2014. godinu od ukupnog broja prijavljenih punoljetnih izvršilaca krivičnih djela u 2014. godini u Federaciji Bosne i Hercegovine 12.385 su muškarci, dok su 847 prijavljenih počinitelja žene (Federalni zavod za statistiku, 2014). To govori u prilog činjenici da je žena mnogo manje, ali da njihovo kriminalno djelovanje nije zanemarivo. Najbolji primjer za navedeno je podatak da je na prvom mjestu FBI-ove liste najtraženiji terorista upravo žena. Njeno ime je Joanne Deborah Chesimard. Ona je žena koja je pobjegla iz zatvora Clinton u New Jersey-u, a koja je proglašena krivom i osuđena na doživotni zatvor, za nekoliko krivičnih djela: za ubistvo prvog stepena, napad na policajce, napad sa opasnim oružjem, napad s namjerom da ubije, nelegalno posjedovanje oružja, i oružane pljačke (Federal Bureau of Investigations (FBI), 2016).

⁶ Liberation Tigers for Tamil Eelam (LTTE) su Hindusi koji žele da se oslobode od većine budističkih naroda. LTTE je vodila građanski rat za petnaest godina protiv Sinhalese budističke većine u Šri Lanki (Simon & Tranel, 2011).

Iako se područje studija o terorizmu stalno širi, znanje o jednom bitnom segmentu ipak je ograničeno. Znanje o sudjelovanju žena u terorizmu je itekako usko, dok je analiza sudjelovanja žena ozbiljno ograničena (Talbot, 2001). U prilog ovoj činjenici govori citat Talbot-a u vezi sa angažmanom žena u okviru terorizma:

„Ako je žensko u fokusu, njezino se sudjelovanje opravdava pretpostavkom nedostatak inteligencije ili njenom naivnošću o svojim postupcima. Bilo kako bilo, ideja o ženi kao terorist se odbacuje. Ona je ili žena ili terorist“ (Talbot, 2001, s.170).

Zaključak

Savremeni svijet još nije našao odgovarajući odgovor na terorizam. Premda je riječ o jednom od najopasnijih političkih, društvenih i sigurnosnih izazova današnjice, terorizam je u svojoj ukupnosti još nedovoljno istražen fenomen. Društveni i politički procesi u međunarodnoj okolini bitno su povećali praktično-teorijske potrebe za izučavanjem terorizma i potaknuli nove interese istraživača. Karakteristika tog procesa je potreba za uvezivanjem uočenih činjenica, usvojenih spoznaja i definiranih zakonitosti, odnosno potreba za sistematiziranjem znanja. Ta bi sistematizacija na teorijskoj osnovi trebala povezati bogatu empiriju terorizma.

U radu je izvršeno analiziranje terorizma kroz prizmu kriminoloških teorija. Prvenstveno se radilo o teoriji lijevog realizma u okviru koje su elaborirani stavovi kriminologa o uticaju relativne deprivacije na motivaciju za priključivanje terorističkoj organizaciji. Utvrđeno je da se razlozi terorizma mogu tražiti u relativnoj deprivaciji. Međutim, da se relativna deprivacija može smatrati samo jednim od mnogobrojnih uzroka terorizma, ali ne i jedinim.

S druge strane, u okviru analiziranja terorizma kroz prizmu feminističke kriminološke teorije utvrđeno je da je znanje o jednom bitnom segmentu terorizma jako ograničeno. Znanje o sudjelovanju žena u terorizmu je itekako usko, dok je analiza sudjelovanja žena ozbiljno ograničena. U javnoj svijesti, terorizam kao posebno težak i gnusan zločin, se pogrešno povezuje samo sa muškošću. Stoga, uključivanje žena u terorističke aktivnosti prkosi konvencionalnom razmišljanju o spolu i nasilju. Upravo od neprihvatanja tog stava, da su i žene dio terorističkih organizacija, kreću problemi koji doprinose tome da stvaraoci politika neozbiljno shvataju ulogu žena u terorizmu, koja je posljednjih godina sve važnija.

Iz navednih razloga potrebno je da se razmatranje terorizma proširi i na sve one oblasti koje mogu dati kvalitetan odgovor na pitanje terorizma. U okviru rada je u nekoliko navrata naglašeno i pokazano da terorizam nije moguće cjelovito razmatrati bez kriminoloških teorija. Terorizam kao vrsta nasilja ne može biti preveniran niti kontroliran bez utvrđivanja osnovnih razloga za njegovo postojanje. Zbog toga je potrebno da se na temeljima tradicionalnih i savremenih kriminoloških teorija provedu obuhvatnija istraživanja o učešću žena u terorističkim aktivnostima, te se rezultatima pokuša doprinijeti kvalitetu odluka usmjerenih kako na sprečavanje, tako i na suzbijanje terorizma. Na ovaj način bi žena učesnik u terorističkim aktivnostima postala sastavni dio sigurnosnog diskursa, pri stvaranju adekvatnih sigurnosnih politika borbe protiv terorizma.

LITERATURA

- Abazović, M. (2002). *Državna bezbjednost*. Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Armitage, R., & Bue, K. (20. august 2006). Keep Pakistan on Our Side. *New York Times*, 11.
- Black, D. (2004). Terrorism as social control. *Sociology of Crime, Law and Deviance*, 5, str. 9-18.
- Blau, J. R., & Blau, P. M. (1982). The cost of inequality: matropolitan structure and violent crime. *American Sociological Review*, 47(1), str. 114-129.
- Bloom, M. (2007). Female suicide bombers: A global trend. *Daedalus*, 1, str. 94-103.
- Brynjar, L., & Skjolberg, K. (bez datuma). *FORSVARETS FORSKNINGSINSTITUTT*. Preuzeto 15. april 2016 iz Norwegian Defence Research Establishment : <https://www.ffi.no/no/Rapporter/04-04307.pdf>
- Chaliand, G., & Blin, A. (2007). *The history of terrorism: From antiquity to Al Qaeda*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Chomsky, N. (2001). *9-11*. Seven Stories Press.
- Clarke, R., & Newman, G. (2006). *Outsmarting the Terrorists*. Westport: Greenwood.
- Coady, R., & Daly, S. (2009). *Women as Terrorist*. Santa Barbara: Praeger Security International.
- Davies, J. (1962). Toward a Theory of revolution. *American Sociological Review*, 27(1), str. 5-19.
- Deflem, M. (2004). Terrorism and Counter- terrorism: criminological perspectives. *Sociology of Crime, Law and Deviance*, 5, str. 19-23.
- DeKeseredy, W., & Perry, B. (2006). *Advancing critical criminology: Theory and application*. Lanham: Lexington Books.
- Derenčinović, D. (2002). *Ogledi o terorizmu i antiterorizmu*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Ehrlich, I. (maj 1973). Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation. *Journal of Political Economy*, 81(3), str. 521-565.
- Elshtain, J. (1987). *Women and War*. New York: Basic Book, Inc.
- Erez, E., & Berko, A. (2008). Palestinian women in terrorism: Protectors or protected? *Journal of National Defense Studies*, 6, str. 83-110.
- Federal Bureau of Investigations (FBI). (2016). *Federal Bureau of Investigations*. Preuzeto 04. maj 2016 iz Most Wanted Terrorists: https://www.fbi.gov/wanted/wanted_terrorists
- Fedralani zavod za statistiku. (2014). *Federalni zavod za statistiku*. Preuzeto 04. maj 2016 iz Statistički bilten: http://www.fzs.ba/god_bilteni/SB-219pravo2014.pdf
- Fereilich, J., & LaFree, G. (2015). Criminology Theory and Terrorism: Introdustion to the Special Issue. *Terrorism and Political Violence*, 27(1), str. 1-8.
- Forst, B. (2007). *The demand side of terrorism: Fear*. Amsterdam: IOS.

- Freeman, D. (1996). Why Do So Many American men Comitt Crimes and What might we do about that? *Journal of Economic Perspectives*, 10(1), str. 42-52.
- Galvin, D. (1983). The Female Terrorist: A socio- Psychological Perspective. *Behavioral Sciences & The Law*, 1(2), str. 19-32.
- Gibbs, J. (1989). Conceptualization of Terrorism. *American Sociological Review*, 54(3), str. 329-349.
- Gibbs, J. (Septembar 2010). Looking at terrorism through left realist lenses. *Crime, Law and Social Change*, 54(2), str. 171-185.
- Goldstain, J. (2001). *Women and War*. Cambrige: Cambrige University Press.
- Harmon, C. (2000). *Terrorism today*. London: Frank Cash.
- Ignjatović, Đ. (2005). *Kriminologija*. Beograd: Službeni glasnik Beograd.
- Jugović, A., Brkić, M., & Simeunović-Patić, S. (2008). *Socijalne nejednakosti i siromaštvo kao društveni kontekst kriminala*. Beograd: Godišnjak, Fakultet političkih nauka.
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14).
- Krueger, A., & Malečkova, J. (septembar 2003). Education, Poverty and Terrorism: Is There Causal Connection? *Journal of Economic Perspective*, 17(7), str. 119-144.
- Krueger, D. (2007). *What Makes a Terrorist*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kushner, H. (1998). *The future of terrorism: violence in the new millennium*. Sage Publications.
- La Free, G. (26. maj 2005). Setting a Criminological Agenda for the Study od Terrorism and Homeland Security. Philadelphia, Pennsylvania, USA.
- Laqueur, W. (1977). *Terrorism*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Laster, K., & Erez, E. (01. maj 2015). Sisters in Terrorism? Exploding Stereotypes. *Women & Criminal Justice*, 25(1-2), str. 83-99.
- MacDonald, E. (1991). *Shoot the Women first*. Random House.
- Marway, H. (2011). Scandalous subwomen and sublime superwomen: Exploring portrayals of female suicide bombers' Agency. *Journal of Global Ethics*, 7(3), str. 221–240.
- Miller, J., & Mullins, C. (2011). The Status of Feminist Theories in Criminology. U F. Cullen, J. Wright, & K. Blevins, *Taking Stock: The Status of Criminological Theory* (str. 217-251). London: Transaction Publishers.
- *Muslim Council of Britain*. (2005). Preuzeto 25. april 2016 iz In the Name of Allah, the All-Merciful, the Most Compassionate: <http://www.mcb.org.uk/uploads/>
- Nacos, B. (2005). The portrayal of female terrorists in the media: Similar framing patterns in the news coverage of women in politics and in terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism*, 28, str. 435–451.
- Onwudiwe, I. (1. Juli 2007). The place of Criminology in The study of Terrorism: Implications for Homeland Security. *African Journal of Criminology and Justice Studies*, 3(1).
- Orehovec, Z., & Stipetić, D. (2011). *Terorizam i obrana od terorizma*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica.

- Palestinian Center for Policy and Survey Research. (Decembar 2001). *Palestinian Center for Policy and Survey Research*. Preuzeto 30. mart 2016 iz <http://www.pcpsr.org/en/node/252>: <http://www.pcpsr.org>
- Pekić, J. (2013). Feminizam i kriminologija - rodne uloge u izučavanju fenomena kriminaliteta. U D. Arsenijević, & T. Flessenkemper, *Kojeg je roda sigurnost?* (str. 169-193). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Pettiford, L., & Harding, D. (2005). *Terorizam: novi svjetski poredak*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Rosenfeld, R. (2004). *Terrorism and Criminology*.
- Simon, R., & Tranel, A. (2011). Women Terrorists. U B. Forst, J. Greene, & J. Lynch, *Criminologists on Terrorism and Homeland Security* (str. 113-126). New York: Cambridge University Press.
- Spencer, A. (2006). Questioning the Concept of 'New Terrorism'. *Peace Conflict and Development*, 8, str. 1-33.
- Stern, J. (2003). *Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill*. New York: Ecco.
- Šućur, Z. (20. juni 2006). Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. *Revija za socijologiju*, 38(3-4), str. 131-147.
- Talbot, R. (2001). Myths in the representation of women terrorists. *Eire- Ireland*, 35, str. 165-186.
- Victor, B. (2003). *Army of roses: Inside the world of Palestinian women suicide bombers*. Emmaus, PA: Rodale.
- Von Knop, K. (2008). The multifaceted roles of women inside Al-Qaeda. *Journal of National Defense Studies*, str. 139-162.

THE ROLE OF WOMEN IN TERRORISM THROUGH THE PRISM OF LEFT REALISM AND FEMINIST THEORY

Review Paper

Abstract

The inspiration for the work and the problem (s) that work addresses (her): Modern terrorism is omnipresent and appears in forms that are drastically different from those of the past. However, the fact that is disturbing is the increasing role of women in terrorism, because in Bosnian society women, often identified with the concept of a mother, sister, wife. It's hard to put a woman in the context of someone who promotes terror and violence. Therefore, the definition, research and understanding of this phenomenon in the context of different scientific research paradigms of great importance.

The goals of (scientific and / or social): The aim is to analyze terrorism through the prism of the theory of left realism, in order to identify possible motives for connection to terrorist organizations. This information would be of great importance in the creation of adequate preventive measures. While on the other hand, the role of women within the terrorist organization to be analyzed from the perspective of feminist criminological theory.

Methodology / Design: In this paper we analyzed the role of women in terrorism through the prism of the theory of left realism and feminist theory. Since this is a theoretical study used all general-scientific methods, primarily a hypothetical-deductive and analytical-deductive method. Inspection of the available literature on terrorism in the context of criminological theory using the method of content analysis.

Restrictions: Restrictions in this paper relate primarily to examine the problem in purely socio-economic context, where are ignored other factors that influence the decision to connect to terrorist organizations. They also established an extremely important facts about the motives for terrorism that would be necessary to check the empirical research.

Results / Findings: It was found that the reasons for terrorism may seek the relative deprivation, which is one of the basic premises of the theory of realism left. However, the relative deprivation can be considered just one of the many causes of terrorism, but not only. On the other hand, in the context of analyzing terrorism through the prism of feminist criminological theory was found that knowledge of one important segment of terrorism very limited. Precisely by not accepting this position, that women part of terrorist organizations, ranging problems that contribute to policy-makers do not take into account the fact that the role of women in terrorism in recent years more and more important.

General conclusion: It is necessary to consider terrorism extended to those areas that can provide a quality answer to the question of terrorism. As part of the work has on several occasions emphasized and demonstrated that terrorism can not be considered complete without a criminological theory. Terrorism as a kind of violence can not be prevented nor controlled without establishing the basic reason for its existence. It is therefore necessary to turn to the theory, which is empirically tested and that has implications for policy makers, to women terrorists' has become an integral part of the general security policy.

Justification research / work: It is reasonable to conclude that terrorism really fits well in criminology framework. Terrorism can not be considered complete without a criminological theory, as such. This kind of violence can not be prevented nor controlled without establishing the basic etiological determinant of terrorism.

Keywords: terrorism, the theory of left realism, feminist theory, relative deprivation

Podaci o autorici

Nerma Halilović-Kibrić, magistrica sigurnosnih studija, dobitnica dvije Zlatne značke Univerziteta u Sarajevu, za najboljeg studenta I i II ciklusa studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. Trenutno je na matičnom fakultetu uposlena kao asistentica pri Katedri sigurnosnih studija i pohađa III ciklus studija.

E-mail: nhalilovic@fkn.unsa.ba

**“PROŠIRENO ODUZIMANJE IMOVINSKE KORISTI
PRIBAVLJENE KRIVIČNIM DJELIMA - TEORIJSKI,
MEĐUNARODNO-PRAVNI I KOMPARATIVNO-PRAVNI
ASPEKTI”, AUTORI - Darko Datzer, Miodrag N. Simović, Vladimir
M. Simović, Eldan Mujanović, Haris Halilović, Radmila Dragičević-
Dičić, Damira Delost, Maria Vittoria De Simone**

Prikaz knjige

**“EXTENDED CRIMINAL CONFISCATION - A THEORETICAL,
INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LEGAL VIEW”,
AUTHORS - Darko Datzer, Miodrag N. Simović, Vladimir M.
Simović, Eldan Mujanović, Haris Halilović, Radmila Dragičević-Dičić,
Damira Delost, Maria Vittoria De Simone**

Book Review

Azra JAMAKOVIĆ

U izdanju Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) i Javne ustanove Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine iz Sarajeva 2017. godine objavljena je knjiga Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima: teorijski, međunarodno-pravni, komparativno- pravni aspekti (ISBN 978-9926-8148-1-6) urednika prof. dr. sc. Eldana Mujanovića i prof. dr. sc. Darka Datzera. „Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima: teorijski, međunarodno- pravni, komparativno- pravni aspekti“ djelo je autora Darka Datzera, Miodraga N. Simovića, Vladimira M. Simovića, Eldana Mujanovića, Harisa Halilovića, Radmile Dragičević- Dičić, Damire Delost, Marie Vittoria De Simone napisano na ukupno 127 strana teksta latiničnim pismom. Sadržajno knjiga se sastoji od predgovora, dva dijela: I. Pojam i međunarodnopravni aspekti proširenog oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima, II. Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima u domaćem i uporednom zakonodavstvu, zaključka i popisa literature.

U predgovorima koji prethode prvom dijelu rada, urednici prof. dr. sc. Eldan Mujanović i prof. dr. sc. Darko Datzer kao i direktor Centra za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine te predsjedavajuća Organizacionog odbora XV Savjetovanja iz krivičnopravne oblasti naglašavaju i upućuju na ogroman značaj koji ima institut prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima kako za krivični postupak tako i za izgradnju povjerenja u institucije sistema.

„Teorijski aspekti normiranja posebnih oblika oduzimanja imovinske koristi“ naziv je prvog odjeljka prvog dijela knjige. U ovom odjeljku autori upućuju na važnost koju ima institut oduzimanja imovinske koristi u borbi protiv kriminala. Autori u ovome odjeljku objašnjavaju: pravni karakter oduzimanja imovinske koristi koja je pribavljena krivičnim djelima, gdje navode da je to u brojnim zakonodavstvima pa tako i bosanskohercegovačkom posebna krivičnopravna mjera, načela uređenja oduzimanja imovinske koristi, te obim primjene navedenog instituta. Dalje u ovom odjeljku autori navode posebne vidove oduzimanja imovinske koristi te objašnjavaju šta se smatra proširenim oduzimanjem imovinske koristi, navode uslove koje je potrebno ispuniti da bi se primijenio ovaj vid oduzimanja imovinske koristi. Također, autori naglašavaju da bi se uopće pristupilo proširenom oduzimanju imovinske koristi, osoba ili više njih mora biti osumnjičena odnosno osuđena za teško krivično djelo. Dalje, u ovom dijelu autori su dali prikaz utvrđivanja deliktne porijekla imovine kao i prikaz neuspjeha optuženika odnosno držatelja stvari ili prava u objašnjavanju zakonitog porijekla imovine kao jednog od preduvjeta proširenog oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima.

U drugom odjeljku prvog dijela knjige koji nosi naziv „ Pregled međunarodnih izvora koji uređuju materiju proširenog oduzimanja imovinske koristi“ autor daje prikaz značaja i vrste izvora koji uređuju navedenu oblast, a to su: univerzalni izvori (Ujedinjene nacije), regionalni izvori (Vijeće Evrope, Evropska unija). Autor se u ovom dijelu vješto koristi literaturom drugih autora.

„Prošireno oduzimanje imovinske koristi i zaštita ljudskih prava“ naziv je trećeg odjeljka prvog dijela knjige gdje autori daju prikaz grupe ljudskih prava koja su važna u pogledu postupka za prošireno oduzimanje imovinske koristi. U vezi s tim, autori daju kratak osvrt i na pregled sudske prakse ESLJP kao i prakse Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

Drugi dio knjige nosi naziv „ Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima u domaćem i usporednom zakonodavstvu“ i podijeljen je na četiri odjeljka u kojima autori prikazuju i opisuju propise i druge mjere prilikom primjene instituta oduzimanja imovinske koristi prema zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, Italije, Republike Hrvatske i Republike Srbije.

U prvom odjeljku drugog dijela knjige koji nosi naziv „ Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom u Bosni i Hercegovini“ autori daju prikaz zakonskih propisa kojima se uređuje oduzimanje imovinske koristi kako na državnom tako i na nivou entiteta. Autori navode da iako propisi u Bosni i Hercegovini u vezi sa proširenim oduzimanjem imovinske koristi nisu najbolji, ipak pružaju sve pravne mogućnosti da se prošireno oduzimanje u procesnopravnom smislu pokrene i vrši. Autori naglašavaju da je najvažnije da ovaj institut kao i njegovu primjenu u prvom redu tužioc učini neizostavnim dijelom postupka. Također, autori u ovom dijelu daju prikaz mjera osiguranja i postupka za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom te navode i lex specijalist propise o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.

Dio knjige pod nazivom „ Imovinsko suzbijanje organiziranog kriminala u talijanskom zakonodavstvu“ razmatra italijanska iskustva u pogledu operativnih modaliteta mafijaškog kriminaliteta, širenje talijanskog modela. Također, ovaj dio knjige razmatra instrumente imovinskog suzbijanja u talijanskom zakonodavstvu kao što su obično trajno oduzimanje i prošireno oduzimanje. Autori naglašavaju da su pretpostavke za primjenu postupka proširenog oduzimanja imovine : osuđujuća presuda ili krivični nalog i disproporcija između ukupne imovine koja pripada subjektu i prijavljenog prihoda ili privredne djelatnosti koju obavlja ukoliko se ne dokaže legitimno porijeklo istog. Dalje, u ovom dijelu autori daju prikaz i opisuju sistem mjera prevencije.

„Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene kaznenim djelom u Republici Hrvatskoj“ naziv je trećeg odjeljka drugog dijela knjige. U ovom odjeljku autori stavljaju akcenat na značaj instituta oduzimanja imovinske koristi kao posebne kaznenopravne mjere i objašnjavaju kako je navedeni institut reguliran propisima Kaznenog zakona i Zakona o kaznenom postupku. Autori također u ovom dijelu daju i kratak pregled sudske prakse te u vezi s tim navode neka rješenja Vrhovnog suda Republike Hrvatske.

U radu pod nazivom „ Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima u Republici Srbiji“, autori prezentiraju rješenja posebnog Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela koji je kako navode revolucionaran u smislu da niko ne može zadržati imovinsku korist stečenu krivičnim djelom. Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela je u dva navrata izmijenjen, a sve u cilju njegove efikasnije primjene. Autori također detaljno pristupaju objašnjenju sadržaja Zakona kao i njegovih osnovnih načela. Dalje se u ovom dijelu autori bave prikazom postupaka kako privremenog tako i trajnog oduzimanja imovine. Na kraju četvrtog odjeljka drugog dijela knjige autori daju prikaz upravljanja oduzetom imovinom i prikaz međunarodne saradnje koja je od izuzetne važnosti, te govore o potrebi za ovim Zakonom i njegovom primjenom u praksi.

Knjiga Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelima- teorijski, međunarodno- pravni i komparativno- pravni aspekti daje odgovore na mnoga pitanja koja se često postavljaju u borbi protiv korupcije i teških oblika kriminala putem oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. Potrebno je, međutim, napomenuti da se radi o poprilično novom institutu koji još nije doživio svoj puni razvoj u praksi, te će ova publikacija biti veoma koristan izvor spoznaja za širok krug profesionalaca koji postupaju u praksi. Publikacija će zasigurno služiti čitaocima za sticanje novih i nadogradnju postojećih znanja o proširenom oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.

Potrebno je naglasiti jasnoću jezika kojim su pisani dijelovi ove knjige kao i preglednost teksto-va koji će biti zanimljivi kako za praktičare tako i za sve profesionalce koji rade na otkrivanju, dokazivanju i krivičnom gonjenju počinitelja teških krivičnih djela kojima je pribavljena imovinska korist. Tekst je kod svih autora koncizan i razumljiv i kao takav je preporučljiv svima onima koji žele da prošire svoja znanja iz oblasti oduzimanja imovinske koristi ostvarene krivičnim djelima.

Podaci o autorici

Azra Jamaković, magistar kriminalistike, diplomirala i magistrirala na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu gdje je i angažirana kao volonter pri Institutu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Sarajevo. Trenutno student III ciklusa studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

E-mail: azra-jamakovic@hotmail.com; azrajamakovic@fkn.unsa.ba